

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

**«АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДО ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ»**

*(для здобувачів третього (докторського) рівня вищої освіти денної та заочної
(дистанційної) форм навчання спеціальності 081 «Право»)*

(Електронне видання)

ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри
господарського права
Протокол №8 від 22.02.2023 р.

Київ 2023

Конспект лекцій з дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» (для здобувачів третього (докторського) рівня вищої освіти денної та заочної (дистанційної) форм навчання спеціальності 081 «Право») (Електронне видання) / Уклад.: О.В. Шаповалова. Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 125 с.

Конспект лекцій містить систематизований тезисний нормативний матеріал з навчальної дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку». У темах конспекту лекцій викладені питання: прогнозів щодо формування єдиної для цивілізаційного права методології розробки правових понять та уявлень; правомочності Ради безпеки ООН, ВОТ, ЄС у формуванні наднаціонального права; шляхів розвитку цивілізаційного права як передумова зародження концепцій забезпечення сталого розвитку; соціально-економічних перспектив сталого розвитку України; впливу цивілістики на підвищення ефективності приватного права; організаційно-правових завдань адаптації корпоративного права; правового супроводу реформи адміністративних послуг в Україні; розвитку саморегульованих організацій; екологізації господарського законодавства; розвитку трудового права ЄС та інш. У лекціях систематизовано кращий зарубіжний досвід реалізації вимог сталого розвитку.

Кожна тема конспекту лекцій включає: кількість годин, відведених на тему лекції, план тематичного матеріалу лекції, перелік ключових термінів за темою лекції, текст тематичного матеріалу лекції, питання для самоперевірки та самоконтролю за тематичним матеріалом лекції, список літератури за темою лекції.

Конспект лекцій розроблений для здобувачів вищої освіти юридичного факультету СНУ ім. В. Даля.

Укладач:

О.В. Шаповалова, д.ю.н., проф.

Рецензент:

Б.Г. Розовський, д.ю.н., проф.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
ТЕМА 1 . ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	7
1.1. Інтеграційний наддержавний характер, комплексність, універсалізація у державно-правовій сфері.....	7
1.2. Прогнози щодо формування єдиної для цивілізаційного права методології розробки правових понять та уявлень.....	9
1.3. Правомочності Ради безпеки ООН, ВОТ, ЄС у формуванні наднаціонального права.....	10
ТЕМА 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	15
2.1. Становлення та етапи розвитку цивілізаційного права як передумова зародження концепцій забезпечення сталого розвитку.....	15
2.2. Законодавче закріплення формування та реалізації державою політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави.....	19
2.3. Соціально-економічні перспективи сталого розвитку України.....	22
ТЕМА 3. ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ДЕРЖАВИ.....	27
3.1. Передумови формування та реалізації окремої політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави.....	27
3.2. Законодавче закріплення державної політики правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави.....	28
3.3. Сучасні наукові дослідження проблем сталого розвитку суспільних відносин та держави.....	30
ТЕМА 4. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МАСШТАБНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	39
4.1. Теоретичні основи сучасного галузевого праворозуміння.....	39
4.2. Системне правове регулювання як основа гармонійного економічного розвитку суспільства і держави.....	42
ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.....	47
5.1. Адаптація цивільного права як політико-правовий напрям вирішення прогностичного завдання забезпечення системності впливу цивілістики на підвищення ефективності приватного права.....	47
5.2. Проблема цивільно-правового захисту авторських прав у всесвітній мережі Інтернет та її розв'язання шляхом адаптації цивільного права до права ЄС...49	49
5.3. Правове і соціальне розуміння реституції та її функцій.....	53

5.4. Порівняльна характеристика реституції у зіставленні її з іншими способами захисту цивільних прав та виявлення практичної проблеми зведення її до інших способів захисту.....	55
ТЕМА 6. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА.....	
6.1. Стан корпоративного законодавства й проблеми, що потребують законодавчого врегулювання.....	61
6.2. Сучасні організаційно-правові форми товариств в Україні як результат адаптації.....	64
6.3. Стабілізація сучасних вимог до статутного капіталу товариств.....	67
ТЕМА 7. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	
7.1. Проблема правового супроводу реформи адміністративних послуг в Україні.....	72
7.2. Розвиток саморегульованих організацій як шлях вирішення завдання оптимізації поєднання державного регулювання економіки та ринкової саморегуляції.....	74
7.3. Критичний аналіз законопроектів про саморегульовані організації в Україні.....	77
7.4. Проблеми праворозуміння державного регулювання і державного управління.....	82
ТЕМА 8. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	
8.1. Умови екологізації економіки України в екстремальних умовах війни.....	86
8.2. Принцип екологічної цілісності у моделі сталого розвитку національних економік держав.....	89
8.3. Регулятивно-діяльнісний аспект проблеми екологізації господарського законодавства.....	90
ТЕМА 9. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА.....	
9.1. Характеристика розвитку трудового права ЄС.....	98
9.2. Заборона дискримінації у трудовому праві ЄС.....	100
9.3. Регламентація робочого часу та часу відпочинку в праві ЄС.....	102
9.4. Охорона праці в ЄС.....	106
9.5. Права працівників ЄС у випадку звільнення.....	110
9.6. Регулювання відносин із соціального діалогу в праві ЄС.....	114
9.7. Право працівників ЄС на участь в управлінні підприємством.....	116
ТЕМА 10. КРАЩИЙ ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	
10.1. Актуалізація для України досвіду з питань сталого розвитку.....	119
10.2. Класифікація країн за показниками готовності та участі в розробці заходів щодо сталого розвитку.....	120

ПЕРЕДМОВА

На шляху до подальшої євроінтеграції Україною ухвалено повну базу європейських стандартів. Глобалізація стала однією з визначальних характеристик світової економіки ще з кінця XX – початку XXI століть. Вона поставила перед урядами багатьох країн, у тому числі й України, проблему пошуку нових форм і методів адаптації національного економічного та політико-правового середовища до сучасних вимог здійснення міжнародних економічних відносин.

Правове забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України до права Європейського Союзу є актуальною проблемою, що було обумовлено в численних наукових публікаціях і концептуальних джерелах, покладених в основу конспекту лекцій з дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку». Водночас конституційний припис про забезпечення з боку держави соціальної спрямованості економіки ще не реалізовано повною мірою в спеціальних юридичних конструкціях українського законодавства.

У 2015 році всі 193 країн-членів Організації Об'єднаних Націй одностайно схвалили Порядок денний для цілей сталого розвитку, який містив 17 цілей сталого розвитку (далі – ЦСР), завдяки чому сталий розвиток став ключовим принципом глобальної співпраці і національного розвитку кожної країни. Цей універсальний документ став загальносвітовою стратегією за всю історію існування людства. Віш включив результати наймасштабніших консультацій та обговорень, які було проведено у всіх країнах світу. «Порядок денний – 2030» містить декларативні положення щодо бажаного майбутнього напрямку людського розвитку разом із Програмою дій до 2030 року.

Для розв'язання проблеми адаптації національного законодавства до вимог сталого розвитку у лекціях було визначено вихідні методологічні та загальнотеоретичні положення про розуміння сучасного призначення кожної з галузей законодавства України у світлі вимог сталого розвитку.

Метою лекційних занять за навчальною дисципліною «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» є забезпечення достатнього рівня теоретичних знань, необхідних для поглибленого розуміння національного законодавства у системі забезпечення вимог сталого розвитку. У лекціях характеризується сутність та значимість вимог сталого розвитку, що дозволяє виявити стан пізнання сукупності найважливіших правових засобів сприяння сталому розвитку в цілісній системі забезпечувальних можливостей та обов'язків, приписів відповідних норм та дієвості стимулів.

Набуття здобувачами відповідних знань щодо методологічних аспектів адаптації національного законодавства до вимог сталого розвитку як визнаних світовим співтовариством цілей і принципів, модифікованих з урахуванням правових традицій України дозволяє:

знати: основні тенденції та закономірності взаємодії сучасних правових систем світу під впливом процесу глобалізації; особливості трансформації правотворчого процесу всередині держав; правовий зміст регулювання економіки, як в Україні, так й розвинутих країн світу; основні передумови та напрямки

адаптації національного законодавства до узгоджених міжнародних правових норм і правил; стан і проблеми нормативно-правового забезпечення сталого розвитку в Україні; стратегічні положення щодо запровадження концептуальних засад сталого розвитку в Україні; очікувані результати імплементації програмних заходів переходу до сталого розвитку; особливості та закономірності розвитку національного та зарубіжного законодавства у контексті виконання вимог сталого розвитку; прогресивні напрацювання розвинених країн світу щодо організаційних форм, механізмів та інструментів регулювання різних сфер правового регулювання, що можуть бути адаптованими до умов України в процесі адаптації національного законодавства до вимог сталого розвитку;

вміти: самостійно аналізувати наукову літературу з тематики курсу; самостійно виявляти проблеми адаптації національного законодавства до вимог сталого розвитку (на підставі аналізу чинного законодавства, праць науковців та практичних працівників з питань, правозастосовної практики, зарубіжного досвіду); обґрунтовувати результати свого аналізу; напрацьовувати власні пропозиції щодо розв'язання зазначених проблем та оформити результати проведеного дослідження у формі наукової доповіді; застосовувати набуті теоретичні знання при вирішенні проблем правозастосовного характеру.

ТЕМА 1

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

2 години

План

1.1. Інтеграційний наддержавний характер, комплексність, універсалізація у державно-правовій сфері.

1.2. Прогнози щодо формування єдиної для цивілізаційного права методології розробки правових понять та уявлень.

1.3. Правомочності Ради безпеки ООН, ВОТ, ЄС у формуванні наднаціонального права.

Ключові слова: трансформація правової системи, глобалізація, інтеграційний наддержавний характер, комплексність, універсалізація у державно-правовій сфері, прогнози щодо формування єдиної для цивілізаційного права методології розробки правових понять та уявлень, правомочності Ради безпеки ООН, ВОТ, ЄС у формуванні наднаціонального права.

1.1. Інтеграційний наддержавний характер, комплексність, універсалізація у державно-правовій сфері

Інтеграційний наддержавний характер, комплексність, універсалізація у державно-правовій сфері забезпечують створення і функціонування глобальних систем і взаємозв'язків.

У другій половині двадцятого століття в капіталістичному світі почали відбуватися процеси зміни парадигми розвитку суспільства від індустріального до постіндустріального та інноваційного етапів розвитку. При цьому ключову роль в її зміні стали грати інтеграційні процеси, які отримали в соціально-економічних науках назву «глобалізація».

Ознаками глобалізації, що визначають її сутність, є її інтеграційний наддержавний характер і комплексність, що забезпечують створення і функціонування глобальних систем і взаємозв'язків.

Універсалізація у державно-правовій сфері – один з важливих аспектів загальної глобалізації у сучасному світі. Глобалізація істотно впливає на трансформацію, зміни і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньо-національному рівнях, стимулює, прискорює і оновлює процеси універсалізації у державно-правовій сфері. Все це визначає актуальність правового аналізу змісту і сенсу основних напрямів впливу загальних процесів глобалізації на сучасний стан і перспективи розвитку української держави і права з урахуванням світових тенденцій суспільного розвитку, зарубіжного досвіду і особливостей формування і розвитку державно-правової системи в

пострадянських державах [1, с. 38].

Наукова і практична значимість дослідження юридичних аспектів глобалізації для розробки концепції правової політики посилюється тим, що у вітчизняній юридичній літературі ця проблема не знайшла належного розвитку.

Глобалізація спричинила зміни і в правовій сфері, яка є похідною від базових процесів глобалізації і втілюється в пристосуванні права до потреб територіальної та економічної глобалізації. Кучерков І.А. і Вороніна Т.В. визначають правову глобалізацію як процес створення єдиних правових принципів і методів правового регулювання та системи правозастосування, з метою формування єдиної правової системи і наднаціональних механізмів правового регулювання [2, с. 91].

Осмислення суті трансформаційних процесів у національній правовій системі, що відбуваються під впливом глобалізації, відкриває, з одного боку, нові можливості у пізнанні права та дозволяє побачити перспективу його розвитку зокрема та суспільства загалом [1, 2, 3]. При цьому трансформація права в контексті глобалізації на думку М.В. Захарової повинна слідувати наступним критеріям:

1. Підвищення рівня конвергенції та інтернаціоналізації правових систем.
2. Зростання ефектів «доповнення» і «заміщення» національного права з боку зовнішніх регуляторів суспільних відносин.
3. Зміни інститутів «громадянства» і «території» під впливом різного роду інтеграційних процесів.
4. Зворотна рецепція між правовими системами різної групової спрямованості.
5. Звільнення юридичної професії від суто національних зв'язків.
6. Трансформація інституційного сегмента правових систем сучасності під впливом поступального розвитку інформаційного суспільства.
7. Поява унікальних в своїй основі юридичних інститутів під впливом процесу зрощування глобалізацій різних якісних спрямувань (економічного, соціального, правового) [4, с. 20-25].

Юридична наука є досить розгалуженою системою наук, до якої входять і фундаментальні знання про державу і право, й історичні дисципліни, і різні науки галузевого і прикладного характеру. Кожна з них має свої методи і способи підходу до дослідження об'єктів своєї предметної сфери. Але саме теорія держави і права, що вивчає загальні закономірності державно-правових явищ, набуває спеціального методологічного значення по відношенню до галузевих та інших юридичних наук. І хоча спеціальні правові дисципліни мають свої методи дослідження, а в ряді випадків їх теоретичні розробки можуть набувати загального для всієї системи юридичних наук значення, однак саме загально теоретичні принципи, укладені в теорії держави і права, входять в методологію юридичної науки. Відповідно до цього сучасні підходи до методології юридичної науки та її понятійного апарату є актуальними для дослідження.

1.2. Прогнози щодо формування єдиної для цивілізаційного права методології розробки правових понять та уявлень

Правова глобалізація являє собою процес створення світового правового простору, при якій національні правові системи повинні втратити своє значення, в той час як конвергенція права є одним з інструментів створення глобальної системи права, метою якої є взаємовплив національних правових систем для уніфікації найбільш ефективних національних правових практик. Разом з тим зазначений критерій є досить умовним, що дозволяє стверджувати про єдину правову природу зазначених процесів.

Важливими аспектом правової глобалізації є також інформатизація правової сфери. Так, зокрема, офіційне опублікування нормативно-правових актів носить інтерактивний характер, в Україні ряд органів державної влади надали користувачам можливість користувачам подати скаргу через Інтернет, активно застосовуються системи відео-конференц-зв'язку, наприклад, в судовому розгляді.

Глобалізація проявляється у всіх галузях системи права. У галузях приватного права глобалізація проявилася в появі нових структурних елементів системи права, що носять комплексний характер, предметом регулювання яких є різні види підприємницької та корпоративної діяльності (банківське право, енергетичне право тощо), а також формуванні єдиних стандартів правового регулювання правовідносин транснаціонального характеру. Так, в цивільному судочинстві процеси глобалізації виражаються у формуванні єдиних принципів побудови міжнародного цивільного процесу [5], які охоплюють практично всі інститути цивільного судочинства – підсудність, правила повідомлення сторін про позов, заходи забезпечення позову, правила доступу до доказів і подання доказів, структуру судового розгляду, обов'язки суду під час судового розгляду, порядок винесення судових рішень, вимоги до мотивування судових рішень, загальні вимоги до виконання судових рішень.

У свою чергу в галузях публічного права глобалізація проявляється в створенні наднаціональних механізмів правового регулювання. Так, в кримінальному праві елементом такої системи є спеціальна категорія міжнародних злочинів – злочини проти миру і безпеки людства.

Також в кримінальному судочинстві глобалізація проявляється в міжнародних стандартах прав людини, закріплених у Загальній декларації прав людини [6] і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [7]. Дана система стандартів складається з наступних положень:

1. Заборона тортур і іншого такого, що принижує гідність.
2. Право на свободу та особисту недоторканність.
3. Презумпція невинності.
4. Право на ефективне поновлення порушених прав.
5. Право на захист.
6. Право на справедливий судовий розгляд.
7. Недоторканність житла.
8. Таємниця кореспонденції.

9. Право на захист від свавільного або незаконного втручання в особисте життя і сімейне життя.

Правова глобалізація може мати не тільки галузевий, але і регіональний характер. Показовим тут є правова система Європейського Союзу, яка формується за рахунок поступового вилучення повноважень з національних юрисдикцій. Наприклад, на сьогодні до виключної компетенції ЄС відноситься конкурентне право, ряд інститутів фінансового права (валютне право, банківське право), енергетичне право, торгове право. Процес вилучення юрисдикцій включає в себе створення загальноєвропейських наглядових структур, уповноважених накладати санкції на національні юрисдикції, які є порушниками загальноєвропейського законодавства. Так, Європейський центральний банк не тільки здійснює грошово-кредитну політику Європейського Союзу, але також реалізує контрольні повноваження над банками Єврозони.

Зростаюча тенденція до міжнародно-правової глобалізації сприяє появі нових принципів і норм права, встановлення яких раніше відносилось до сфери внутрішніх справ суверенних держав. Це істотно оновлює державно-правові системи членів світового співтовариства у контексті сучасних загальновизнаних універсальних стандартів [8, с. 40].

Наведене дозволяє дійти висновку, що для України правова глобалізація є:

1) складовою частиною загального процесу суспільних перетворень, зумовлених чинниками історичного, політичного, економічного, соціокультурного характеру, сприяючи та супроводжуючи трансформацію суспільства, якісні зміни у ньому;

2) проявом неоднорідності та суперечливості динаміки соціальних процесів усередині держави та її політики у міжнародному просторі;

3) об'єктивним процесом, що виступає каталізатором для розвитку національної правової системи;

4) характеристикою взаємозв'язку та взаємодії національного та міжнародного права;

5) детермінантою формування якісного та збалансованого національного законодавства як необхідної умови суспільного розвитку [3, с. 200].

Таким чином, правова глобалізація є інтеграційним процесом, що відбивається в усіх галузях системи права, сутністю якого є встановлення єдиних правових норм і стандартів правозастосування, а також створення наднаціональних правоохоронних структур.

1.3. Правомочності Ради безпеки ООН, ВОТ, ЄС у формуванні наднаціонального права

Розглянемо сутність та значимість правомочності Ради безпеки ООН, ВОТ, ЄС як типового приклада формування наднаціонального права, яке приписує державам і народам найбільш загальні міжнародні імперативи поведінки. Усе частіше нам доводиться чути таке поняття як «наднаціональні структури». Дехто

розуміє під цим поняттям міжнародні об'єднання, організації, а дехто думає, що це сукупність повноважень, котрими держава наділяє певний міжнародний орган. Наднаціональність – термін, який має різні характеристики у правовій доктрині.

Частіше за все наднаціональне право проявляється в інтеграційних процесах, де воно функціонує поряд з інтеграційним правом, створюючи свого роду симбіоз. Співвідношення наднаціонального права з інтеграційним правом виглядає як взаємне часткове охоплення – в тій зоні, де ці обидва правові феномени співпадають, створюється режим наднаціонального інтеграційного права. При цьому інтеграційний елемент відображається метою, предметом та методом правового регулювання, тоді як наднаціональним елементом виступає владна компетенція, хоча й надана ззовні та обмежена.

Наднаціональне право базується на міжнародному праві та формується через рішення організацій та їх владних органів, створених за допомогою інструментів міжнародного права, перш за все, договірних. Наднаціональне право є похідним стосовно міжнародних договорів про створення наднаціональних організацій і, отже, у своїй основі є договірним. Разом із тим, воно є недоговірним, бо створюється за допомогою особливих не договірних інструментів – актів автономних владних органів, сформованих відповідних міжнародних договорів [9, с. 121-122].

Розглянемо право Європейського Союзу як приклад системи наднаціонального права. На сьогодні Європейський Союз являє собою унікальне явище сучасності в силу побудови в умовах існування двох систем права, міжнародної та внутрішньодержавної, нової форми об'єднання держав і способів створення норм права в рамках процесів інтеграційних та глобалізаційних перетворень. Дана обставина вимагає створення певних правових принципів, що дозволяють забезпечити узгодженість правового регулювання суспільних відносин на наднаціональному рівні.

Така система включає одночасно національне внутрішньодержавне право країн-учасниць Євросоюзу і наднаціональне право – право, яке приймається Європарламентом та іншими найважливішими інститутами союзу. Дуалізм права Європейського союзу, крім того, «обтяжений» конкуренцією з нормами міжнародного права, викликає значну кількість колізій і юридичних суперечок в правозастосовній практиці.

Право Європейського союзу має конструктивні характеристики внутрішньої побудови – систему права. Систему права Євросоюзу розглядають в різних контекстах. Так, виділяють інституційне і матеріальне право. Відповідно до цього підходу інституційне право регламентує порядок діяльності і взаємин основних інститутів ЄС, а матеріальне – фізичних і юридичних осіб його держав-членів. Представники другого підходу ділять право Євросоюзу відповідно до традиційної для теорії права систематизації – на галузі, тобто керуючись специфікою предмета і методом правового регулювання.

Первинне право – право, що володіє найбільшою юридичною силою і закріплює загальні засади устрою Євросоюзу (Договір про функціонування Євросоюзу, Договір про Євросоюз, Хартія Євросоюзу про основні права, ревізійні договори і договори про приєднання, Договір про Євроатом). Джерела

вторинного права – регламенти, директиви, рішення, рекомендації, висновки, інші документи, прийняті інститутами і органами Євросоюзу. Третинне (прецедентне) право – судова практика Суду Євросоюзу, що набуває статус повноцінного джерела права. Таким чином, правова система Євросоюзу становить єдине ціле спільно з системою права ЄС (галуззями, інститутами) і включає всі феномени, зумовлені впливом права.

Загальні принципи права ЄС, «що представляють собою основні напрямки правового впливу» [10, с. 167], є такими за наступних причин. По-перше, вони визначають створення, застосування і захист правової системи Євросоюзу в цілому, незалежно від предметів правового регулювання.

По-друге, вони властиві національним правовим системам усіх держав-членів Європейського Союзу. У своїй роботі «Принцип пропорційності в європейському праві (порівняльно-правове дослідження)» [11, с. 119] Н. Еміліу пояснює широке використання Судом ЄС загальних принципів права тим, що за своєю структурою і змістом право Спільноти нагадує національне право його держав-членів.

По-третє, ст. 6 Договору про ЄС містить норми, що закріплюють загальнолюдські основи принципів права ЄС. Відповідно до зазначеної статті: «Союз заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав людини і основних свобод, а також принципі правової держави – принципах, загальних для всіх держав-членів» [12].

У пункті 2 зазначеної статті уточнюється, що під загальними принципами права ЄС розуміються основні права і свободи в тому вигляді, як вони закріплені в Конвенції про захист прав людини і основних свобод, і як вони впливають із загальних конституційних традицій держав – членів ЄС. Слід зазначити, що загальні принципи права Євросоюзу, отримавши своє формальне договірне закріплення в рамках ЄС у вигляді писаного акту, тим самим придбали обов'язковий характер [12]. У той же час практична робота щодо з'ясування суті та складу загальних принципів права ЄС була покладена на Суд ЄС. У зв'язку з цим слід зазначити, що в окремих випадках Суд ЄС в процесі тлумачення будь-якої норми може порівнювати її з тими правовими системами, в яких існують аналогічні норми. У разі якщо Суд ЄС звертається до національної правової системи держави-члена, необов'язкове прийняття принципу права зазначеною державою. Для цього достатньо його наявність в правових системах більшості держав-членів.

Слід зазначити, що до теперішнього часу ні доктрина міжнародного права, ні практика Суду ЄС не виробили чітко сформульованих критеріїв визначення загальних принципів права. На наш погляд, саме наявністю зазначеного пробілу (відсутність критеріїв визначення загальних принципів права) у юридичній науці пояснюється відсутність єдиної думки з питання класифікації цих принципів. У результаті практики застосування Судом ЄС права Євросоюзу склалася стійка група загальних принципів права, що володіють різною природою і функціональним призначенням. До них відносяться принцип захисту основних прав і свобод людини, принцип рівності, принцип субсидіарності, принцип пропорційності, принцип правової визначеності, а також ряд процесуальних

принципів.

Механізм імплементації норм Європейського Союзу охоплює відповідну сукупність правових та інституційних засобів, що проводяться державою, з метою реалізації приписів європейського права. При імплементації норм права ЄС органами держави переважає виконавча, адміністративна діяльність, проте їй завжди передують діяльність нормотворча. На практиці взаємозв'язок правового і організаційного елементу проявляється у тому, що заходи правового характеру, які проводяться з метою імплементації міжнародно-правових норм на національному рівні, завжди супроводжуються проведенням комплексу заходів організаційно-виконавчого характеру, здійснюваних національними органами відповідно до правових приписів. Це полягає, зокрема, у виданні законів для виконання відповідних міжнародно-правових норм і положень, внесення змін до чинного національного законодавства, у виданні адміністративних актів, у скасуванні законів або адміністративних актів, що суперечать положенням і нормам права Європейського Союзу, вживанні всіх необхідних заходів внутрішньодержавного порядку [13, с. 135].

Отже, адаптація національного правового середовища до сучасних вимог щодо суспільних відносин в умовах глобалізації стає нагальною потребою їх здійснення у сучасних умовах.

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Які якості державно-правової сфери забезпечують створення і функціонування глобальних систем і взаємозв'язків?
2. Назвіть критерії трансформація права в контексті.
3. Як проявляється глобалізація у всіх галузях системи права (окремо – у галузях приватного права та галузях публічного права)?
4. В чому виражаються процеси глобалізації у цивільному праві та цивільному судочинстві?
5. В чому виражаються процеси глобалізації у кримінальному праві та кримінальному судочинстві?
6. Назвіть джерела первинного права.
7. Назвіть джерела вторинного права.
8. Назвіть джерела третинного (прецедентного) права.
9. Як проявляється взаємозв'язок правового і організаційного елементу імплементації міжнародно-правових норм на національному рівні?

Література:

1. Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №5. С. 198-202.
2. Кучерков И.А., Воронина Т. В. Правовая глобализация: понятие и сущность. *Евразийский юридический журнал*. 2017. №4. С. 91-93.
3. Задорожня С.М. Правова глобалізація та місце у ній основних принципів

- міжнародного права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 48-53.
4. Захарова М.В. Развитие правовых систем в условиях глобализации. *Актуальные проблемы теории и истории правовой системы общества*. 2015. №14. С. 19-26.
 5. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33-46.
 6. Всеобщая декларация прав человека: Міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
 7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
 8. Бірюков Р. М. Глобалізація та її вплив на правову сферу. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження»*. 2009. №2. С. 36-40.
 9. Вишняков О.К. Наднаціональність як правовий феномен. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 119-124.
 10. Моца А. Щодо окремих питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Геополітика України: історія і сучасність*: зб. наук. пр. / ред. кол.: І.В. Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2016. Вип. 1(16). С. 166-176.
 11. Emiliou N. The Principle of Proportionality in European Law (A Comparative Study) // N. Emiliou. – London: Klunwar Law International, 1996. 268 p.
 12. Мурашко В.О. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Київ, 2019. С. 53-64. UR: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/1558980894946.pdf#page=54>.
 13. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 23 листопада 2017 року): у 2 ч. – Полтава: Россава, 2017. Ч. 1. 245 с.
 14. Власенко В.В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 9-13.
 15. Тернавська В.М. Роль правової доктрини у процесі розвитку національних правових систем під впливом правової глобалізації. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 57-62.

ТЕМА 2

ПЕРЕДУМОВИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2 години

План

2.1. Становлення та етапи розвитку цивілізаційного права як передумова зародження концепцій забезпечення сталого розвитку.

2.2. Законодавче закріплення формування та реалізації державою політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави.

2.3. Соціально-економічні перспективи сталого розвитку України.

Ключові слова: концептуальні підходи, етапи розвитку, цивілізаційне право, передумови зародження концепцій, забезпечення сталого розвитку, законодавче закріплення, реалізація державою політики, правове забезпечення, сталий розвиток суспільних відносин, сталий розвиток держави, соціально-економічні перспективи, сталий розвиток України.

2.1. Становлення та етапи розвитку цивілізаційного права як передумова зародження концепцій забезпечення сталого розвитку

Перед тим як характеризувати концептуальні підходи до забезпечення сталого розвитку, слід звернутися до розгляду наукового пізнання правового мислення. Воно є однією з найважливіших категорій, що дозволяє одночасно відобразити і процес і результат цілеспрямованого пізнання концепцій забезпечення сталого розвитку.

Розглянемо процес становлення та етапи розвитку цивілізаційного права як передумова зародження концепцій забезпечення сталого розвитку.

Наукове пізнання являє собою відносно самостійну, цілеспрямовану пізнавальну діяльність, яка має такі компоненти:

- 1) пізнавальну діяльність спеціально підготовлених людей – вчених;
- 2) об'єкти пізнання, які можуть не збігатися з об'єктами практики;
- 3) особливі методи та засоби пізнання;
- 4) результати пізнання, які виражаються в логічних формах пізнання та специфічних мовних засобах;
- 5) наукові цілі, що спрямовані на досягнення істинного та достовірного, систематизованого знання, здатного до практичного застосування.

У науковому пізнанні розрізняють два рівні: емпіричний та теоретичний. Вони відрізняються: глибиною, повнотою, всебічністю осягнення об'єкта пізнання; цілями, методами досягнення та способами вираження знань; ступенем значимості в них чуттєвого та раціонального моментів [1].

В свою чергу мислення – це переробка інформації в процесі перебігу думок, образів і відчуттів. Але це не є великою перевагою: мислять всі і завжди, а

переробка інформації може бути як конструктивним, так і деструктивним процесом. Цінність становить лише продуктивне мислення, де перебіг думок, образів і відчуттів цілеспрямований, де відбувається осмислення того, що відбувається, народження нових життєвих смислів і вирішення життєвих завдань [2].

Сучасне правове мислення ґрунтується на засадах як раціоналізму, так й ірраціоналізму, оскільки розуміння права як первинної ланки правового мислення є оціночною діяльністю, що полягає в порівнянні правових норм, явищ суспільної дійсності з цінностями права та правовими цінностями, зосередженими в джерелах права.

Якщо розуміти правове мислення як внутрішню форму процесу розуміння професіоналом-правознавцем правової дійсності, результатом роботи якого є відповідна правова поведінка в контексті позитивного права, що, у свою чергу, втілюється у правовій культурі професіонала-правознавця, можна виокремити її об'єкт та предмет. Об'єктом виступають ті правові явища, які у зв'язку з власною юридичною кваліфікацією, владними повноваженнями та підпорядкуванням закону, виступають як певний вид професійного мислення, який вирізняється від повсякденного, не заангажованого юридичним понятійним апаратом мислення людини, і знаходиться в межах чітко окресленого правового поля. У свою чергу, предметом правового мислення, зокрема культури правового мислення, завжди будуть правові явища, висновки про правові явища, які будуть стосуватись правових понять та категорій, форма та зміст яких будуть виражені у юридичній формі, що виникають в процесі реалізації права [3].

Правове мислення – це поетапна розумова, творча, інтелектуальна діяльність професіонала-правознавця в процесі правової комунікації, направлена на пізнання, оцінку правових явищ, використання норм права, правових принципів для реалізації суб'єктивних прав та обов'язків професіонала-правознавця, що зосереджена на оцінюванні правомірної чи неправомірної поведінки за допомогою використання суджень, що створюються під впливом як раціональних, так і ірраціональних чинників.

Оперуючи правовим мисленням, суб'єкт правозастосування повинен дійти до первинного змісту закону, тобто волі законодавця, що була втілена у ньому завдяки правотворчій діяльності. Справедливим у цьому сенсі є судження про те, що чим ближче правове мислення законодавця реальним потребам суспільного життя, чим менший розрив між «правом у житті» та позитивним правом, тим ближче смисл права, покладений інтерпретатором-правозастосовувачем у замисел законодавця [4].

Вплив глобалізації на економічне, політичне, правове і соціальне життя держав і народів відбувається в різних формах і різними методами. Що стосується результатів такої дії, то їх потужність і спрямованість залежить від багатьох чинників, серед яких особливе місце займає правова сфера.

Свій безпосередній вираз це знайшло в конституціях більшості держав – членів ООН, включаючи й Конституцію України. Важливе значення у подальшій універсалізації внутрішньодержавного права має закріплення в національних конституціях сучасного комплексу невідчужуваних природних прав і свобод

людини, а також визнання того, що загальноєвропейські принципи і норми міжнародного права є пріоритетною складовою національної правової системи [5].

Таким чином, забезпечення сталого розвитку як елемент процесу глобалізації об'єднує зусилля та результати роботи науковців різних країн та робить наукові досягнення загальнодоступними та корисними в розвитку як національних правових систем, так і міжнародних.

Розвиток цивілізації від її витоків до сучасності – це рух від різноманітних локальних історій до загальної історії людства, що супроводжується зміною періодів, етапів, історично обумовлених процесів і відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, впорядкування і закріплення. Глобалізація самого права, прогресивний розвиток універсальних властивостей, норм, форм і процедур правового типу суспільного життя є необхідним етапом і демонструє спроможність права регулювати процеси загальносуспільної глобалізації у рамках загального (загальноважливого і загальнообов'язкового) правопорядку і для внутрішніх, і для міжнародних відносин.

Загальні основи становлення та етапи розвитку цивілізаційного права.

Основними компонентами цивілізації є: 1) кількісний розмір соціального субстрату, який живе у певному географічному ареалі земного простору; 2) тип культури, який включає систему програм матеріально-предметної, комунікаційної, духовної та інших сфер життєдіяльності, забезпечуючи сталість існування і розвитку соціальних характеристик спільнот; 3) тип соціуму, або рівня соціальності, який виникає між людьми в процесі їх взаємодії; 4) рівень технологічного розвитку.

Сьогодні в науковій літературі виділяються цивілізаційні світи: китайсько-далекосхідний, індійсько-південноазійський, мусульмансько-афроазіатський та найбільший і дуже неоднорідний макрохристиянський, який, у свою чергу, поділяється на три цивілізаційні складові: центральну – західноєвропейсько-північноамериканську (західну) з Австралією та деякими іншими територіями, а також дві периферійні щодо неї: латиноамериканську і православно-східнослов'янську [6].

Чимало авторів виокремлюють дедалі більшу кількість систем або сімей, справедливо вказуючи на наявне розмаїття. Безперечно, правова система майже кожної окремої держави (саме як правова система держави) має свої особливості. Це притаманно правовим системам держав Північної Африки, де по-різному позначився вплив мусульманського, британського, французького права, країнам Тропічної Африки, де в сільській місцевості віддалених районів в основному діє звичаєве право з елементами колишнього колоніального британського, французького, іспанського, португальського права. Своєрідні правові системи Узбекистану, Туркменистану, Непалу, М'янми, Папуа Нової Гвінеї та деяких інших країн (Туреччини чи Швейцарії в Європі, Філіппін чи Японії в Азії, ПАР в Африці та ін.) важко зарахувати до певної правової системи при використанні виключно цивілізаційного підходу, оскільки в них тісно переплелися різні культури і методи правового регулювання. Правові системи держав, що належать

до однієї сім'ї, теж нерідко мають суттєві особливості.

Про це свідчить вже сама подвійна назва романогерманської сім'ї права. В англосаксонській сім'ї правова система США з писаною конституцією, республікою, федеративним устроєм, більш розвиненим законодавством і меншою роллю судових прецедентів відрізняється від унітарної монархічної системи Великої Британії з її неписаною конституцією. Такі особливості існують навіть в одній і тій самій державі. У штаті Луїзіана в США є сліди французького впливу (до того ж у штаті діє французький по суті Цивільний кодекс). У Квебеку, суб'єкті федерації англосаксонської Канади, теж відчутний вплив французького права. Існує безліч інших прикладів такого впливу [7].

З іншого боку, враховуючи динаміку цивілізаційної інтеграції, можна припустити типологію, що складається з трьох глобальних цивілізаційних світів – за кількістю ментальностей, що розвинулися на основі трьох світових релігій.

В результаті маємо:

1) християнський цивілізаційний світ, що складається з протестантської (північноатлантичної), католицької (південноатлантичної) цивілізацій, які разом утворюють євроатлантичну інтегральну, а також – православну цивілізацію;

2) східний або буддійський цивілізаційний світ, в який входить індійсько-південноазійська цивілізація та китайсько-далекосхідна цивілізація;

3) мусульманський цивілізаційний світ.

Визначення цивілізаційної належності України поки що відбувається як вибір між найбільш обговорюваними типологічними моделями:

1) наша країна належить до євроатлантичної цивілізації;

2) вона є самобутньою цивілізацією;

3) одна її частина належить до північноатлантичної цивілізації, а інша – до євразійської цивілізації.

Оскільки Україна не перебуває в епіцентрі жодної з цивілізацій, то, відповідно, вона не може повністю належати до якоїсь з них. Інша справа, що Україна розташована на периферії євроатлантичної та православної цивілізацій, а також у віддаленій зоні ісламського цивілізаційного світу. Тому логічно зробити висновок, що спорідненість України з православною та євроатлантичною цивілізаціями більша, ніж з ісламською.

Різні дослідники пропонують власні концепції періодизації існування цивілізацій. Так, згідно з схемою цивілізаційного циклу А. Тойнбі, можна виділити наступні етапи:

1) народження – оформлення певних груп людей у первинне життєздатне державне співтовариство;

2) ріст – процес культурного й суспільного розвитку, в ході якого розкриваються внутрішні потенції системи, що склалася, а також окремих людей як її конкретних носіїв;

3) надлам – внутрішній розкол суспільства, втрата вищих ідеалів і спільних цілей, що свідчить про кризу;

4) розкладання – посилення конфронтації у суспільстві, що викликана відчуженістю між «верхами» й «низами», одночасно з посиленням експансіонізму й воєн, що ставлять цивілізацію перед загрозою зовнішнього

удару;

5) загибель – зазвичай в результаті внутрішнього колапсу у поєднанні з ударами ззовні [7].

Таким чином, цивілізаційний підхід до права, його систем і сімей враховує багато аспектів, виявляє різновиди правових сімей всередині їх «сутнісних систем», збагачує пізнання, робить його більш різнобічним, багатим, таким, що враховує різні аспекти забезпечення сталого розвитку.

2.2. Законодавче закріплення формування та реалізації державою окремої політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави

Комплекс сучасних проблем у сфері розробки й актуалізації системи правового забезпечення для сталого розвитку суспільних відносин та держави, охоплює весь діапазон нормативно-правових суспільних відносин сучасного перехідного періоду як на рівні міжнародного права, так і на рівні національних законодавств багатьох країн світу.

12 січня 2015 року Президент України схвалив надзвичайно важливий правовий документ – Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (далі – Стратегія). Вона визначає дорожню карту досягнення головної мети, яка полягає в упровадженні в Україні європейських стандартів життя та її вихід на провідні позиції у світі [9].

Відійшовши від класичного визначення «дерева цілей», Президент України у своєму указі зазначив, що досягнення мети Стратегії має відбуватися шляхом «руху уперед», тобто за векторами:

- по-перше – розвитку;
- по-друге – безпеки;
- по-третє – відповідальності;
- по-четверте – гордості.

Перший вектор передбачає забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, насамперед, слід відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему.

Варто відзначити, що термін «сталий» означає застиглість процесів (незмінюваність, збереження того самого складу, розміру, однакової форми, величини тощо). Таке формулювання певною мірою суперечить природі розвитку, який, навпаки, охоплює якісні та кількісні зміни.

Характер процесів, що відбуваються, поки не свідчить про формування в Україні соціально-економічної системи, здатної здійснити перехід до економічного зростання та забезпечити збалансоване вирішення проблем соціально-економічного розвитку, збереження природно-ресурсного потенціалу,

задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь [11].

Цікавим виглядає визначення «підвищення стандартів життя», зокрема наслідком забезпечення сталого розвитку держави. Останній із самого початку включає в себе соціальний розвиток, тому існує необхідність у деталізації показників оцінювання проміжних і кінцевих результатів стабільного розвитку України, які стосуються забезпечення та підвищення стандартів життя. Більше того, серед першочергових пріоритетів Стратегії визнано вироблення та реалізацію цілісної державної політики, спрямованої на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.

Незважаючи на загальносвітове визнання та пріоритетність для глобального розвитку людської цивілізації, сталий розвиток залишається поза конституційним полем України. Це потрібно виправити, бо визначення терміну «сталий розвиток», яке містяться у законах України, постановах Верховної Ради та уряду України є різними, неузгодженими між собою, а подекуди суперечливими.

Також необхідним стає досягнення консенсусу в науковому розумінні, термінологічному і законодавчому визначенні самого терміну «сталий розвиток», зокрема – у законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», у Господарському Кодексі України тощо.

Отже при розгляді аспектів законодавчого закріплення формування та реалізації державою окремої політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави слід пригадати Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Указ прийнято з метою забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина, підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року [10].

Але і цей документ має низку недоліків:

1. Незважаючи на підтримку Україною проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року та прийняття цілої низки нормативно-правових актів, спрямованих на розвиток цього напрямку діяльності, наразі не сформовано єдиного цілісного уявлення (концепції) щодо механізмів державного регулювання, спрямованих на забезпечення сталого розвитку країни, а увагу у прийнятих документах переважно зосереджено на аналізі сучасної ситуації у різних сферах життєдіяльності (економічній, екологічній, соціальній тощо) та констатації проблем, що заважають подальшому розвитку країни.

2. Переважна більшість заходів, яких пропонується вжити для забезпечення сталого розвитку, мають загально-рекомендаційний характер з визначенням цільових орієнтирів (індикаторів), яких вважається необхідним досягнути у певний період в окремих сферах. Разом з тим, в умовах відсутності у відповідальних органів виконавчої влади єдиного розуміння та взаємоузгоджених

підходів до забезпечення сталого розвитку, плани їх роботи у цьому напрямку фактично зводяться до простого дублювання прямих функціональних завдань або заходів, спрямованих на вирішення нагальних проблем цих органів та відповідних сфер діяльності.

3. Логічним результатом такої роботи є відсутність кардинальних позитивних зрушень у забезпеченні сталого розвитку, про що свідчить динаміка змін показників реальної ситуації у різних сферах життєдіяльності. Так, оцінка змін 25 індикаторів, визначених у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженій Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, показала незначну позитивну динаміку лише за окремими показниками. Досягти визначених Стратегією цілей, особливо щодо інституційних перетворень та впровадження нових дієвих державних механізмів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку країни у цілому, на даний час не вдалося [14].

Незважаючи на актуальність для всіх без виключення країн світу питань, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку, огляд міжнародної практики та досвіду інших держав дозволяє стверджувати про відсутність універсальних підходів та інструментів щодо забезпечення сталого розвитку.

У прийнятих міжнародних документах, присвячених цій проблематиці, головні акценти також, як правило, робляться на фіксації найбільш гострих проблем та визначенні цільових орієнтирів, яких потрібно досягнути для зупинення небажаних тенденцій у тих чи інших сферах суспільного життя. У той же час, у жодному з прийнятих документів не міститься опису уніфікованих практичних механізмів, використання яких надавало б державам кращі можливості для оперативного моніторингу, врахування і реагування на зміни умов господарювання з метою забезпечення і підтримання збалансованого соціально-економічного розвитку на всій території країни при одночасному збереженні екологічної рівноваги.

Разом з тим, подальше загострення екологічних та соціальних проблем у світі свідчить, що нинішня модель управління розвитком, в основу якої покладено примноження доданої вартості у виробництві (що відповідає інтересам, насамперед, власників капіталу та основних фондів і засобів виробництва), не враховує, або враховує лише частково, шкоду, яка завдається навколишньому середовищу, та реальну участь найманих працівників у створенні цієї доданої вартості.

Саме тому продовження практики орієнтування держав на економічну доцільність та ріст економічних показників при недостатньо об'єктивному врахуванні соціальних та екологічних аспектів і наслідків виробничої діяльності на сьогодні є однією з головних причин надмірного, а у багатьох випадках незворотного, погіршення природного середовища та низької результативності заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю та забезпечення соціальної справедливості.

З іншого боку, поступове вичерпання природних ресурсів та погіршення їх якості, у тому числі через надмірне забруднення навколишнього середовища, призводить до зростання як прямих, так і опосередкованих витрат на ліквідацію негативних екологічних наслідків, що безпосередньо відбивається на умовах

життєдіяльності людини та економічних показниках, як окремих галузей, так і економіки країни в цілому.

За цих умов найактуальнішим завданням залишається запровадження такої моделі державного регулювання соціально-економічного розвитку, яка б забезпечувала стале зростання економіки та доходів (добробуту) населення при збереженні природного середовища у стані, безпечному для проживання людини та утримання рівноваги екосистеми у цілому.

На часі актуальною проблемою формування та реалізації державою окремої політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави є також і те, що цілі сталого розвитку не знайшли належного відображення у законах, а відтак не стали дороговказом для здійснення реформ [14].

Як пропонує Лелеченко А.П., подальший розвиток нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку України повинен відбуватися за такими напрямками:

- систематизація національного нормативно-правового поля у сфері сталого розвитку та його узгодження з принципами й нормами міжнародних угод, нормативів і стандартів; усунення суперечностей між нормами національного екологічного законодавства та інших галузей права;

- розробка й запровадження правових засад управління і контролю в сфері сталого розвитку;

- юридично-правове заохочення громадян та їхніх об'єднань до здійснення господарської діяльності на засадах сталого розвитку;

- розвиток державного стратегічного планування сталого розвитку в контексті екологічної модернізації;

- посилення ролі еколого-правової освіти та виховання [12].

2.3. Соціально-економічні перспективи сталого розвитку України

На міжнародному рівні під стійким розвитком слід розуміти керований розвиток всієї світової спільноти з метою збереження біосфери, задоволення основних потреб людини без нанесення шкоди навколишньому середовищу, досягнення рівності і соціальної справедливості, забезпечення соціального самовизначення і культурного розмаїття, підтримки цілісності екосистем.

Аналіз перспектив сталого розвитку України можливий в контексті характеристики його на певних рівнях, зокрема національному (загальнодержавному), місцевому (або ж регіональному).

Сталий розвиток на національному рівні передбачає «збалансований соціально-орієнтований, економічно ефективний і еколого-захисний розвиток країни, задоволення необхідних потреб нинішніх і майбутніх поколінь» [15, с. 510]. При цьому його основними компонентами мають бути: соціальна, економічна та екологічна сфери, відповідні їм види діяльності та напрямки політики, що забезпечують їх стабільний і взаємопідтримуючий рух. У той же час кінцевою метою всього комплексу заходів, спрямованих на досягнення сталого

розвитку, є реалізація права людини і громадянина на гідне існування.

На місцевому рівні перспективи сталого розвитку України пов'язані з ефективним конкурентоспроможним функціонуванням соціально-економічних систем, комплексним благоустроєм територій і відповідних їм населених пунктів об'єктами соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури, а також підвищенням рівня і якості життя населення, збереженням культури і традицій, навколишнього середовища [16, с. 14].

Сталий розвиток певної галузі має визначатися її конкурентоспроможністю, збалансованим функціонуванням суб'єктів господарювання, здатних створити довгострокові конкурентні переваги, забезпечити інноваційний розвиток, безпеку продукції, ефективність діяльності і підтримувати необхідні внутрішньогалузеві пропорції і зв'язку.

Сталий розвиток на мікрорівні повинен забезпечити здатність зберігати сталість параметрів функціонування виробничо-господарських систем за умови забезпечення цільового рівня ефективності, конкурентоспроможності, необхідного рівня доходів, безпеки виробничої діяльності та продукції [17, с. 76].

Публікація у січні 2015 року Указу Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» (далі – Стратегія) створила сприятливі умови для розвитку українського суспільства у цьому напрямку. Проте розгортання процесів реалізації стратегії залежить від наявності та ефективності відповідних інституцій, фінансової підтримки сталого розвитку та кваліфікованого кадрового забезпечення [18].

Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» №722/2019 визначено 17 глобальних цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. Саме вони є орієнтирами для розроблення проектів прогнозних і програмних документів, проектів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України [10].

У цілому в Україні готовність і спроможність до такої діяльності є недостатньою. І проблема полягає не тільки у складності та новизні завдань, а й у відсутності системної методології та дієвих механізмів управління сталим розвитком. Для реалізації стратегічних цілей потрібна системна, покрокова технологія розробки та реалізації відповідних програм / проектів для досягнення стратегічних цілей, яке здійснюється за визнаними регламентами і методиками [19, с. 98].

Відтак, соціально-економічні перспективи сталого розвитку України повинні забезпечити наступне:

- сталий розвиток повинен передбачати динамічну рівновагу регіональної соціально-економічної системи при впливі на неї факторів зовнішнього і внутрішнього середовища;
- розвиток певної місцевості може здійснюватися як в силу внутрішньо властивих закономірностей, так і за обраною схемою, тобто керовано;
- цілями забезпечення сталого розвитку місцевої (регіональної) соціально-економічної системи мають бути: підвищення рівня її конкурентоспроможності та стійкості; зростання рівня і якості життя населення; збільшення надходжень до

місцевого бюджету, що забезпечують інноваційний розвиток системи; раціональне використання природно-ресурсного потенціалу та збереження навколишнього середовища;

- необхідною умовою сталого розвитку має виступати стійкість, під якою розуміють здатність системи стабільно функціонувати і розвиватися в довгостроковій перспективі в умовах мінливого внутрішнього і зовнішнього середовища [20, с. 87].

Для України сьогодні досить гостро стоїть проблема низької конкурентоспроможності продукції, що виробляється на її підприємствах. Саме тому безальтернативною для її економіки вважається переорієнтація на високотехнологічне ресурсозберігаюче виробництво.

Найефективнішою стратегією інтеграції України у світове господарство є поєднання структурної перебудови економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту з переважаючою часткою кінцевої продукції в його структурі. Нинішній стан експортного потенціалу України не забезпечує її економічного розвитку, більш того, за цих умов відбувається вимивання ресурсного потенціалу країни [21, с. 122].

Сталий розвиток в Україні може бути забезпечений тільки за умов найбільш ефективного використання всіх видів її ресурсів. Усе це, своєю чергою, сприятиме формуванню нової української економіки та суспільства і позиціонуванню України на світовій арені як повноправного, сильного, достойного гравця [22, с. 38].

За оцінкою фахівців, сталий розвиток соціально-економічної системи України слід розглядати як збалансований динамічний соціально-економічний розвиток системи, орієнтований на довгострокову перспективу і засноване на раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу без перевищення гранично допустимих навантажень на навколишнє середовище.

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Сформулюйте основні завдання переходу України до сталого розвитку у післявоєнний період.
2. Міжнародні угоди, до яких приєдналася Україна, для забезпечення сталого розвитку.
3. Характеристика Концепції щодо переходу до сталого розвитку (політичний аспект).
4. Характеристика Стратегії щодо переходу до сталого розвитку (політичний та правовий аспект).
5. Характеристика Національного плану дій щодо переходу до сталого розвитку (політичний аспект).
6. Назвіть соціально-економічні перспективи сталого розвитку України (політичний аспект).
7. Глобальні цілі сталого розвитку України на період до 2030 року за Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

8. Перспективи сталого розвитку України в контексті характеристики його на національному (загальнодержавному), місцевому (або ж регіональному) рівнях.

Література:

1. Решетов О.О., Кирильчук В.Т., Стежко З.В. Наукове пізнання. Проблема істини. Роль практики. *Наукові записки*. 2012. № 12. Част. I. С. 45-48.
2. Диса О.В. Продуктивне мислення як об'єкт пізнання. *Вісник Харківського національного університету*. 2012. № 1032. Серія «Психологія». С. 50-54.
3. Черновський О., Семенюк О. Культура правового мислення – складова частина професії юриста. *Теорія держави і права*. 2018. № 1. С. 132-136.
4. Андрушко І.Я. Правове мислення у контексті герменевтики права. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 104-109.
5. Бірюков Р.М. Глобалізація та її вплив на правову сферу. *Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно правові дослідження»*. 2009. № 2. С. 36-40.
6. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: НАН України, 2016. 284 с.
7. Чиркін В. Формаційно-цивілізаційний підхід до класифікації правових систем і сімей. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3-4. С. 63-83.
8. Історичний розвиток цивілізацій у контексті глобалізації: ціннісний вимір: монографія / за ред. О.В. Зернецької. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої Історії НАН України», 2019. 317 с.
9. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», затверджена Указом Президента України від 12.01.2015 №5. *Офіційний вісник України*. 2015. №4. Ст. 67.
10. Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
11. Помаза-Пономаренко А.Л. Стратегія як засіб стабільного розвитку України. *Международный научный журнал*. 2015. № 7. С. 12-15.
12. Лелеченко А.П. Еволюція нормативно-правових засад забезпечення сталого розвитку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15-16. С. 132-137.
13. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf.
14. Воронцов С.Б., Бурбела Т.М. Сучасний стан та проблеми формування підходів до забезпечення сталого розвитку України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezpechennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf>.
15. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. «Розумна сила» як стратегія деконфліктизації та сталого розвитку української держави. *Молодий вчений*.

2020. № 4(2). С. 509-513.

16. Крюкова О.М., Василик С.К., Гузенко Г.М., Клочко В. М., Кривошеєва Н. М. Регіональні аспекти сталого розвитку в Україні. *ScienceRise*. 2018. № 5. С. 12-15.
17. Горіна Г.О., Борблік К.Е. Імперативи реалізації стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського*. Серія: Економічні науки. 2019. № 2. С. 75-83.
18. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.
19. Петровська А. Екологізація економіки України в контексті моделі сталого розвитку. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4. С. 95-104.
20. Молоканова В.М. Моніторинг практичної реалізації стратегії сталого розвитку в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 11-12. С. 85-62.
21. Ляшук К.П. Концепція сталого розвитку як базис корпоративної соціальної відповідальності у бізнесовому середовищі України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 1(1). С. 121-129.
22. Турянський Ю.І., Свидрук І.І., Клепанчук О.Ю. Діджиталізація внутрішнього ринку України як інструмент досягнення цілей сталого розвитку. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 4. С. 35-45.

ТЕМА 3

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ЩОДО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ДЕРЖАВИ

2 години

План

3.1. Передумови формування та реалізації окремої політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави.

3.2. Законодавче закріплення державної політики правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави.

3.3. Сучасні наукові дослідження проблем сталого розвитку суспільних відносин та держави.

Ключові слова: законодавство, політика, правове забезпечення, сталий розвиток, суспільні відносини, держава, передумови формування, передумови реалізації, наукові дослідження.

3.1. Передумови формування та реалізації окремої політики у сфері правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави

У світовій практиці формування моделі сталого розвитку держави в цілому, і регіонів зокрема, розглядається як стратегічно важливий напрям реалізації національних інтересів країни. Проблема забезпечення сталого розвитку особливо актуальна в умовах невизначеності і нестійкості як внутрішніх, так і зовнішніх економічних і політичних процесів.

Сталий розвиток – це гармонійний розвиток виробничої, соціальної сфери, навколишнього середовища. Це модель розвитку суспільства, при якій досягається задоволення потреб населення без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь.

Пріоритетним напрямом зовнішньополітичного курсу України проголошено її інтеграцію до ЄС. Тим самим держава задекларувала прагнення впроваджувати принципи сталого розвитку.

В українській науці основні ідеї сталого розвитку належать видатному вченому, академіку, першому президентові Академії наук України, мислителю, громадському діячу зі світовим ім'ям В. Вернадському.

Зазначимо, що процес становлення України як незалежної демократичної держави історично співпав з прийняттям світовою спільнотою Концепції сталого розвитку (одним з основних напрямів реалізації якої є розроблення декларацій щодо сталого розвитку населених пунктів, регіональних Повісток для великих і малих міст, з урахуванням фундаментальних принципів планування тощо). На вимогу «Порядку денного на XXI століття» уряди із залученням органів регіональної та місцевої влади, представників бізнесу й громадськості

розробляють і приймають національні стратегії сталого розвитку та несуть відповідальність за їх реалізацію [1].

3.2. Законодавче закріплення державної політики правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави

Вперше поняття сталого розвитку було вжито в Постанові Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [2].

Постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів на тривалу перспективу (15-20 років), положення якої спрямовані на покращення стану довкілля і сталий розвиток з метою формування виваженої політики [3].

Зазначимо, що з 2014 року Україна синхронізує свої стратегічні документи із семирічними програмними періодами ЄС (зокрема, 2014-2020 рр., 2021-2027 рр.) і намагається імплементувати принципи і цілі європейської політики галузевого та просторового розвитку, закладених у стратегії «Європа 2020». Принципи та цілі цієї стратегії знайшли своє відображення у стратегії сталого розвитку «Україна-2020» [4], яку було схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, а також у державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженій постановою КМУ від 06.08.2014 р. № 385 [5].

Зазначеними документами визначено вектор структурних перетворень в економіці та соціальній сфері та встановлено засади та передумови стійкого збалансованого регіонального розвитку України.

Зокрема, визначені вектори подальшого руху держави:

- розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ і підвищення стандартів життя з сильною економікою та передовими інноваціями;

- безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності;

- відповідальності – забезпечення гарантій, відповідно до яких кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах;

- гордості – забезпечення взаємної поваги й толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт тощо [4-6].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про засади державної регіональної політики» реалізація державної регіональної політики здійснюється на основі системи взаємопов'язаних документів, що ґрунтуються на стратегії розвитку України, до яких віднесено, зокрема, державну стратегію регіонального розвитку

України та регіональні стратегії розвитку. Згідно зі ст.8 Закону центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики (наразі – Міністерство розвитку громад та територій відповідно до положення розробляє, а Кабінет Міністрів України затверджує державну стратегію регіонального розвитку України на період 7 років) [7].

Отже, послідовна систематизація й аналіз змісту чинної нормативно-правової бази органів державної влади України допоможе визначити особливості сталого розвитку України, а також програмні цілі, завдання й теоретичні моделі, які знайшли своє відображення у відповідних постановах Верховної Ради України, Указах Президента України та урядових актах, прийнятих для реалізації на загальнодержавному, регіональних та міжнародному рівнях.

Якщо розглядати зміст законів і актів нормативно-правової бази органів державної влади України в аспекті сталого розвитку держави, то їх можна умовно розділити на три основні групи рішень, а саме:

- локальні – галузеві рішення, що ставлять локальні цілі й завдання в масштабах однієї або кількох сумісних галузей у контексті сталого розвитку України;

- інфраструктурні – рішення загально державного рівня, що створюють необхідні збалансовані умови й можливості для реалізації цілей і завдань сталого розвитку;

- системні – рішення по цільових програмах, що визначають напрями реалізації цілей і завдань сталого розвитку на загальному або регіональному рівнях.

Найбільш поширеними проблемами щодо впровадження принципів сталого розвитку суспільних відносин та держави є, по-перше, складність та суперечливість у досягненні цілей і завдань економічної, соціальної та екологічної складової сталого розвитку. Суперечливість полягає у необхідності, з одного боку, забезпечення стійкого економічного розвитку держави, з іншого – дотримання безпеки існування людини та навколишнього природного середовища.

По-друге, відсутність у взаємодії при реалізації стратегії сталого розвитку між різними гілками влади (національним, регіональним та місцевим рівнями). Потрібна чітка координація між національним, регіональним і місцевим рівнями управління.

По-третє, відсутність координації між цілями й ініціативами стратегій сталого розвитку та національним бюджетним процесом. Відсутність фінансових коштів на реалізацію усіх ініціатив у рамках стратегії сталого розвитку.

По-четверте, відсутність або низька дієвість зворотного зв'язку – моніторинг, вивчення ситуації, адаптація. Недосконалість методів та правових інструментів комплексного моніторингу стану. Очевидно, що для їх вирішення необхідним є застосування комплексу заходів та прийомів, досвід країн Європейського Союзу щодо вирішення заданих проблемних питань. Для вирішення проблем суперечності цілей та завдань різних стратегічних планів сталого розвитку, варто об'єднати усі існуючі підходи у Концепції сталого розвитку, а далі інтегрувати їх в усі стратегічні планові документи, зокрема

галузеві та регіональні.

Тобто для реалізації сталого розвитку України необхідно розробити комплекс стратегічних нормативно-правових документів:

- довгострокова Стратегія розвитку України до 2030 року – найбільш загальний документ, що встановлює перспективи розвитку країни у довгостроковому періоді, яка визначатиме головні тренди, виклики, а також шляхи розвитку країни у довгостроковій перспективі: стратегічні сфери, стратегічні цілі та стратегічні пріоритети Довгострокової Стратегії сталого розвитку України до 2030 року:

- 1) ефективність держави (державного управління);
- 2) інноваційність та ефективність економіки;
- 3) урівноваженість потенціалу розвитку регіонів [10].

- середньострокова стратегія сталого розвитку («Україна-2020», «Україна-2025») має визначати дії, які спрямовані: на усунення перешкод розвитку, нейтралізацію «вузьких місць», виявлених у процесі політичної, економічної криз і безпекових загроз, водночас зосереджуючись на суспільно-господарських і територіальних потенціалах, які мають бути відповідним чином підсилені та стимулювати розвиток; інтеграцію навколо стратегічних цілей усіх суб'єктів влади, а також суспільні і господарські організації, які мають брати участь у процесі розвитку і сприяти йому як на національному, так і на регіональному рівні; визначає способи фінансування запроєктованих дій;

- державні секторальні / галузеві стратегії, які повинні сприяти реалізації встановлених стратегічних цілей; вони уточнюють напрямок дій, реформ, і визначають інструменти виконання державних завдань;

- регіональні стратегії розвитку спрямовані на досягнення завдань сталого розвитку на конкретній території, при цьому не має бути пріоритетів одних територій перед іншими, не має порушуватися територіальна цілісність і суспільна єдність України як унітарної держави [1].

Реалізація цього передбачає наступні кроки:

- 1) розробка та впровадження правових норм господарювання на всіх рівнях економіки;
- 2) створення дієвих стимулів для дотримання юридичних норм;
- 3) застосування адресних і конкретних санкцій за порушення правових норм;
- 4) правові норми повинні враховувати як інтереси особистості, окремих соціальних груп і трудових колективів, так і суспільства, і держави в цілому.

3.3. Сучасні наукові дослідження проблем сталого розвитку суспільних відносин та держави

25 вересня 2015 року всі 193 країн-членів Організації Об'єднаних Націй одностайно схвалили Порядок денний для цілей сталого розвитку, який містив 17 цілей сталого розвитку (далі – ЦСР), завдяки чому сталий розвиток став ключовим принципом глобальної співпраці і національного розвитку [11, с. 289].

Цей документ став найбільш широко обговорюваною загальносвітовою стратегією за всю історію існування людства (докладніше див. [12]), і включив у себе результати наймасштабніших консультацій та обговорень, які було проведено у всіх країнах світу.

Порядок денний – 2030 містить декларативні положення щодо бажаного майбутнього напрямку людського розвитку разом із програмою дій до 2030 року. Він визначає перспективні цілі, часто виражені в кількісному вимірі, сформульовані на основі всеосяжних консультацій з країнами в попередній період. Вперше прийнято порядок денний світового розвитку, який об'єднує широкий спектр декларативних цілей інклюзивного соціально-економічного розвитку, що мають глобальне охоплення, включаючи океани, прісну воду, біорізноманіття та клімат, тобто фактично дорожню карту для переосмислення сталого розвитку як порядку денного для народів і планети для досягнення процвітаючого і справедливого світу в планетарних кордонах [11, с. 290].

ЦСР передбачають подолання бідності; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття; сприяння побудові миролюбного и відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях; зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку [13, с. 131-132]. Зіст принципів за своєю різноманітністю має дуже широкий спектр охоплення різногалузевих правових проблем. Внаслідок цього вивчення проблем досягнення вимог сталого розвитку може бути здійснено лише за умови використання надбань наук усіх напрямів правової науки.

ЦСР є «універсальними» також у тому сенсі, що вони призначені для застосування всіма країнами і всіма народами, які їх населяють. Вони також є

«цілісними» – оскільки всі 17 ЦСР мають шанс бути досягненими за умови їх узгодженості. ЦСР, за думкою дослідників, це величезний дар людству на шляху до створення нового «суспільного договору» для світу [11, с. 290].

Значні частини цивільного та господарського законодавства є інструментальним сегментом у досягненні мети правової охорони інтересів учасників інвестування у підприємницьку діяльність, пов'язану з господарським використанням природних ресурсів (ключеві принципи саме про екологізацію матеріального виробництва).

В Україні ще не досягнуто адаптивності базових частин цивільного та господарського законодавства, які здатні чинити позитивний вплив на регламентацію залучення у господарський обіг природних ресурсів (йдеться про вимоги щодо екологізації матеріального виробництва).

Проект Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» за № 6013 від 09.09.2021 у частині втрати чинності Господарського кодексу України [14] є загрозою адаптації українського законодавства. Зокрема до значної частини вимог сталого розвитку щодо поведінки суб'єктів, які залучають у господарський обіг природні ресурси та викривляють їх із комерційною ціллю (йдеться про ті вимоги щодо екологізації матеріального виробництва, які є проєкцією на принцип сталого розвитку щодо екологізації матеріального виробництва).

Водночас зростання економічної влади у сфері господарювання, у тому числі щодо природних ресурсів, нерідко створює різного ступеня перешкоди на шляху реалізації Концепції сталого розвитку. Накопичення знань про засоби господарського законодавства у досягненні задекларованих у ньому цілей було розпочато ще у 80-х роках минулого століття.

Під господарсько-правовими засобами сприяння сталому розвитку розуміються, поперше, способи матеріально-процедурного та іншого операційного рівня, які мають практичний зміст розв'язання організаційно-майнових завдань господарського використання природних ресурсів. По-друге, засоби законотворчого рівня (правові конструкції, цільові комплекси норм тощо), спрямовані на вдосконалення правового режиму використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Концепція Господарського кодексу стала орієнтиром для оновлення господарського законодавства завдяки своїй універсальності впливу на економіку. Кодекс сприяє вдосконаленню правотворчості у найважливішій сфері підприємництва – інвестуванні проєктів. Відомо, невиправдане обмеження свободи дій підприємців підвищує ступінь ризику для потенційних інвесторів. Досягнення його виправданості і є завданням Господарського кодексу України, з яким його норми, в основному, справлялися.

Натомість автори Концепції оновлення Цивільного кодексу України, яка анонсує попереднє скасування Господарського кодексу України (як передумову майбутнього оновлення) не вбачають даного факту.

Із тексту Концепції видно, що зазнають реорганізації державні та комунальні підприємства (для довідки, станом на лютий 2021 року в Україні за

даними Держстату: державних підприємств налічується – 3 709, казенних – 32, комунальних – 14 190). Вони зараз володіють майном (яке є державною, та комунальною власністю) на праві господарського відання чи оперативного управління. Відповідні норми містить лише ГК України.

У разі відмови на законодавчому рівні від відповідних правових титулів, без введення адекватних та об'єктивно необхідних обмежень права державної та комунальної власності, може відбутися в доволі стислі терміни тотальний перерозподіл власності, що супроводжуватиметься суцільним роздержавленням.

Однак це не відповідає інтересам держави Україна, а також цілям її економічного розвитку в сучасних умовах, справедливо та аргументовано стверджує В.В. Резнікова [15].

Вона одним із фундаментальних національних інтересів України вважає сталий розвиток національної економіки. Такий розвиток можливий за наявності дієвого механізму правового регулювання, орієнтованого на створення сприятливих умов для ведення господарської (економічної) діяльності і задоволення економічних потреб суспільства, що обумовлює наявність системоутворюючого, комплексного, сучасного кодифікованого акту [15].

Загалом, саме через призму структури економічного (комерційного) права Європейського Союзу, який, як відомо, виріс з Європейського економічного співтовариства, може бути опановано сучасний стан та перспективи розвитку сучасного зарубіжного економічного (господарського) права. Зокрема, системи навчальних курсів європейського комерційного права наочно переконують у тому, що воно не менш публічне, ніж приватне. Лише за даниною традицій воно зберігає назву комерційного не перетворюючись на економічне (господарське).

Методологічні засади дослідження правового забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України до права Європейського союзу слід орієнтувати на проведення імперативів суспільного публічного інтересу у практику правового регулювання господарської діяльності в умовах, коли в ролі гаранта інтересу виступають держава та її владні суб'єкти, а провідником суспільного громадського інтересу – підприємці, які залучають у майновий оборот надра, корисні копалини та інші природні ресурси на договірних умовах.

Започаткування процесу наукових знань про засоби законодавства у досягненні задекларованих у ньому цілей сприяння становленню інвестиційної моделі сталого розвитку фактично було розпочато ще наприкінці 80-х років минулого століття. Накопичення цих знань для застосування у навчальному процесі не лише залишається актуальним й досі, але – й потребує інноваційного підходу до розробки циклу відповідних навчальних дисциплін.

Зокрема, застосування інноваційного підходу до розробки навчальної дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» обумовлено новими вигомами до організації навчання в аспірантурі.

У сучасному освітньому процесі проблема інноваційних методів навчання залишається однією із актуальних у світовій педагогічній, науково-дослідній та освітньо-науковій діяльності. Нові вигомами до організації навчання в

аспірантур обумовлені трансформаційними змінами у вищій школі. Кращий досвід інноваційної освітньої діяльності, поруч із іншими компонентами, пов'язують із змістовним наповненням навчального курсу.

Інноваційним підходом можна вважати змістовне наповнення вибіркового курсу для підготовки аспірантів ступеню освіти «Доктор філософії» за спеціальністю «Право». Під статтю йому назва дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку». Її розроблено у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля на кафедрі господарського права (м. Київ, до евакуації 2022 року – м. Сєверодонецьк).

Аргументами на користь такої характеристики зазначеного курсу виступають наступні твердження. По-перше, суб'єктам третього освітньо-наукового рівня навчання важливо вивіряти відповідність своєї свідомості, як майбутнього фахівця у галузі науки, офіційно визначеним правовим та організаційним засадам реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні. Законом України від 11 липня 2001 р. «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» таким напрямом розвитку науки і техніки на період до 2020 року було заявлено: фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі сталого розвитку суспільства і держави. Тобто, зупинившись на виборі для вивчення саме цієї дисципліни, аспірант лаконічно підтверджує високий рівень усвідомлення.

По-друге, наявність патріотичної складової у комплексі заходів правового виховання аспіранта змушує його розділяти заходи протистояння загрозам економічному суверенітету нашої країни. Тому автор запропонованого вибіркового курсу розглядає можливість здійснення адаптаційного процесу стосовно національного законодавства до вимог сталого розвитку за певних умов. Вони наступні: збереження економічної незалежності, яка означає насамперед самостійне формування економічної політики, здійснення державного контролю над національними ресурсами й державне регулювання економіки; забезпечення усталеності і стабільності національної економіки; підсилення здатності до саморозвитку і прогресу.

Зазначені умови є інтерпретацією розуміння факторів, які виділяють автори монографії «Глобалізація и безопасность развития» при аналізі економічної безпеки. За їх твердженням економічна безпека характеризується таким станом національної економіки, що дозволяє зберігати стабільність до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розширення відтворення й має можливість задовольняти потреби індивідуума, родини, суспільства, держави [16, С.448].

Отже, позитивний потенціал науки пов'язують з тим, що науковці спрямовують свої дослідження на економічне самопосилення держави та протистояння багатьом загрозам економічної безпеки. Тотожній цілі підкорено значну частину тематики лекцій навчального курсу, що характеризується.

По-третє, про інноваційний підхід до розробки програми, плану та методів вивчення адаптивних можливостей свідчить назва та зміст дисципліни.

Більшість сучасних держав пов'язують майбутній економічний розвиток із здобутками науки й активними інноваційними процесами, тому теми лекцій за курсом «Адаптація українського законодавства до вимог сталого розвитку» розроблено, спираючись на авторитетне концептуальне визначення і стратегічне бачення перспектив інноваційного розвитку економіки та формування національної інноваційної системи.

Силабусом пропонується наступний перелік тем теоретичних (лекційних) занять: Адаптація національного правового середовища до сучасних вимог здійснення суспільних відносин в умовах глобалізації; Характеристика концептуальних підходів до забезпечення сталого розвитку; Трансформація концептуальних положень про сталий розвиток у вимоги законодавства; Методологічні засади адаптації українського законодавства до вимог сталого розвитку; Організаційно-правові проблеми адаптації цивільного права; Організаційно-правові проблеми адаптації корпоративного права; Організаційно-правові проблеми адаптації адміністративного права; Організаційно-правові проблеми адаптації господарського права; Організаційно-правові проблеми адаптації трудового права; Організаційно-правові проблеми адаптації екологічного права; Правові засади формування інноваційного суспільства; Державно-приватне партнерство у світі та в Україні; Кращий зарубіжний досвід реалізації вимог сталого розвитку.

По-четверте, практична корисність вивчення дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» проявляється у наявності в ній механізму розуміння правового змісту регулювання економіки не лише в Україні, але й країнах ЄС. Її сутність – законодавство України так само як і законодавство зарубіжних країни насичується публічно-правовими обмеженнями. Це примушує корінним чином передивитися сталі наукові підходи до правового змісту регулювання економіки.

У напрямку імплементації елементів публічного порядку розвиваються усі трискладові зарубіжного економічного (господарського) права: внутрішньодержавне господарське, комерційне чи бізнесове право, з одного боку, міжнародне економічне право, з другого боку, та регіональне (інтегративне) господарське (комерційне чи бізнесове) право, з третього [17].

Проблемам правового забезпечення сталого розвитку суспільних відносин та держави присвячені численні публікації науковців СНУ ім. В. Даля, які висвітлювалися, в тому числі, у міжнародних фахових виданнях, які внесено до наукометричної бази Scopus та Web of Science [18], [19], [20].

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Основні ідеї щодо сталого розвитку, які належать представникам української науки.
2. Сталий розвиток національної економіки як фундаментальний національний інтересі України.
3. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад.
4. Проблеми сталого розвитку суспільства на погляд та за сприйняттям різними

поколіннями.

5. За якими ознаками можна характеризувати та віднести навчальну дисципліну «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» до інноваційної?

Література:

1. Васильєва О. І. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №8. С. 74-78. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/17.pdf.
2. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14#Text>.
4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.
5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>.
6. Георгієвський Ю.В. Сучасні проблеми правового регулювання прийняття стратегій регіонального розвитку в Україні. *Стратегії розвитку Харківської області на період 2021-2027 років*: зб. наук. пр. за матеріалами круглого столу, 23 січня 2020 року. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. 25-30. URL: https://openarchive.nure.ua/bitstream/document/12923/1/Tezy_23_01_2020-7.pdf
7. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. Офіційний сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.
8. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html.
9. Стратегія сталого розвитку України до 2030 р. (проект). Інститут географії НАН України. URL: <https://igu.org.ua/sites/default/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-3.pdf>.
10. Проблеми сталого розвитку суспільства: погляд очима різних поколінь: монографія. За заг. ред. О.Ю. Березіної, Ю.В. Ткаченко; Національна мережа ВНЗ-партнерів спільного Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток,

конференція «Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції»: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ (08 грудня 2021 р.).
Севєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 19-22.

ТЕМА 4

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МАСШТАБНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2 години

План

4.1. Теоретичні основи сучасного галузевого праворозуміння.

4.2. Системне правове регулювання як основа гармонійного економічного розвитку суспільства і держави.

Ключові слова: методологічні засади, адаптація, українське законодавство, вимоги сталого розвитку, галузеве праворозуміння, системне правове регулювання, економічний розвиток, суспільство, держава.

4.1. Теоретичні основи сучасного галузевого праворозуміння

Праворозуміння як наукова категорія є сумою науково обґрунтованих знань про відповідне явище (тобто, право) та розкриває не лише безпосередньо юридичний, але й політичний, соціальний, економічний, моральний та інші аспекти його змісту. Як багатоаспектне явище право формується, створюється та розвивається під впливом різноманітних чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру. Відбиваючи уявлення людей про право і ставлення до нього у соціумі, праворозуміння й саме постійно змінюється. У зв'язку з цим, у правовій сфері постають нові теоретичні й практичні питання, пошук відповідей на які здійснюється у площині дослідження розуміння права. Саме тому окреслена наукова проблема не втрачає своєї актуальності [1].

Право за своєю природою є ноуменальним явищем, що відображається у певних історичних феноменах, у зв'язку з цим не позбавлене внутрішньої (змістовної) та зовнішньої (формальної) сторін. Формальною стороною права виступає його місце як регулятора певних суспільних відносин. Разом з цим, змістовної стороною – те, які інтереси даний регулятор обслуговує.

Право є незалежним від держави: його виникнення відбувається в глибинах суспільного організму і проявляється у вигляді стійких, повторюваних соціальних відносин і актів поведінки, які фіксуються суспільною свідомістю. У зв'язку з чим, роль законодавця повинна обмежуватися тільки виявленням стійких громадських прагнень і, ґрунтуючись на принципах соціальності справедливості, зведенням їх в закон, тобто оформленням в офіційних джерелах як загальнообов'язкові правила поведінки. Адже право – це не спеціальний інструмент застосування сили або засіб реалізації приватного інтересу, право – є відображенням буття самої людини. Право – соціально необхідний корисний і цінний, але дуже вразливий спосіб соціального регулювання. Залежно від розуміння права складається і існує правова реальність. У праворозумінні відображаються уявлення людей про суспільство, особистість, духовні та

нормативні цінності та виявляється не тільки знання і мислення, воля, почуття, а вся людська душа.

З вищевикладеного очевидно, що праворозуміння характеризується певною внутрішньою структурою, обумовленою відповідними потребами особистості, яка виражає об'єктивну логіку його формування. Таким чином, вважається за необхідним сформулювати таке розуміння права, яке б відображало інтереси суспільства та було обумовлене правами та свободами людини. В сучасній юридичній теорії і практиці головна увага має бути приділена особливостям практичного впровадження раціонального змісту ліберальних ідей в процеси державного та правового будівництва в Україні [2].

Феноменологія малодослідженості праворозуміння в галузевих юридичних науках пояснюється багатьма причинами – нетрадиційністю даної проблематики для радянської та пострадянської юридичної науки і, відповідно, відсутністю досвіду подібних досліджень; штучним розмежуванням проблем праворозуміння та методології правових досліджень як у загальній теорії та філософії права, так і в галузевих правових науках; загалом слабким рівнем дослідження глибинних проблем методології самостійних юридичних наук (у більшості галузевих юридичних наук наразі відсутні самостійні монографії чи навчальні посібники, присвячені методології галузевих правових досліджень); перебільшеним рівнем абстрактності досліджень праворозуміння та наукового дискурсу щодо цього явища в загальній теорії та філософії права, що часто зводить нанівець можливість застосування відповідних знань в сучасній правотворчій і правозастосовній практиці тощо.

У сучасній юридичній літературі праворозуміння трактують, виходячи з декількох позицій: як наукову парадигму, як методологічний підхід, як наукову школу. Видається за доцільне здійснити короткий огляд цих трьох основних трактувань із тим, аби показати специфіку праворозуміння.

Найбільш поширеним ракурсом розгляду праворозуміння є його інтерпретація як наукової парадигми. Для цього є деякі підстави. По-перше, будь-який тип та відповідні йому концепції праворозуміння, на відміну від юридичних теорій «середнього рівня», завжди претендують на універсальність, тобто на основі прийнятих в їх межах принципів і постулатів має існувати можливість пояснення усіх правових процесів та феноменів. По-друге, з точки зору історії юриспруденції можна помітити певні «зсуви» у бік того чи іншого типу праворозуміння – від юснатуралізму в Середні віки, через класичний позитивізм Нового часу та соціологізм першої половини ХХ століття – до сучасних неопозитивістських та комунікативних.

Ідея розгляду праворозуміння у ракурсі наукових парадигм виражена в тому, що посткласичне праворозуміння ґрунтується на сучасній – посткласичній – науці, яка заснована на зовсім іншій парадигмі раціональності». Водночас розгляд праворозуміння як наукової парадигми не можна назвати точним з точки зору коректності вжитку самого поняття парадигми. Не звертаючись до детального аналізу проблем формування та зміни парадигм, які, очевидно, належать до сфери філософії науки, зауважимо лише, що можна розмежувати «сильний» та «слабкий» варіанти розкриття змісту цього поняття.

У класичному, «сильному» сенсі, використання ідеї парадигми завжди передбачає історичний ракурс розгляду наукового знання. Нормальний і революційний етапи розвитку науки передбачають, що одна парадигма змінює іншу в поясненні фундаментальних основ реальності. Утім для гуманітарних наук характерним є використання «слабкого» варіанта інтерпретації парадигми. «Слабкий» варіант інтерпретації парадигми більшою мірою пов'язаний із конвенційною характеристикою юриспруденції й навряд може служити точкою відліку для праворозуміння, оскільки виходить за межі наукового та філософського знання про право, охоплюючи різні культурні, мовні, релігійні та інші пласти.

Сприйняття праворозуміння як методологічного підходу є менш поширеним. Утім його часто розглядають як альтернативу «парадигмальному» ракурсу розгляду проблеми концептуалізації права. Характерним також є використання методологічної конструкції підходу при розбудові лібертарно-юридичної концепції праворозуміння.

Нарешті, інтерпретація праворозуміння у контексті наукових шкіл теж заслуговує на увагу, оскільки тут акценти переносяться з наукового статусу праворозуміння на його соціально-психологічні аспекти.

Така позиція виразно відрізняється від двох попередніх тим, що вона не прив'язує праворозуміння до типу наукової раціональності чи використовуваної методології, а прагне описати його з точки зору академічної соціології. Інша важлива перевага полягає в тому, що розгляд праворозуміння як наукової школи дозволяє зняти проблему типології праворозуміння.

У науковій літературі в контексті формування різних концепцій праворозуміння часто використовують поняття наукової школи, але у більшості випадків для характеристики конкретних правових ідей [3].

Вступ пострадянських країн у трансформаційний період свого розвитку, в якому, як зазвичай, не могла однозначно утвердитися лише одна концепція праворозуміння, стимулює відповідні пошуки та дискусії. Сучасні правники звернули увагу на відмову від неподільного, пануючого у вітчизняній юриспруденції легістського праворозуміння; в його концептуально-методологічних засадах утворилася прогалина, яка мала бути якнайшвидше заповнена, ліквідована (з огляду на конституційну заборону надання будьякій ідеології статусу офіційно-державної, за умов розгортання академічної свободи), та спроби усунути таку прогалину почали здійснювати з різних, часом навіть взаємовиключних концептуально-методологічних підходів [4].

В.П. Хряпченко запропонував змодельювати наявні у вітчизняній юриспруденції класичні підходи до побудови галузевої системи українського права у рамках неонормативістської концепції праворозуміння у вигляді трьох основних моделей:

- 1) лінійна модель;
- 2) пірамідальна модель;
- 3) центрована модель.

При розгляді права як нелінійного явища у рамках ціннісно-нормативного праворозуміння епохи постмодерну, галузеву систему права запропоновано

моделювати у вигляді різноманітного середовища. Під поняттям «різноманітність» розуміється фіксація принципово постструктурного та нелінійного способу організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості та реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоорганізації. Різноманітна модель галузевої системи сучасного українського права характеризується як несистемне (хаотичне) розгалуження галузей права у вигляді кореневища, в якому галузі-«корінці» права переплітаються між собою (в цих місцях уворюються комплексні інститути права), об'єднуються між собою (формується комплексні галузі права), відщеплюються один від одного (з'являються нові галузі права), відмирають чи розвиваються з новою силою. Конституційне право можна розглядати як кореневу основу такої різноманітної моделі галузевої системи сучасного українського права, від якої беруть свій початок більшість галузей-«корінців» права (так звані «основні», «первинні» галузі права) [5].

Беручи за основу різноманітну модель системи права комплексними галузями права можуть вважатися ті галузі права, які органічно поєднують в собі публічні та приватні інститути, що мають спочатку різні предмети правового регулювання, однак – спільну мету та методи правового регулювання (тобто, однорідні функціональні характеристики). Ознаки комплексності в правовому регулюванні мають також матеріально-правові галузі права, які всередині своєї структури містять процесуально-процедурні інститути тощо [6].

Узагальнюючи найбільш поширені підходи до сутності та змісту праворозуміння, можна дійти висновку, що праворозуміння є основоположною категорією юридичної науки, зміст якої визначається наявністю історично сформованої системи знань, відображених у концепціях, теоріях, вченнях і національній правовій доктрині, які є теоретико-методологічним інструментарієм для розвитку юридичної теорії та практики.

Будь-яке праворозуміння має спиратися на правове буття людини в об'єктивно існуючій правовій системі конкретного суспільства. З моменту свого виникнення, право починає активно впливати на правову реальність суспільства. Однак, при цьому впливові, вирішальна роль належить суспільству, яке зумовлює напрямлення розвитку права. Тому право, його створення та застосування є чітким відображенням духовного рівня даного суспільства та не може його перевершити, так як розвивається разом з ним.

Таким чином, сучасна українська наука перебуває в активній формі розбудови національної правової системи і тому проблема визначеності галузевого праворозуміння є ключовою, фундаментальною і потребує продовження системного всебічного дослідження, зважаючи на її складність і довготривалість.

4.2. Системне правове регулювання як основа гармонійного економічного розвитку суспільства і держави

Правове регулювання економіки полягає в розробці законів, що забезпечують норми функціонування ринкових структур, підприємництва та

комерції, захист прав покупців та інтересів суспільства, рівноправність ринкових суб'єктів, посередництво між підприємцями та найманими працівниками, боротьби з тіньовою економікою тощо. У системі таких регулюючих норм виняткове значення має «антимонопольне законодавство» і «дефляційна політика».

Економічні відносини відображають економічні закони, а ті, в свою чергу, – процеси економічного розвитку, що відбуваються незалежно від волі людей. Іншими словами, економічна природа суспільних відносин визначає зміст правового регулювання, а також його форми і методи поза волею суб'єктів, яким в певний момент може здаватися, що саме вони здійснюють правове регулювання економічних відносин.

Власність є одним із проявів суспільних відносин, за допомогою яких характеризуються відносини між людьми, колективами та державою у процесі їх діяльності з приводу привласнення матеріальних благ.

Саме ці відносини є об'єктом правового регулювання, дістаючи відповідне оформлення у нормах права. Правове врегулювання економічних відносин власності породжує утворення права власності [8, 9].

І лише наявність певних правових норм, що визначають правове відношення суб'єкта і об'єкта власності, тобто юридичного зв'язку між ними, переводить соціально-економічне явище «власність» у правову площину. Так виникає якісно нова категорія «право власності». Право власності – це врегульовані нормами права відносини власності, тобто відносини щодо володіння, користування та розпорядження. Звідси слідує, що певним економічним відносинам відповідає правова форма, що їх закріплює. Таким чином, економіка впливає на право безпосередньо або опосередковано через державу, правосвідомість, політику та інші чинники. З юридичної точки зору, власність означає загальну умову виробництва, його передумову, виявлення загальної волі економічно пануючих соціальних класів, прошарків, груп і правове оформлення цієї волі у законодавчих та інших нормативно-правових актах, у праві власності [8, 9].

Варто відзначити, що економіка впливає на право через виробничі відносини, як один з невід'ємних елементів структури економіки, який створює необхідну основу формування права. Важливий вплив на право справляють економічні закони. І залежно від того, наскільки право їх враховує, залежить наскільки право або стимулюватиме, або гальмуватиме розвиток економіки. В той же час, право здійснює також вплив на економіку і економічні процеси. Право закріплює реально існуючі економічні відносини, забезпечуючи їх стабільність. Відповідність права реально існуючим економічним відносинам дозволяє зробити висновок щодо його ефективності. В умовах ринкових перетворень в економічній сфері особливого значення набуває роль права як стимулятора в формуванні ринкових економічних відносин. Право має не просто регламентувати ринкові відносини, а стимулювати їх формування і розвиток. На сучасному етапі варто акцентувати увагу на тому, що право має скасувати усі перепони на шляху України до ринку, створити економічні стимули, закріпити економічні основи ринкової динаміки, визначити коло ринкових відносин тощо.

Так, право має стимулювати через відповідні механізми утвердження рівних умов для розвитку усіх форм власності, захист господарюючих суб'єктів від недобросовісної конкуренції тощо [9].

Правове регулювання економіки здійснюється шляхом прийняття законів і законодавчих актів, указів Президента, нормативних актів Уряду (розпоряджень, постанов). Вони також передбачають вироблення механізму їх реалізації і контролю. Закони, законодавчі і нормативні акти визначають об'єкт та зміст регулювання, відповідальність юридичних та фізичних осіб за їх невиконання. Закони виконують функцію довготермінового правового регулювання, а укази, нормативні акти – короткотермінового, оперативного. Зміни і доповнення до законів вносять відповідними законодавчими актами, постановами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів [10].

Важливе значення для розвитку ринкових відносин, обмеження монополізму і розвитку здорової конкуренції має антимонопольне законодавство. В умовах розвинутої ринкової економіки монополізм і конкуренція перебувають у діалектичній суперечності. Крім цього, суперечність між тенденцією до монополізму і потребою збереження конкурентного клімату – головної рушійної сили економічного розвитку вирішують, як правило, шляхом зовнішнього регулювання. Цю функцію виконують державні та громадські органи, завдання яких – пошук і визначення в кожному конкретному випадку оптимального співвідношення рівнів монополізації і конкуренції та вироблення антимонопольних регуляторів.

Особливість сучасного стану економіки України полягає в тому, що без ефективної конкуренції тут сформувався своєрідний і небезпечний тип монополізму. Найнебезпечніше те, що в Україні поки що є причини, які дають ґрунт для монополізму: збережені деякі принципові риси адміністративно-командної системи тощо. Велике значення мають Закони України «Про захист економічної конкуренції» та «Про захист від недобросовісної конкуренції». В них сформульовані головні принципи антимонопольного регулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Законами заборонено :

- обмеження або припинення виробництва товарів, потрібних для ринку;
- нав'язування контрагенту невігідних йому умов угоди;
- відмова від збуту або закупівлі, які дискримінують учасників господарського обороту у разі відсутності альтернативних джерел постачання або збуту;
- нав'язування громадянам примусових заходів продажу товару;
- порушення порядку використання вільних цін або завищення державних і верхньої межі регульованих цін;
- порушення обсягу збуту або закупівлі, які дискримінують учасників господарського обороту у разі відсутності альтернативних джерел постачання або збуту товарів, послуг [10].

Для державного контролю за розвитком конкуренції та обмеження монополістичної діяльності в Україні створено Антимонопольний комітет України.

Таким чином, правове регулювання економіки – це цілеспрямована діяльність держави, його законодавчих, виконавчих та інших органів, які, регламентуючи господарські відносини в суспільстві за допомогою системи різних форм і методів, забезпечують вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань [11].

Основною метою правового регулювання в економіці є правова оптимізація потреб, інтересів і цілей учасників економічних відносин. Оптимально поєднуючи ринкові і державні регулятори, держава в ринковій економіці забезпечує добробут нації в цілому, захист її інтересів, стабільність і зміцнення конституційного та економічного ладу. Цим і визначаються мета правового регулювання економіки і роль держави в ринковій економіці та політиці. Разом з тим правове регулювання є об'єктивною необхідністю в умовах сучасної ринкової економіки.

Для економіки перехідного періоду його роль достатньо висока, так як тут мають місце й інші, не властиві ринку проблеми, вирішення яких можливе тільки за допомогою дієвого правового втручання. Це пов'язано з введенням інституту приватної власності, розвитком процесів роздержавлення і приватизації державних і комунальних підприємств, житла, формуванням ринкової інфраструктури, забезпеченням економічної свободи господарюючим суб'єктам тощо [11].

Крім того, з боку держави потрібна потужна протидія негативним процесам, характерним для перехідного періоду корумпованості суспільства, економіки тощо. Більш того, проведення ринкових реформ та відповідальність за їх реалізацію також лежать на державі. Всі перераховані аргументи обумовлюють об'єктивну необхідність правового регулювання економіки в умовах ринкових відносин, і особливо, в період переходу до ринку. В умовах перехідного періоду в процесі формування соціально орієнтованої економіки України належить: при досить високій питомій вазі державного сектора економіки забезпечити його стабільне функціонування в ринкових умовах; зберегти визначальну роль держави як регулятора формування відповідної моделі економіки; вміло поєднувати ринковий механізм регулювання з правовим регулюванням соціально-економічних процесів.

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Як висвітлюються проблеми праворозуміння у сучасних наукових дослідженнях?
2. Які концепти функціонування сучасної юридичної науки Вам відомі?
3. Тлумачення праворозуміння як наукової парадигми.
4. Трактатування праворозуміння як методологічного підходу.
5. Трактатування праворозуміння як наукової школи.
6. Характеристика різноманітної моделі галузевої системи сучасного українського права.
7. Джерела сучасної юридичної літератури, в яких обговорюються питання системного правового регулювання як основи розвитку суспільства і держави.

Література:

1. Рябовол Л. Праворозуміння як наукова проблема: деякі тенденції сучасного етапу дослідження. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1 (17). С. 17-22.
2. Жуган Д.М. Проблеми плюралізму праворозуміння та узгодження різноманітних теоретичних поглядів на право. *Молодий вчений*. 2016. № 10 (37). С. 444-448.
3. Горобець К. Концепт права: спроба системної інтерпретації. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1. С. 211-221.
4. Гуменюк Т. Концепти функціонування сучасної юридичної науки. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. №4. С. 188-192.
5. Хряпченко В.П. Галузі в системі українського права: правове моделювання: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 188 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/10680>.
6. Хряпченко В.П. Комплексні галузі права в різноманітній моделі системи права. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1. Відп. ред. М. В. Афанасьєва*. Одеса: Юридична література, 2016. С. 82-85.
7. Кравчук М.В. Праворозуміння – важлива наукова проблема правового життя України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип.1. С. 19-25.
8. Джабраїлов Р.А., Малолітнева В.К., Гудіма Т.С. Перспективи модернізації господарського законодавства України у контексті концепції сталого розвитку. *Економіка та право*. 2018. № 2 (50). С. 3-19.
9. Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи: зб. наук. праць. Наук. ред. В.С. Лукач. Ніжин, 2019. 294 с. URL: http://46.164.157.38/docs/science/2019/Conference_12042019_p001.pdf#page=285
10. Яковенко Р.В. Форми та інструменти державного регулювання економіки. *Наукові публікації кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики*. 2018. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/7857/1/430pdf.PDF>.
11. Крикун В.Б. Окремі аспекти вдосконалення організаційних засад адміністративно-правового регулювання економіки України в кризових умовах. *Правова позиція*. 2018. С. 60-65.
12. Риндюк В.І. Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 70. 2022. С.59-63

ТЕМА 5

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

4 години

План

5.1. Адаптація цивільного права як політико-правовий напрям вирішення прогностичного завдання забезпечення системності впливу цивілістики на підвищення ефективності приватного права.

5.2. Проблема цивільно-правового захисту авторських прав у всесвітній мережі Інтернет та її розв'язання шляхом адаптації цивільного права до права ЄС.

5.3. Правове і соціальне розуміння реституції та її функцій.

5.4. Порівняльна характеристика реституції у зіставленні її з іншими способами захисту цивільних прав та виявлення практичної проблеми зведення її до інших способів захисту.

Ключові слова: адаптація цивільного права, прогностичне завдання, системність впливу цивілістики на підвищення ефективності приватного права, цивільно-правовий захист авторських прав, всесвітня мережа Інтернет, адаптація цивільного права до права ЄС, правове і соціальне розуміння функцій реституції, порівняльна характеристика, зіставлення способів захисту цивільних прав.

5.1. Адаптація цивільного права як політико-правовий напрям вирішення прогностичного завдання забезпечення системності впливу цивілістики на підвищення ефективності приватного права в умовах розвитку суспільства

Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу (далі – ЄС). ЄС підтримує Україну в забезпеченні стабільного, процвітаючого й демократичного майбутнього для своїх громадян і непохитний у своїй підтримці незалежності, територіальної цілісності та суверенності. Інтеграція до ЄС – це комплексна процедура та сьогоденна ціль, яку прагне досягнути Україна, що супроводжується здійсненням адаптації законодавства до системи права ЄС. Після того, як країна-заявник пристосовується до умов членства, вона має імплементувати закріплені правила у всіх сферах правовідносин. Та невід'ємним процесом для реалізації даної мети є запровадження правильних механізмів на законодавчому рівні, які будуть координувати та контролювати виконання вимог положень європейського законодавства, передбачених Угодою про асоціацію з ЄС. Асоціація з ЄС є вкрай важливою в контексті проведення реформ, оскільки положення Угоди мають слугувати основою для нової моделі соціально-економічного розвитку України. Тому, розробляючи концепцію та програми секторальних реформ, необхідно брати до уваги, аналізувати та адаптувати

відповідні вимоги директив ЄС із нормативно-правовими актами України.

Згадана проблема ускладнюється тим, що Україна належить до «цивілізацій фронтиру», чим визначається неоднозначне ставлення до поняття «приватне право», не надто чітке визначення співвідношення концептів «приватне право – цивільне право».

Разом із тим, чинниками, що сприяють адаптації правової системи України до права ЄС є достатньо чіткий цивілізаційний вибір України, а також існування напрямків адаптації українського права, які визначені у Draft Common Frame of Reference (DCFR) [1].

У цьому сенсі заслуговують на увагу позиції вітчизняних цивілістів щодо співвідношення понять «цивільне право» та «приватне право» (Р.А. Майданик [2, с. 58-78], М.М. Сібільов [3, с. 21-22], Є.О. Харитонов [4, с. 7-13] тощо). Однак особливу увагу у даному сенсі слід приділити позиціям Європейського суду з прав людини, які ґрунтуються на розширеному тлумаченні поняття «цивільне право» й визнанні його тотожним терміну «приватне право». Погодимось з думкою Р.А. Майданика, який зауважує, що «у цьому зв'язку закономірним є висновок Суду про те, що формулювання п. 1 ст. 6 Конвенції (Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) є набагато ширшим; французький вислів «спір про права та обов'язки цивільного характеру» охоплює усі судові спори, результат яких є визначальним для приватних прав та обов'язків» [2, с. 58].

Натомість у вітчизняній цивілістиці й доки немає єдності щодо ототожнення таких понять як «приватне право» та «цивільне право», «принципи приватного права» та «принципи цивільного права». Ряд авторів (А.С. Довгерт, Р.А. Майданик, М.М. Сібільов та інші) ці поняття ототожнюють. Наприклад, М.М. Сібільов стверджує, що «приватне право як супергалузь охоплює лише одну галузь права – цивільне право і є повністю тотожним йому» [3, с. 21-22]. У свою чергу Р.А. Майданик не погоджується із тими вченими, які в цивільному праві вбачають лише одну з галузей приватного права поряд із іншими його галузями: спадковим, земельним, сімейним тощо. Адже, на його погляд, «цивільне право і приватне право мають однакові предмет і методи правового регулювання. Будь-які складові приватного права (сімейне, земельне, підприємницьке тощо) охоплюється цивільним правом, оскільки мають своїм предметом відносини між юридично рівними учасниками, які регулюються на засадах диспозитивності» [2, с. 73].

Така дискусія викликана тим, що цивільне право сприймають як галузь національного права, як поняття більш вужче по відношенню до приватного права в цілому. Крім того слід зауважити, що закріплення у ЦК України принципів як правових норм набуває особливого значення для функціонування системи приватного права в Україні в цілому, адже саме через них втілюється основна сутність права, стверджується природне походження приватних прав [5].

Цим зумовлюється необхідність удосконалення концепту приватного права відповідно до сучасного бачення сутності прав та інтересів приватної особи, громадянського суспільства та його цінностей.

Варто зауважити, що адаптацію цивільного законодавства України до права

ЄС доцільно проводити у формі, так званої «рекодифікації», котра дозволяє ефективно удосконалювати чинне законодавство на підґрунті чинної концепції правового регулювання. Такий шлях виглядає є перспективним, надто, якщо взяти до уваги його використання у «цивілізаціях фронтиру», наявність в Україні відповідного досвіду, а також належність чинного Цивільного кодексу України до кодексів «пасіонарного» типу, що забезпечують надійне підґрунтя креативних рішень для майбутнього [6].

Ідея рекодифікації Цивільного кодексу України була висунута на початку 2019 року [7, с. 153]. Так, у статті А. Довгерта, присвяченій даній темі, термін «рекодифікація» був вжитий автором у значенні системних суттєвих змістовних і структурних новацій чинного кодексу (або групи кодексів та законів), без створення нового. Науковець обґрунтовував, що проведення рекодифікації ЦК України потребує логіка подальшої трансформації суспільства, а саме формування правдивої й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства, а також те, що основним напрямом рекодифікації ЦК України є подальша «європеїзація» кодексу [8].

17 липня 2019 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 650 «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України», якою було утворено робочу групу щодо рекодифікації цивільного законодавства та затверджено Положення про неї.

Під час здійснення рекодифікації особлива увага має бути присвячена таким проблемним аспектам, як: - конкурентність та неузгодженість положень Цивільного кодексу; - проблеми законодавчого встановлення правового режиму комерційних таємниць та «ноу-хау», перспективи законодавчого регулювання та охорони якісно нових результатів творчої діяльності (наприклад, Інтернет(веб)-сторінок); - розв'язання термінологічних суперечностей між Цивільним кодексом України та спеціальними законами; - із тексту загальних положень ЦК України не впливає те, що в регулюванні цивільних відносин враховується загальновідомий принцип верховенства права (натомість закріплені такі засади цивільного законодавства, як справедливість, добросовісність та розумність).

Отже, вдосконалення цивільного законодавства передбачає усунення наявних у ньому на сьогодні неузгодженостей, суперечностей і прогалин, скасування неефективних і застарілих норм та впровадження нових, узгоджених із європейськими стандартами, підходів до регулювання суспільних відносин. Анонсований процес рекодифікації має сприяти досягненню перерахованих завдань та в цілому забезпечити модернізацію змісту законодавчого регулювання існуючих відносин.

5.2. Проблема цивільно-правового захисту авторських прав у всесвітній мережі Інтернет та її розв'язання шляхом адаптації цивільного права до права ЄС

Сьогодні створення надійної системи охорони об'єктів інтелектуальної власності стає не менш важливим, ніж захист майна громадян від крадіжки та

розбою. З розвитком технологій змінились сучасні напрями економічного розвитку. На передові місця, поряд з аграрним та промисловим виробництвом, вийшов експорт авторсько-правових товарів.

Існує низка міжнародних договорів та конвенцій, що забезпечують захист творів, що є об'єктом авторського права. Як правило, ці міжнародні угоди забезпечують захист авторського права, робіт, як тільки вони створюються («фіксується на матеріальному носії вираження»).

Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів [9] є найбільш важливим міжнародним договором, ратифікованим Україною, який звертається до врегулювання міжнародного захисту авторського права. У преамбулі Бернської конвенції проголошується її мета: охороняти максимально ефективно і однаково, наскільки це можливо, права авторів та їхні літературні й художні твори.

Важливим нормативним актом у галузі захисту авторських прав також є Всесвітня конвенція про авторське право [6]. Ця Конвенція закріпила важливу та поширену на цей час норму з охорони авторського права: будь-яка Договірна держава, за внутрішнім законодавством якої неодмінною умовою охорони авторського права є дотримання таких формальностей, як: депонування примірників, реєстрація, застереження про збереження авторського права, нотаріальні посвідчення, сплата зборів, виготовлення або випуск у світ примірників твору на території цієї держави – має вважати ці вимоги виконаними щодо всіх творів, які охороняються на підставі цієї Конвенції, і які вперше випущені в світ поза територією цієї держави і автори яких не є її громадянами, якщо, починаючи з першого випуску в світ цих творів, усі їхні примірники, випущені з дозволу автора або будь-якого іншого власника його прав, носитимуть знак «С» із зазначенням імені власника авторського права і року першого видання (цей знак, ім'я і рік випуску мають бути розташовані таким чином і на такому місці, які б ясно показували, що авторське право зберігається).

Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення (Римська конвенція) [11]. Римська конвенція є першим міжнародним документом у галузі суміжних прав, які активно розвиваються і тому потребують більш детального правового опосередкування.

Брюссельська конвенція про розповсюдження несучих програми сигналів, що передаються через супутники [8]. Ця Конвенція передбачає обов'язок кожної держави – учасниці Конвенції вживати належних заходів щодо запобігання незаконному розповсюдженню на своїй території чи зі своєї території будь-якого несучого програми сигналу, який передається через супутники.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) є установою Організації Об'єднаних Націй, яка працює в напрямі зростаючого міжнародно-правового захисту авторського права та іншої інтелектуальної власності. Зазначеною організацією було прийнято договір з питань авторського права і суміжних прав, що втілює важливі положення у галузі протидії плагіату та піратства, а саме: автори літературних та художніх творів користуються виключним правом дозволяти розповсюдження серед широкої публіки оригіналу і примірників своїх творів шляхом продажу або іншої передачі права власності;

сторони договору передбачають засоби правового захисту від обходу технічних засобів, які вживаються авторами для захисту своїх прав [12].

Міжнародне нормативно-правове регулювання охорони та захисту авторських прав міститься в Договорі ВОІВ [13] про авторське право та Угоді TRIPS [14].

Законодавство щодо охорони та захисту авторського права в Україні під впливом Договору ВОІВ про авторське право зазнало таких змін:

- відбулося внесення до переліку майнових прав право на подання своїх творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їхнім власним вибором;

- було встановлено розширене поняття «розповсюдження об'єктів авторського права і суміжних прав» та поняття «технічних засобів захисту»;

- визнано порушенням будь-яких дій для свідомого обходу технічних засобів захисту авторського права і (або) суміжних прав, зокрема виготовлення, розповсюдження, ввезення з метою розповсюдження і застосування засобів для такого обходу;

- визнано порушенням підроблення, зміну чи вилучення інформації, зокрема в електронній формі, про управління правами без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав чи особи, яка здійснює таке управління;

- визнано порушенням розповсюдження, ввезення на митну територію України з метою розповсюдження, публічне сповіщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких без дозволу суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав вилучена чи змінена інформація про управління правами, зокрема в електронній формі [15].

Виконання вимог Угоди ТРІПС, зокрема у частині забезпечення захисту прав, вимагало внесення у національне законодавство положень щодо: доказів; судових заборон; завданої шкоди та інших заходів усунення порушених прав; права інформації; відшкодування відповідачу та тимчасових заходів .

Після тривалих дискусій 164 члени СОТ досягли угоди щодо розширення виробництва вакцин проти коронавірусу. Нова патентна угода, відома як «Відмова від TRIPS» (Trips waiver) – тобто обмеження Угоди з торговельних аспектів прав на інтелектуальну власність (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – TRIPS) дозволяє урядам видавати примусові ліцензії на виробництво вакцин проти COVID-19 без узгодження з фармацевтичними компаніями, не ставлячи під сумнів захист інтелектуальної власності. Примусові ліцензії були можливими і раніше. Як зазначила правозахисна організація «Oxfam International», досягнута угода – «це спроба обмежити навіть це лімітоване право країнами, які ще не мають потужностей для виробництва вакцин проти COVID-19. Простіше кажучи, це технократична вигадка, спрямована на порятунок репутації, а не життя». Між тим, пропозиція Південної Африки та Індії від жовтня 2020 р. полягала в масштабній відмові від TRIPS щодо вакцин, тестових систем та лікарських засобів проти COVID-19. «Південна Африка та Індія ведуть двадцятимісячну боротьбу за права країн, що розвиваються, на виробництво і доступ до вакцин, тестів і методів лікування. Ганебно, що багаті країни завадили

СОР укласти змістовну угоду щодо вакцин і ухилилися від свого обов'язку вжити заходів для лікування, тоді як люди вмирають без нього», – зазначено в заяві «Oxfam».

Міжнародна федерація фармацевтичних виробників та асоціацій (International Federation of Pharmaceutical Manufacturers and Associations – IFPMA) висловила глибоке розчарування рішенням про відмову від TRIPS, зважаючи на те, що інтелектуальна власність не є перешкодою для розширення масштабів виробництва вакцин. Навпаки, вона дозволила провести швидку розробку кількох ефективних вакцин проти COVID-19 і лягла в основу більш ніж 380 добровільних партнерств, 88% з яких передбачають передачу технологій. У той же час серйозно підірвали колективні зусилля з доставки вакцин торговельні бар'єри.

Виробник вакцини від коронавірусу BioNTech (Німеччина) пояснив, що патенти не є обмежувальним фактором для виробництва або постачання вакцини від коронавірусу. Більш важливим, ніж питання патенту, є розвиток ланцюга поставок. «Саме тому BioNTech працює над створенням регіональних виробничих потужностей», – наголошують у компанії. Будівництво першого виробничого підприємства в Африці офіційно розпочнеться наступного тижня в Руанді, і ним будуть спільно керувати уряди та міжнародні й національні організації.

Такі організації, як Народний альянс вакцин або Oxfam, з іншого боку, розкритикували угоду як неефективну також через те, що в ній йдеться лише про вакцини, а немає ліків та діагностичних засобів. Через багато умов від початкової вимоги про скасування патентів залишилося мало. «Це ганебно, що члени СОР вважають пріоритетом спроби врятувати хвору інституцію та непристойні корпоративні прибутки, а не життя», – зазначила Мелінда Сент-Луїс із Public Citizen. ЄС, зокрема, заблокував справжнє скасування патентних прав [16].

З огляду на це, можна зробити висновок, що європейське законодавство в галузі охорони інтелектуальних прав є досить розвиненим, проте його аж ніяк не можна назвати досконалим в частині протидії поширення піратства.

Розміщення об'єктів авторського права в Інтернет мережі є сьогодні надзвичайно поширеним явищем. У мережі користувачі можуть отримати доступ до різноманітних творів, які підлягають охороні авторським правом. Певна частина даних творів розміщується з порушенням авторських прав. Незважаючи на те, що вітчизняне правове регулювання використання об'єктів авторського права у цифровій формі має порівняно невелику історію [17].

Правова основа захисту прав інтелектуальної власності в Україні складається з десяти законів (Конституція України, Цивільний Кодекс, Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», Закон України «Про інформацію», Законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про телекомунікації», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг» та інших) й більше двадцяти багатосторонніх міжнародних договорів. Але до сьогодні не розроблено жодного нормативно-правового акта, яким би були передбачені способи й методи захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті. І це не враховуючи те, що українська держава є на шляху євроінтеграції.

Незважаючи на відсталість нормативно-правової бази від рівня розвитку сучасних інформаційних технологій, судовий захист авторських прав в мережі Інтернет залишається найбільш розповсюдженим способом захисту таких прав. Застосування дієвих для матеріального світу норм авторського права часто паралізується об'єктивними особливостями мережі Інтернет, проте судовий захист є лідером серед інших юрисдикційних способів захисту порушених авторських прав.

Наголошуючи на необхідності пошуку і застосування альтернативних підходів до регулювання авторських прав в мережі Інтернет, вважаю пріоритетними такі шляхи, як:

- 1) розробку і прийняття якісно нового механізму захисту авторських прав в мережі Інтернет;
- 2) застосуванням легальних механізмів саморегуляції користувачів в Інтернеті;
- 3) запровадження механізмів медіації та моделей перехресного субсидування;
- 4) кооперація в питанні захисту авторських прав в мережі Інтернет як безпосередньо суб'єктів авторських прав так і населення загалом.

5.3. Правове і соціальне розуміння реституції та її функцій

Існує постійний інтерес науковців до проблем недійсних правочинів та їх наслідків. Поняття «реституція» широко використовується у судовій практиці, хоча вітчизняне цивільне законодавство не містить не лише його визначення, але й сам цей термін. За змістом п. 2.5 постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 11 від 29.05.2013 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними» під реституцією слід розуміти повернення становища сторін недійсного правочину у початковий стан [18].

Саме у такому значенні реституція виникла у римському праві (від лат. *restitutio* – «відновлення»), в якому цим терміном позначався особливий процесуальний засіб захисту, за яким претор, якщо він вважав несправедливим залишати за певною подією (наприклад, за правочином або фактом спливу позовної давності) юридичну силу, міг за клопотанням потерпілого відновити його в початковий стан, тобто скасувати повністю або частково юридичні наслідки цієї події, повертаючи прохачу втрачене право. На сьогодні реституція трансформувалась у спеціальний наслідок недійсного правочину, а тому її ознаки та особливості застосування безпосередньо пов'язані із природою самого недійсного правочину [19].

Сутність реституції як наслідку недійсного правочину відображена у абз. 2 ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України, згідно з яким у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за

цінами, які існують на момент відшкодування.

Можна виокремити наступні ознаки реституції: – виникає винятково на підставі недійсного договору; – вимога може бути пред'явлена лише стороні правочину; – всі сторони повертають усе отримане за правочином (навіть якщо позивач про це не просить); – суд може застосувати з власної ініціативи; – застосовується щодо усіх одержаних за правочином благ (майно, спожиті послуги, виконані роботи тощо).

Передбачені абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України наслідки недійсності правочину фактично є двосторонньою реституцією, оскільки закон передбачає обов'язок кожної зі сторін повернути все отримане за правочином.

Крім двосторонньої реституції цивільне право допускає також існування односторонньої реституції, суть якої полягає у тому, що виконане отримує назад лише одна сторона (добросовісна), тоді як інша сторона (недобросовісна) нічого не отримує.

Третій вид наслідків – незастосування реституції, настає в тих випадках, коли обидві сторони винуваті, тому обидві повинні нести невігідні наслідки укладеного ними недійсного правочину.

Тож реституція визначена у цивільному законодавстві як загальний наслідок недійсності правочинів, який проте у редакції ст. 216 ЦК має певні прояви:

- 1) повернення отриманого у натурі;
- 2) при неможливості повернення у натурі – відшкодування вартості того, що одержано за цінами, які існують на момент відшкодування.

Поновлення майнового становища сторін забезпечує досягнення мети захисту порушених цивільних прав. Тим воно виконує правовідновлювальну функцію права взагалі та цивільного права зокрема.

Водночас відновлення порушеного вчиненням недійсного правочину становища обох сторін для однієї з них слугує дійсно відновленню його становища, а для другої – ні і скоріше призведе до погіршення її правового становища. У такому разі воно матиме певні елементи як негативний наслідок правової відповідальності, тим більше що він настає за рішенням суду.

При реституції виникає ряд інших проблем зокрема із встановлення:

- 1) семантичного та правового навантаження слів «повернення в натурі»;
- 2) визначення тих об'єктів цивільних прав, які можуть бути повернені в натурі.

Наведене вище надає можливість уточнити термінологічний аспект реституції на понятійному рівні. Йдеться про те щоб виділити види реституції, зокрема :

- натуральну реституцію, при якій виконання і захист порушених права полягає у поверненні сторонами недійсного правочину всього отриманого ними на виконання таких правочинів як договорів. Це передбачає певні умови: вступ цих правочинів у стадію виконання; предметом виконання були неспоживні речі; властивість предмета правочину передбачає можливість їх повернення; річ у результаті використання не змінилась настільки, що її повернення втрачає сенс; діяльність суб'єкта господарювання передбачає можливість повторної реалізації

такого предмету правочину;

- замінна реституція, за якої при неможливості повернення предмету правочину у натурі повертається такий же предмет, що можливо лише за згоди його сторін; – ідеальна (грошова) реституція, яка полягає у поверненні сторонам чи стороні еквіваленту предмету виконання у грошах. Нарешті, слід звернути увагу, що реституція спрямована на поновлення правового становища учасника правовідносин, яке існувало до порушення права і тим конкурує із тим, способом захисту який передбачено п.4 ч.2 ст. 16 ЦК України.

Проте стягнення із винної сторони отриманого за недійсним правочином у дохід держави за своєю природою є майновою санкцією для сторони, яка є винною у вчиненні зазначеного недійсного правочину. Тут йдеться про ще один її прояв, як відповідальності у цивільному праві для осіб, які вчиняють правопорушення, які не підпадають під ознаки ст. 610 ЦК України.

Застосування санкцій, які передбачені у ст. 216 ЦК України та ч.3 ст. 228 ЦК, 230 ЦК надає підставу висунути положення про правочинну відповідальність – покладення судом на сторону недійсного правочину додаткових обтяжуючих наслідків майнового характеру. До них відноситься стягнення отриманого в натурі чи у грошах в дохід держави, присудження відшкодування завданого іншій стороні завданого збитку та витрат на учинення такого правочину.

Таким чином проблема реституції як наслідку визнання правочину недійсним має загальні прояви, які охоплюються ст. 216 ЦК України, де встановлене правило про двохсторонню реституцію, та окремі прояви у ст. 228 ЦК України, де на відміну від інших статей встановлено недопущення реституції та односторонню реституцію. При тому можна сподіватися, що практика їх застосування може бути поширена і на інші недійсні правочини, у яких сторону заставляють укласти не вигідний для неї правочин.

Одностороння реституція та недопущення реституції водночас є санкціями для винної сторони. Відповідно це різновид відповідальності за порушення норм цивільного права, яка може отримати назву правочинної відповідальності, як атрибута інституту недійсних правочинів взагалі та окремих їх різновидів зокрема.

5.4. Порівняльна характеристика реституції у зіставленні її з іншими способами захисту цивільних прав та виявлення практичної проблеми зведення її до інших способів захисту

Згідно положень ст. 15 ЦК України кожній особі гарантовано право на захист цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Досконалого вивчення потребує інститут юридичної особи [20].

Будь-який учасник цивільно-правових відносин може звернутися до суду з позовними вимогами про захист чи відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права чи інтересу за допомогою конкретного способу, перелік яких

встановлено в ст. 16 ЦК України. Оптимальний вибір способу захисту цивільних прав та інтересів серед їх широкого спектру має надзвичайно важливе значення для досягнення ефективного результату.

За загальним правилом, у разі порушення цивільного права чи інтересу у потерпілої сторони виникає право на застосування конкретного засобу захисту, який залежить від виду порушення та від наявності чи відсутності між сторонами зобов'язальних правовідносин. Тобто потерпіла сторона не звертається з усіма передбаченими вимогами до суду, а обирає саме той засіб захисту, який відповідає характеру порушення її права чи інтересу. Проте слід пам'ятати про те, що способи захисту повинні бути лише правовими, відповідати інтересам держави загалом, суспільства та конкретної особи. Правомірність способів повинна виражатися у їх відповідності внутрішньому законодавству держави та нормам міжнародного права.

Таким чином, суб'єктивне право на захист – це юридично закріплена можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для відновлення порушеного права і припинення дій, які порушують таке право.

У цивілістичній науці висловлюються різні погляди на правову природу способів захисту цивільних прав та інтересів, заходів цивільно-правової відповідальності у разі порушення зобов'язання та на їх класифікаційний поділ, які можна узагальнити таким чином:

- способи захисту та заходи цивільно-правової відповідальності;
- способи захисту є засобами цивільно-правової відповідальності й іншими заходами захисту;
- усі правові наслідки порушення зобов'язань є одночасно санкціями;
- усі способи захисту є санкціями, які поділяються на санкції цивільно-правової відповідальності (відшкодування збитків, сплата неустойки, втрата стороною завдатку або повернення завдатку в подвійному розмірі тощо) й оперативні санкції (відмова від договору, утримання передачі проданого товару, утримання оплати товару тощо).

Переважна кількість способів захисту цивільних прав та інтересів встановлена у ст. 16 Цивільного кодексу України, зокрема: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади.

Ці способи захисту цивільних прав та інтересів наділені універсальністю, оскільки можуть застосовуватися для широкого кола правовідносин, проте встановлений ст. 16 Цивільного кодексу України перелік не є вичерпним.

В юридичній доктрині розроблено численні визначення поняття способу захисту. Узагальнюючи наявні визначення, потрібно констатувати, що попри певні розбіжності спосіб захисту розуміється як правовий засіб, інструмент, застосування якого забезпечує відновлення прав, припинення порушення, ліквідацію негативних наслідків, тобто досягнення мети захисту [21].

Важливо також звернути увагу на той факт, що способи захисту прав поділяються на два види: заходи захисту і заходи відповідальності. З огляду на це право визначати непередбачений законом спосіб захисту може поширюватися лише на заходи захисту, зважаючи на те, що стосовно заходів (форм) відповідальності в законодавстві передбачені чіткі імперативні приписи умов їхнього застосування (ст. 92 Конституції України закріплено, що виключно законами визначаються засади цивільно-правової відповідальності).

Отже, правила обрання способу захисту мають враховувати, з одного боку, інтереси потерпілого суб'єкта в максимально повному, ефективному, реальному захисті його порушених, невизнаних, оспорюваних прав та інтересів, а з іншого боку – необхідність дотримання прав інших осіб щодо законності, передбачуваності, співрозмірності застосовуваних до них заходів державно-примусового впливу.

Найбільш типовими на сьогодні способами захисту права є звернення до суду з віндикаційним чи негаторним позовом.

Негаторний позов – це позов власника, який є фактичним володільцем майна, до будь-якої особи про усунення перешкод, які ця особа створює у користуванні чи розпорядженні відповідним майном. Позивач за негаторним позовом вправі вимагати усунути існуючі перешкоди чи зобов'язати відповідача утриматися від вчинення дій, що можуть призвести до виникнення таких перешкод. Означений спосіб захисту спрямований на усунення порушень прав власника, які не пов'язані з позбавленням його володіння майном.

Визначальним критерієм для розмежування віндикаційного та негаторного позовів є наявність або відсутність в особі права володіння майном на момент звернення з позовом до суду.

Одним із способів захисту порушених прав є реституція. Під реституцією слід розуміти повернення становища сторін недійсного правочину у початковий стан.

Як вже зазначалося, способи захисту прав поділяються на два види: заходи захисту і заходи відповідальності. У зв'язку з цим твердженням можна розмежувати і реституцію:

- двостороння реституція передбачає обов'язок кожної зі сторін повернути все отримане за правочином (є засобом захисту всіх сторін правочину);

- одностороння реституція, суть якої полягає у тому, що виконане отримує назад лише одна сторона (добросовісна), тоді як інша сторона (недобросовісна) нічого не отримує (є засобом захисту для добросовісної сторони та одночасно заходом відповідальності для недобросовісної сторони);

- незастосування реституції, настає в тих випадках, коли обидві сторони винуваті, тому обидві повинні нести невігідні наслідки укладеного ними недійсного правочину (наступає відповідальність обох сторін).

Таким чином, можна виділити основну відмінність реституції від інших засобів захисту порушених прав – реституція передбачає повернення сторін недійсного правочину у первинний стан, на відміну як інші засоби захисту передбачають можливість особи використати заходи правоохоронного характеру для відновлення порушеного права і припинення дій, які порушують таке право,

тобто не обов'язково визнавати правочин в цілому недійсним та повертати все отримане за правочином.

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Шляхи розвитку вчення про юридичну особу в доктрині цивільного права
2. Доктринальне розуміння об'єкта цивільних прав. Моністичний та плюралістичний підходи до розуміння об'єкта цивільних прав. Теорія об'єктблага.
3. Оборотоzdатність об'єктів цивільних прав.
4. Річ як об'єкт цивільних прав.
5. Концепція нерухомих речей.
6. Проблемні питання правового режиму об'єкта незавершеного будівництва.
7. Майнові права як об'єкт цивільних прав.
8. Доктринальне обґрунтування оборотоzdатності майнових прав.
9. Результати робіт та послуги як об'єкти цивільних прав. Проблема їх розмежування.
10. Вчення про цивільно-правову відповідальність.

Література:

1. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Munich, 2009. Vol. I-VI. URL: http://www.transformacje.pl/wp-content/uploads/2012/12/european-private-law_en.pdf.
2. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. Т. I. Вступ у цивільне право. Київ: Алерта, 2012. 472 с.
3. Сібільов М.М. Загальна характеристика сфери приватного права. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право. За заг. ред. Н. С.Кузнецової. Харків: Право, 2008. С. 21-22.
4. Харитонов Є.О. Принципи цивільного права України: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 7-13.
5. Семенюк Я.О., Князька Л.А. Проблема визначення принципів цивільного права в контексті євроінтеграції. *Актуальні проблеми приватного права*: збірник тез Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ірпінь, 26 березня 2019 року. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019. С. 142–146. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/3720/1/3926_IR.pdf#page=142.
6. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рекодифікації цивільного законодавства в контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. *Часопис цивілістики*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2019. С. 6-

10. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/164/52>.
7. Курилiна В.В. До питання щодо проблем удосконалення цивiльного законодавства на сучасному етапi. International scientific and practical conference «*Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends*»: conference proceedings, October 30-31, 2020. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. С. 152-156.
8. Довгерт А. Рекодифiкацiя Цивiльного кодексу України: основнi чинники i передумови для старту. *Право України*. Київ, 2019. № 1. С. 27-41. URL: https://www.researchgate.net/publication/331266621_Rekodifikacia_Civilnogo_kodeksu_Ukraini_osnovni_cinniki_i_peredumovi_dla_startu.
9. Бернська конвенцiя про охорону лiтературних i художнiх творiв: Конвенцiя вiд 24.07.1971 р. *Офiцiйний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text.
10. Всесвiтня конвенцiя про авторське право 1952 року ЮНЕСКО: Конвенцiя вiд 06.09.1952 р. *Офiцiйний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052#Text.
11. Мiжнародна конвенцiя про охорону iнтересiв виконавцiв, виробникiв фонограм i органiзацiй мовлення (укр/рос) ООН: Конвенцiя вiд 26.10.1961 р. *Офiцiйний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text.
12. Керевер А. Проблеми адаптацiї до цифрового мультимедiйного середовища. Права на вiдтворення i права на публiчне сповiщення. *Авторське право i сумiжнi права. Європейський досвiд*. У 2 кн. За ред. А. С. Довгерта. Кн. 2: Виступи, статтi європейських спецiалiстiв. 2015. 320 с.
13. Договiр Всесвiтньої органiзацiї iнтелектуальної власностi про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцiєю 20 грудня 1996 року: Договiр вiд 20.12.1996 р. *Офiцiйний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text.
14. Угода про торговельнi аспекти прав iнтелектуальної власностi ТРiПС : Угода вiд 15.04.1994 р. *Офiцiйний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
15. Протокол про внесення змiн до Угоди ТРiПС : Протокол вiд 06.12.2005 р. *Офiцiйний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_054#n2.
16. Вiдмова вiд TRIPS, але дуже обмежена. Нова мiжнародна угода. Новини фармацевтики та фармацiї у ЗМi вiд 21 червня 2022 року за матеріалами www.wto.org; www.oxfam.org.
17. Новицька Н.Б., Новицький А.М. Сучасний стан захисту авторського права вiд плагіату в мережi Інтернет. *Ірпiнський юридичний часопис*: науковий журнал. Ірпiнь: Унiверситет державної фiскальної служби України, 2019. С. 29-35. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/4225/1/4062_IR.pdf.
18. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 11 вiд 29.05.2013 р. «Про деякi питання визнання правочинiв (господарських договорiв) недiйсними» // *Вiсник господарського судочинства*. 2013. № 4. С. 22.

19. Нижний А.В., Ходаківський М.П., Юровська Г.В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Посібник для суддів. Під редакцією А. В. Нижного. Київ: Алерта, 2020. 234 с.
20. Борисова В.І. Інститут юридичної особи. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія. За заг. ред. Н.С. Кузнецової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 452-478. (690 с.)
21. Коваль І.Ф. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні способів захисту прав та інтересів. *Права людини, держава, суспільство*. 2019. № 10. С. 26-33.
22. Інститут права власності в юридичній доктрині України *Право України*. 2021. № 5, 6.
23. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія. За заг. ред. Н.С. Кузнецової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
24. Родоман Т.О. До питання способів захисту цивільних права та інтересів у контексті положень ст. 16 Цивільного кодексу України. *Цивільне право та цивільний процес*. 2015. № 4 (41). С. 65-70.
25. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 142-159.

ТЕМА 6 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

2 години

План

6.1. Стан корпоративного законодавства й проблеми, що потребують законодавчого врегулювання.

6.2. Сучасні організаційно-правові форми товариств в Україні як результат адаптації.

6.3. Стабілізація сучасних вимог до статутного капіталу товариств.

Ключові слова: організаційно-правові проблеми, адаптація, корпоративне право, корпоративне законодавство, товариство, законодавче врегулювання, організаційно-правові форми, результат адаптації, статутний капітал, стабілізація сучасних вимог, корпоративне управління.

6.1. Стан корпоративного законодавства й проблеми, що потребують законодавчого врегулювання

Швидкий і нелегкий розвиток корпоративних правовідносин в Україні передбачає необхідність приділення належної уваги правовій регламентації корпоративних прав з боку законодавця.

Однак основна увага наразі приділяється проблемі правового регулювання здійсненню корпоративних прав. Що ж до питання визначення поняття «корпоративні права», то воно неоднозначно тлумачиться в різних нормативних актах України. З огляду на те, що корпоративне законодавство України перебуває на складному етапі свого розвитку, пов'язаного із соціально-економічним становищем нашої держави, на сьогодні не існує системного та єдиного застосування норм, які регулювали б сектор корпоративних правовідносин.

Саме ці прогалини у чинному законодавстві України породжують низку корпоративних спорів, пов'язаних із набуттям і припиненням корпоративних прав.

Поряд із тим неоднакове тлумачення теоретичних положень корпоративного права породжує неоднозначний підхід до вказаного предмета. Ще й досі ведуться дискусії між господарниками та цивілістами щодо визнання корпоративного права цивільно-правовим інститутом. Не останню роль у них відіграє те, що саме нормами Господарського кодексу України (далі – ГК України), а не Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) врегульовано корпоративні права та корпоративні правовідносини.

Теоретичну основу вивчення даного питання становлять праці таких відомих вчених-правників у галузі корпоративного права як: М.М. Агаркова, В.І. Борисової, С.М. Братуся, В.А. Васильєвої,

О.М. Вінник, М.К. Галянтича, Н.С. Глузь, В.П. Грибанова, О.С. Іоффе, І.Р. Калаура, Т.В. Кашаніної, О.Р. Кібенко, В.М. Коссака, Н. Р. Кобецької, С.С. Кравченка, В.М. Кравчука, О.Д. Крупчана, Н. С. Кузнецової, І.М. Кучеренко, В.В. Луця, Я.С. Марущака, Є.О. Мічуріна, Л. С. Нецької, Н. Н. Пахомової, В.В. Посполітака, І.А. Покровського, С.Я. Рабовської, О.В. Розгон, Р.Б. Сивого, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Є.О. Суханова, С.О. Тенькова, О.С. Швиденка, В.С. Щербини, О.В. Щербини, В.Л. Яроцького та інших вчених.

Відповідно до законодавчого визначення, наведеного у ст. 167 ГК України, корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [1].

Без вказівки на конкретні права та правомочності, визначає корпоративні права Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. Так відповідно до ст. 2 зазначеного закону, корпоративні права це право власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн [2].

Відповідно до п. п. 14.1.90 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України (далі – Кодекс) корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [3].

Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 р. № 155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави» корпоративні права держави – це право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [4].

У ЗУ «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. також дано визначення корпоративним правам. Під ними розуміються сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [5].

Деякі вчені пропонують визначення корпоративних прав як сукупності правових можливостей учасника певної юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою, або ж сукупність прав учасника

юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою та установчими документами [6].

Основоположні нормативні акти, котрі регулюють дані правовідносини, містять чимало недоліків, що особливо гостро проявили себе під час виникнення та вирішення корпоративних конфліктів. Це пояснюється тим, що розвиток корпоративних відносин відбувається в стрімкому темпі, в результаті чого економіка випереджає право. Відтак, поява якісно нових економічних відносин поки не знаходить належного законодавчого закріплення. У зв'язку з цим виникає необхідність додаткового уточнення питань, які стосуються правового змісту корпоративних правовідносин. Все вище сказане й обумовлює актуальність обраної теми [7, с. 194].

В чому ж на сьогодні полягає нагальна необхідність правового врегулювання корпоративних відносин?

Передусім у встановленні механізмів реалізації норм щодо прав акціонерів та їх захисту, оскільки сам по собі захист прав дрібного акціонера є специфічним і не може зводитися тільки до судового захисту, а повинен передбачати і механізм реалізації права на незгоду, і розроблення та закріплення більш детальних механізмів діяльності органів управління, зокрема акціонерного товариства.

На практиці виникають й інші непорозуміння. Так, якщо певна кількість акціонерів наполягає на скликанні загальних зборів у той час, коли така робота провадиться правлінням, то чи можна їх (загальні збори) проводити паралельно, чи будуть якісь із них черговими, а якісь позачерговими, в якій послідовності у порядку денному вирішуватимуться питання, внесені правлінням та акціонерами. Останнє тільки на перший погляд видається незначущим, однак це не так, бо вирішення питань, запропонованих правлінням раніше, фактично може нівелювати проблеми, що намагалися обговорити і розв'язати акціонери при включенні ними додаткових питань на розгляд загальних зборів акціонерного товариства.

При врегулюванні цих питань не можна нехтувати тим досвідом, який накопичила світова практика корпоративного регулювання, котра відзначає найбільш поширені порушення при створенні та діяльності акціонерних товариств, а саме:

- шахрайство засновників;
- неадекватна оцінка майна, що вноситься в оплату акцій;
- створення умов для усунення дрібних акціонерів від участі в управлінні;
- відсутність належного контролю за діяльністю органів акціонерного товариства;
- укладення правлінням правочинів не в інтересах акціонерного товариства або зацікавленість осіб з органів управління в укладенні певних правочинів [7, 8].

Таким чином, з метою подальшого удосконалення української моделі корпоративного управління доцільно враховувати світовий досвід управління, адаптувавши його до національних умов. Сьогодні є нагальна необхідність у врегулюванні корпоративних відносин. Передусім у встановленні механізмів реалізації норм щодо прав акціонерів та їх захисту, оскільки сам по собі захист

прав дрібного акціонера є специфічним і не може зводитися тільки до судового захисту, а повинен передбачати і механізм реалізації права на незгоду, і розроблення та закріплення більш детальних механізмів діяльності органів управління, зокрема акціонерного товариства. Тому корпоративне законодавство має містити гнучкі та вагомні механізми реалізації корпоративних прав.

6.2. Сучасні організаційно-правові форми товариств в Україні як результат адаптації

Розгляд економічного і правового розвитку України останніми роками, а також перехід до ринкової моделі економіки дають можливість констатувати значні зміни у структурі і змісті економічних відносин, включаючи організаційно-правові форми підприємницької (господарської) діяльності.

Сучасну економічну ситуацію характеризують такі ознаки: подолання монополії державної власності практично в усіх галузях народного господарства; перетворення приватної власності на одну з основних форм власності у вітчизняній економіці; розмаїття форм власності; становлення нових форм господарювання, адекватних змінам у відносинах власності; утвердження нових форм організації економічної діяльності, а також формування інфраструктури ринку та механізмів, що обслуговують нові форми ринкового обігу [9].

Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками (ст.1 Закону України «Про господарські товариства»).

До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Важливість дослідження поняття організаційно-правової форми товариств зумовлена його впливом на системність правового регулювання інституційних засад розвитку суспільства, оскільки встановлення чіткої і зрозумілої системи організацій створює належну основу інституційних змін, зокрема відповідної інституалізації економічного розвитку.

Дана проблема була переважно предметом дослідження науковців з точки зору тлумачення відповідних норм законодавства в роботах І.М. Кучеренко, С.М. Грудницької, І.М. Спасібо-Фатєєвої, В.М. Кравчук, Зеліско А., Мельник О.І., Сироїжко К.В., Дмитрієва О.М. та ін. Проте, поза увагою залишилися практичні проблеми, пов'язані із застосуванням організаційно-правових форм юридичних осіб. Зазначене поняття залишається дискусійним в науці та неоднозначно застосовується на практиці, що негативно впливає на практику формування інституційних засад суспільства, в тому числі і економічного розвитку.

У законодавстві немає легального визначення поняття «організаційно-правова форма» суб'єктів підприємництва, однак це нове поняття є одним із тих, що часто зустрічаються і широко вживаються у законодавстві і практиці стосовно юридичних осіб. В Господарському кодексі України, зокрема в статтях 45, 53, 63 законодавець вживає поняття «організаційна форма підприємництва», водночас

не розкриваючи його змісту.

Організаційно-правова форма, як поняття ширше по відношенню до організаційної форми, передбачає поєднання організаційних і правових ознак, що характеризують особливості створення та діяльності юридичної особи. За допомогою цих ознак можна незалежно від конкретної економічної діяльності юридичних осіб чітко визначити особливості їх правових можливостей, обов'язків і юридичної відповідальності, за властивими їм загальними параметрами порівнювати різні юридичні особи між собою.

Найбільш значущими ознаками, що виокремлюють одну організаційно-правову форму від інших, доцільно вважати: - кількість учасників створюваного суб'єкта підприємництва; - характеристики власника майна; - джерела майна як матеріальної основи підприємництва; - межі майнової відповідальності; - спосіб розподілу прибутків і збитків; - форму управління суб'єктом підприємництва.

У світовій практиці широко відомі три основні організаційно-правові форми підприємництва: 1) одноосібне володіння; 2) товариства; 3) корпорації.

Одноосібне володіння – це підприємство, власником якого є одна особа. Вона отримує певний дохід (прибуток), але несе весь тягар господарського ризику. У США майже 80% усіх бізнесових організаційних структур є одноосібним володіннями, їхня частка становить приблизно 10-14% обсягу бізнесу.

Товариство як форма організації підприємництва є логічним продовженням розвитку одноосібного володіння. Така організаційно-правова форма підприємництва передбачає об'єднання капіталів двох і більше окремих фізичних або юридичних осіб за умов розподілу ризику, прибутку і збитків на основі рівності, спільного контролю результатів бізнесу, активної участі у його веденні. Взаємовідносини між сторонами регулюються договором.

Власниками корпорації вважаються її акціонери, що мають обмежену відповідальність у розмірі свого внеску в акціонерний капітал корпорації. Прибуток корпорації належить її акціонерам. Виокремлюють дві його частини. Одна частина розподіляється серед акціонерів у вигляді дивідендів, друга – це нерозподілений прибуток, що використовується на реінвестування. Функції власності та контролю поділені між акціонерами (власниками акцій) і менеджерами.

Організаційно-правова форма визначає особливості правового режиму діяльності даного суб'єкта, що має важливе значення і безпосередньо впливає на інтереси його контрагентів, оскільки визначає, зокрема, можливість стягнення за боргами суб'єкта тощо. Ця категорія є визначальною для характеристики обсягу прав, обов'язків, меж відповідальності конкретного суб'єкта підприємництва. Найбільш значущими серед організаційно-правових форм підприємницької діяльності є ті, які дають змогу проявити властивості, що характеризують підприємницьку діяльність – ініціативність, самостійність тощо.

Беззаперечним є те, що всі проведені науковцями напрацювання стали основою для позитивних змін у регламентації господарських товариств і сформували основу для їх доктринального розуміння. Водночас значні трансформації як у вітчизняних, так і у світових соціально-економічних

відносинах потребують перегляду теоретичних і практичних проблем функціонування господарських товариств з метою формування основної уніфікованої концепції подальшого реформування статусу усіх їх організаційно-правових форм. Особливої актуальності окреслене завдання набуває у зв'язку з процесами адаптації вітчизняного законодавства до норм світового співтовариства. Традиційним для вітчизняної доктрини є поділ господарських товариств на об'єднання осіб та об'єднання капіталів.

На відміну від України, де вказаний поділ має суто доктринальне значення, в окремих державах – учасницях ЄС – виокремлення товариств капіталів та товариств осіб належить до площини позитивного права, отже відображається у нормах законодавства.

З-поміж ознак, що відмежовують ці групи товариств, варто акцентувати увагу на вільному чи обмеженому відчуженні корпоративних прав. Розвиток доктрини та практики свідчить про те, що у подальшому саме ця ознака стане конститутивною для розподілу наявних товариств на дві групи. Умовність розподілу товариств на два досліджуваних види є характерною і для вітчизняної доктрини. Але на відміну від зарубіжних держав, такий поділ має в Україні суто наукове значення та не відображається у нормах позитивного права [10].

Варто зазначити те, що традиційно серед відмінностей між товариствами осіб та товариствами капіталів вказують на залежність перших від особи учасника (ведення справ та управління діяльністю здійснюється безпосередньо учасниками; вибуття або ж вихід учасника спричиняє зазвичай припинення товариства осіб, якщо інше не встановлено у засновницькому договорі), і відсутність такої залежності в других (у товариствах капіталів зміна учасників не призводить до припинення товариства).

Водночас, окреслюючи масштабні тенденції подальшого розвитку господарських товариств, варто відзначити те, що досліджувані у період набрання чинності ЦК та ГК України проблеми узгодженості інтересів усіх учасників та безпосередньо юридичної особи отримали активне продовження в сучасних соціально-економічних реаліях. Насамперед указане проявляється у зміщенні акцентів із належного рівня забезпечення реалізації прав учасниками на належну реалізацію ними своїх обов'язків. Відповідно, простежується залежність від особи учасника всіх товариств, незалежно від належності їх до об'єднань капіталів чи осіб.

Проблема належності виконання обов'язків учасниками актуалізується не лише для персональних товариств (у яких управління діяльністю здійснюється за спільною згодою, а ведення справ – у погодженому учасниками порядку), але й для товариств, які є об'єднаннями капіталів. Зростання кількості зловживань корпоративними правами з боку як учасників, так і самого товариства, кількості корпоративних конфліктів спонукають до впровадження законодавчих механізмів, які будуть виконувати превентивні функції.

Очевидним є те, що учасник повинен діяти не лише у своїх індивідуальних інтересах, але й в інтересах юридичної особи, до складу якої він входить. Створена за допомогою об'єднання капіталів юридична особа виступає самостійним суб'єктом права, а отже, має свій власний інтерес, відмінний від

інтересів осіб, що беруть участь у її створенні.

А, враховуючи поширену на практиці недобросовісність дій учасників щодо інтересів товариства, окреслена проблема має яскраво виражене прикладне значення, окрім того, свідчить про сформовану нами тенденцію до взаємопроникнення кваліфікуючих ознак об'єднань осіб та об'єднань капіталів. Такий процес відповідає наявній у доктрині тезі про те, що слід виходити з органічної єдності союзу осіб і союзу капіталів, які традиційно складають основу будь-якого господарського товариства в якості корпорації.

Питання реалізації наданих учасникам повноважень в інтересах не лише особистих, але й інтересах товариства віднаходить своє відображення у доктрині та практиці в обов'язку добросовісності по відношенню до юридичної особи. Саме механізм добросовісності спонукатиме учасника брати участь у загальних зборах, попереджаючи, таким чином, ситуації щодо незабезпечення їх кворуму та, відповідно, неприйняття життєво важливих для поточного функціонування товариства рішень. Варто відзначити, що зарубіжна практика свідчить про ефективне та апробоване використання таких механізмів у корпоративних юридичних особах. У законодавстві більшості держав обов'язок учасників здійснювати свої корпоративні права та обов'язки добросовісно по відношенню до товариства іменується обов'язком лояльності. Особливої уваги потребує той факт, що ці обов'язки встановлюються не лише для особових товариств, але й для учасників товариств, що є об'єднаннями капіталів.

Наведені положення дають можливість стверджувати таке:

1) в основі поділу товариств на товариства капіталів та товариства осіб повинні бути критерії правового характеру. Кваліфікаційним критерієм поділу товариств слід визнати наявність чи відсутність додаткової відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства понад розмір їхніх вкладів (або в межах несплаченої частини вкладів), а також рівень свободи відчуження корпоративних прав;

2) поділ товариств на товариства капіталів та осіб не лише має дефакто умовний характер, але і відзначається тенденцією до взаємопроникнення елементів належності їх до першого чи до другого виду.

Таким чином, сформовані вище тенденції подальшої трансформації регулювання статусу господарських товариств дають змогу переосмислити шляхи розв'язання проблем комплексності та послідовності визначення у законодавстві статусу господарських товариств.

6.3. Стабілізація сучасних вимог до статутного капіталу товариств

Сьогодні в Україні функціонування статутного капіталу АТ є недостатньо регульованим. Статутний капітал є правовою та економічною основою функціонування АТ. Тобто, з одного боку, це дає можливість розпочати бізнес (економічний стандарт); з іншого боку, його існування підтверджує законність підприємства (правовий стандарт). У подальшій діяльності відкритого АТ поведінка статутного капіталу включає два аспекти:

- 1) фактично – як основа для розрахунку та розподілу доходу акціонерам;
- 2) формально – як наглядач за майновими відносинами та як гарантія для підприємства щодо погашення боргів [18].

АТ мають багато характеристик та переваг, яких не мають інші економічні та правові форми корпоративних організацій.

Положення та інші внутрішні документи АТ, створені до набрання чинності «Законом України про акціонерні товариства», повинні відповідати даному закону не довше ніж протягом двох років з дати набрання його чинності.

Закон про АТ вніс суттєві зміни в порядок роботи АТ:

- 1) нові правила проведення та скликання зборів акціонерів;
- 2) запровадити правила щодо проведення великих операцій та операцій з участю АТ;
- 3) АТ поділяються на публічні та приватні;
- 4) нові процедури визначення розміру дивідендів та послідовності виплати;
- 5) механізм реалізації процедур реорганізації був значно оновлений;
- 6) акції, які існують лише у бездокументарній формі;
- 7) спеціальні процедури придбання основних та контрольних акцій АТ;
- 8) обмежити кількість акціонерів приватних АТ та вимагати обов'язкового переліку публічних АТ;
- 9) кумулятивне голосування при виборі членів Ради наглядачів та Ревізійної комісії [19].

Аналіз та облік статутного капіталу здійснюється за типом частки (депозит, пай). Однією з умов організації всебічного моніторингу процесу підписки та оплати акцій є необхідність розмежовувати інформацію про статутний капітал на основі різних видів акцій, передбачених документами про склад компанії. Ще один критерій групування та узагальнення інформації-необхідність організації бухгалтерського режиму розрахунків з кожним акціонером. Отже, забезпечення дотримання прав акціонерів – це надійність та своєчасність ведення бухгалтерського обліку. Для забезпечення фінансової стійкості АТ рекомендується створити резерв можливої амортизації певних видів майна компанії. Формування таких резервів відбувається за рахунок прибутку компанії, з метою захисту власного майна від можливих втрат, інфляції або несприятливих наслідків ринкового середовища [18].

Головною умовою забезпечення швидкого економічного зростання України та підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку є створення сприятливих умов для розвитку бізнесу. Такою важливою умовою є розвиток законодавства про компанії та формування його комплексної системи, що підвищить конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість українських компаній, а також забезпечить прозорість та ефективність державного нагляду за відносинами компаній. Для цього необхідно:

- розвиток корпоративного законодавства в регіонах, де відсутні чіткі закони та нормативні акти, в основному полягає у сфері нагляду за процесами реструктуризації та придбання компаній;
- забезпечити закони та нормативні акти, спрямовані на встановлення балансу інтересів для всіх зацікавлених учасників відносин компанії;

- запровадити принципи корпоративного управління, що відповідають міжнародному рівню, у чинному українському законодавстві.

Статут АТ повинен реалізовувати поєднання найкращих інтересів засновника та інших акціонерів, виходячи з інтересів найбільшого акціонера при прийнятті ключових рішень; повноваження виконавчого органу наглядової ради повинні бути чітко розділені, і йому слід надати ефективний важель впливу на поведінку виконавчого органу, наприклад, повноваження приймати деякі важливі рішення, щоб виконавчий орган його не ігнорував, а обидва агентства мали ефективність для організації зацікавленості у співпраці, посади наглядової ради та виконавчого агентства заборонити суміщати. Серед проблем, що виникають у бухгалтерській практиці, особлива роль полягає у відображенні зменшення статутного капіталу, оскільки статутний капітал не відповідає чистим активам підприємства [20, с. 52].

Українське контрольне відомство ще не розробило механізм визначення того, чи потрібна обов'язкова зміна статутного капіталу АТ. Тому на практиці, хоча аналіз фінансової звітності свідчить про необхідність ретельного фінансового аналізу статей балансу, щоб відповідати вимогам нормативних актів, все ще існують випадки одноразового добровільного зменшення статутного капіталу.

Поки не буде сплачено весь статутний капітал, АТ не має право виплачувати та оголошувати дивіденди. Тобто, у разі заборгованості зі внеску до статутного капіталу АТ не має права виплачувати дивіденди, включаючи виплати акціонерам, які повністю сплатили заявлені акції.

Якщо дивіденди виплачуються засновникам, емітент прав компанії повинен розрахувати та утримувати податок на прибуток, а також розрахувати та утримувати податок на доходи фізичних осіб. Відповідно до ПКУ, якщо одночасно виконуються наступні умови, податок на прибуток не сплачується:

- за рахунок нарахованих дивідендів збільшується статутний капітал емітента прав компанії;
- дивіденди виплачуються у формі акцій або паїв;
- сума нарахованих дивідендів не змінює участі власника в статутному капіталі емітента прав компанії [21].

Проблеми правової культури як складової корпоративного управління задля забезпечення сталого розвитку підприємств регіону досліджувалися науковцями СНУ ім. В. Даля та висвітлювалися у міжнародному фаховому виданні, яке внесено до наукометричної бази Scopus та Web of Science [22].

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Здобутки О.М. Вінник щодо розвитку корпоративного права України.
2. Здобутки О. Р. Кибенко щодо розвитку корпоративного права України.
3. Здобутки В.М. Кравчука щодо розвитку корпоративного права України.
4. З урахуванням матеріалів судової практики, наукових статей і монографій розкрийте загальні питання порядку створення і припинення господарських товариств.

5. Зміни та нововведення корпоративного законодавства України, які опосередковують адаптаційні процеси щодо корпоративного права ЄС.
6. Найважливіші способи доступу до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.
7. Поділ установчих документів на індивідуальні і модельні.
8. Співвідношення законних недружніх поглинань та корпоративного рейдерства.

Література:

1. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
2. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
4. Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-2004-%D0%BF#Text>.
5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>.
6. Іванова М.І., Єфременко В.Д. Корпоративне право в Україні: поняття, джерела, сучасний стан. *Теоретичні та практичні проблеми застосування норм цивільного, трудового та господарського права в сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лист. 2018 р.): у 2 ч. М.І. Іванова, В.Д. Єфременко. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. С. 150-151. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2211/1/19.pdf>.
7. Апарату А.Г. Правове регулювання корпоративних відносин в Україні. *Формування сучасної наукової думки*. Кропивницький: МЦНД, 2020. С. 193-195.
8. Марущак Я.С. Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та європейського союзу: дис. канд. юр. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 224 с.
9. Кочергіна К.О. Організаційно-правові форми господарських товариств у контексті розвитку економічних відносин. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 2. С. 105-115.
10. Зеліско А. Правова характеристика сучасного стану та тенденцій модифікації системи господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 15-19.
11. Мельник О.І., Сироїчко К.В., Дмитрієва О.М. Акціонерні товариства в

Україні: стан та основні проблеми функціонування. *Економіка та держава*. 2019. № 11. С. 61-67.

12. Закон України «Про господарські товариства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>.
13. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
14. Вінник О.М. Правове регулювання корпоративних відносин: проблема оптимізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 118-126.
15. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
16. Закон України «Про акціонерні товариства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>.
17. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n732>. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.
18. Мельник Т.Г., Димніч В.В. Особливості обліку власного капіталу в акціонерних товариствах. *Молодий вчений*. 2018. № 3(2). С. 665-669.
19. Закон України «Про акціонерні товариства» в редакції від 16.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text>.
20. Таран Н.В. Організація і методика обліку статутного капіталу акціонерного товариства: кваліф. магістерська робота. С., 2020. 52 с.
21. Податковий кодекс України в редакції від 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
22. Klius Y., Kotova L., Ivchuk Y., Skupinskyi O. Adherence to Legal Culture as a Component of the Regional Industrial Enterprises' Corporate Innovation Management while Ensuring their Sustainable Development. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. № 2. Vol 9. P. 431-440. DOI: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n2p431>.

ТЕМА 7 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

2 години

План

7.1. Проблема правового супроводу реформи адміністративних послуг в Україні.

7.2. Розвиток саморегульованих організацій як шлях вирішення завдання оптимізації поєднання державного регулювання економіки та ринкової саморегуляції.

7.3. Критичний аналіз законопроектів про саморегульовані організації в Україні.

7.4. Проблеми праворозуміння державного регулювання і державного управління.

Ключові слова: правові проблеми, адаптація адміністративного права, правовий супровід, реформа, адміністративні послуги, саморегульовані організації, критичний аналіз законопроектів, праворозуміння, державне регулювання, державного управління.

7.1. Проблема правового супроводу реформи адміністративних послуг в Україні

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, впровадження нових підходів у діяльність органів публічного управління потребують підвищеної уваги до питань, пов'язаних з удосконаленням та розвитком системи надання публічних послуг, адже саме публічні послуги в умовах демократичного врядування є одним з основних продуктів діяльності органів публічної влади.

Для України є притаманною низка проблем, що пов'язані з удосконаленням організаційно-правових засад надання адміністративних послуг.

Останні дослідження вказаної проблеми були зроблені В. Авер'яновим, Ю. Битяк, О. Бандурка, І. Голосніченком, А. Комзюк, С. Дембіцькою, С. Ківаловим, Т. Коломоєць, О. Кузьменком, Г. Писаренком, В. Тимощуком, К. Химичуком та ін.

Розглядаючи питання нормативно-правового регулювання інституту публічних послуг в Україні, найбільшу увагу необхідно звернути на Закон України «Про адміністративні послуги». Саме завдяки цьому Закону на практиці було реалізовано концепцію «публічно-сервісної держави», а саме: забезпечення реалізації прав громадян та суб'єктів господарювання завдяки наданню адміністративних послуг [1].

Закон України «Про адміністративні послуги»: визначає правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері

надання адміністративних послуг.

Згідно зі ст. 1 визначаються базові терміни у сфері надання адміністративних послуг:

1) адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону;

2) суб'єкт звернення – фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг;

3) суб'єкт надання адміністративної послуги – орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги [2].

Адміністративні послуги мають такі особливості:

- ініціативність суб'єкта звернення, а саме: будь-яка адміністративна послуга може бути надана лише тоді, коли є відповідна заява зацікавленої особи;

- варто зазначити, що надання таких послуг – це своєрідна реалізація прав і законних інтересів громадян, та інших осіб, які закріплені у відповідних законах;

- надання цих послуг здійснюється через спеціально утворені адміністративні органи;

- результатом здійснення уповноваженим суб'єктом владної діяльності є рішення або юридично значуща дія, яка реалізує право суб'єкта звернення [3, с. 73-74].

Серед органів, які надають такі послуги, є ЦНАП (Центр надання адміністративних послуг), Open Space (Відділ державної реєстрації актів цивільного стану), Міністерство охорони здоров'я, міська рада, Державна міграційна служба (паспортний сервіс) тощо.

Важливе значення має утворення центрів надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) органами місцевого самоврядування та районними державними адміністраціями.

У ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги» було визначено поняття та основні організаційно-правові засади центрів надання адміністративних послуг. Так, зазначена стаття закону визначає, що центром надання адміністративних послуг є постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг [2].

Положення центрів надання адміністративних послуг створюється на основі «Примірного положення про ЦНАП», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 року [4]. Примірне положення про центри надання адміністративних послуг регулює низку питань діяльності центрів, зокрема, при яких органах державної влади та місцевого самоврядування утворюються центри та хто приймає рішення щодо утворення, ліквідації або

реорганізації центру.

Слід зазначити, що затверджене Кабінетом Міністрів України положення про центри надання адміністративних послуг є примірним і носить рекомендаційний характер. Зазвичай, орган, який утворює центр надання адміністративних послуг, копіює положення зазначеної постанови КМУ, проте може відходити від них, регулюючи певні відносини на власний розсуд [5].

До джерел правового регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг слід віднести і Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг», оскільки одним із призначень порталу адміністративних послуг є доступ суб'єктів звернення до інформації про адміністративні послуги, суб'єктів їх надання та центри надання таких послуг [6].

Таким чином, проаналізувавши нормативно-правову базу стає зрозуміло, що правове регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг досить розгалужене, а всі джерела правового регулювання можна розділити на дві категорії:

1. Джерела правового регулювання, що прямо не визначають діяльність центрів надання адміністративних послуг, однак опосередковано стосуються їх діяльності, наприклад, щодо порядку здійснення тої чи іншої адміністративної послуги тощо.

2. Законодавчі акти, що безпосередньо, прямо регулюють діяльність ЦНАП, серед яких переважають підзаконні нормативно-правові акти.

Отже, в країні створено достатньо нормативно-правову базу для функціонування системи надання адміністративних послуг. Але відсутність Адміністративно – процедурного кодексу та не врегулювання окремих аспектів механізму надання адміністративних послуг є необхідністю проводити наукові напрацювання щодо удосконалення нормативно-правових актів для покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення організації надання якісних адміністративних послуг виходячи з процесів адміністративно-територіальної реформи, об'єднання територіальних громад зокрема.

7.2. Розвиток саморегульованих організацій як шлях вирішення завдання оптимізації поєднання державного регулювання економіки та ринкової саморегуляції

На сучасному етапі розвитку українська держава почала усвідомлювати необхідність зменшення централізації державного управління в багатьох сферах економічного життя суспільства та позитивно сприймати прагнення професійних співтовариств до самоорганізації. Слід зазначити, що як спосіб соціального регулювання суспільних відносин, саморегулювання надає можливості для ефективного розвитку економіки та сприяє вдосконаленню публічного управління за рахунок поліпшення нормативного регулювання та правозастосування.

Водночас на сьогодні побудова Україною правової демократичної держави

обумовлює необхідність узгодження українського законодавства з міжнародним, у зв'язку з чим особливої актуальності набуває запозичення зарубіжного досвіду, відповідно до якого запроваджується ефективно саморегулювання, що передбачає: наявність розробленого учасниками ринку професійного кодексу (стандартів та правил ведення бізнесу); наявність механізмів забезпечення дотримання таких кодексів, санкції за їх порушення; ефективну систему вирішення спорів [1].

Отже, на цей час назріла необхідність у проведенні дослідження із застосуванням комплексного підходу у вирішенні питання щодо законодавчого врегулювання діяльності саморегулювальних організацій та пошуку ефективної моделі саморегулювання, оптимізації поєднання державного регулювання економіки та ринкової саморегуляції.

Серед науковців, які займаються дослідженням проблем саморегулювання та діяльності саморегулювальних організацій на різних галузевих ринках, варто відзначити Ж.В. Гарбар, В.А. Гарбар, О. Гончаренко, О. Непомнящого, О. Медведчук, С. Румянцева, М. Хьюїта та інших. Водночас, віддаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні цієї проблематики, потрібно відзначити, що досі деякі питання не знайшли свого вирішення або залишаються дискусійними. Зважаючи на визначальну роль, яку відіграє саморегулювання в зменшенні регуляторного впливу держави на суб'єктів ринку, вирішення наукової проблеми щодо впровадження моделі ефективного саморегулювання підприємницької та професійної діяльності в Україні є актуальним та своєчасним.

Загальносвітовою тенденцією сучасності є розвиток саморегулювання в підприємницькій діяльності, що виражається в самостійності ініціативної діяльності її суб'єктів. Саморегулювання й державне регулювання при цьому виступають як конкурентні механізми, що покликані сукупно забезпечувати стабільність і балансування в різних галузях національної економіки.

У сучасній науковій літературі не склалося єдності в підходах до визначення сутності поняття «саморегулювання». Так, Ж.В. Гарбар і В.А. Гарбар вважають, що саморегулювання – це «виконання функцій регулювання діяльності представників певної професії чи галузі виробництва самими учасниками відповідного ринку, об'єднаними в некомерційну неурядову організацію зі статусом юридичної особи» [2], за О.В. Медведчук «саморегулювання являє собою спосіб регулювання при мінімальному державному втручанні, коли учасники групи з організованою правовою стратегією визначають правила реалізації певної діяльності, контролюють дотримання цих правил та використовують певні методи впливу на порушників» [1].

Попри різноманітність підходів до визначення сутності поняття «саморегулювання», можна зробити загальний висновок, за яким це самостійне (без втручання держави) впорядкування відносин між суб'єктами господарської (підприємницької) або професійної діяльності з метою захисту власних та суспільних інтересів.

У пострадянських країнах нормативно-правові основи саморегулювання закріплені в Модельному законі СНД «Про саморегулювальні організації» [3].

В Україні, на жаль, відсутній загальний законодавчий акт щодо саморегулювання. Правові особливості саморегулювання в окремих сферах діяльності закріплені в спеціальних законах, зокрема у Господарському кодексі України, законах України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» тощо [4].

На сучасному етапі розвитку чинне законодавство України надає можливість формування саморегулювних організацій у наступних видах професійної й господарської діяльності:

- оціночна діяльність;
- оцінка земель;
- землеустрій;
- архітектурна діяльність;
- діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції;
- сільськогосподарська дорадча діяльність;
- професійна діяльність на ринку цінних паперів;
- діяльність арбітражних керуючих;
- адміністрування недержавних пенсійних фондів;
- діяльність кредитних спілок;
- страхова діяльність;
- організація формування та обігу кредитних історій;
- туризм;
- діяльність на ринку електричної енергії;
- діяльність організацій / об'єднань роботодавців.

Офіційно в Україні визнано 24 саморегулювні організації, які реалізують свою діяльність у 6 галузях, де: 8 саморегулювних організацій працюють у сфері з оціночної діяльності, в тому числі з оцінки земель, 2 – із землеустрою, 5 – з діяльності арбітражних керуючих, 4 – у сфері архітектурної діяльності, 5 – із професійної діяльності на ринку цінних паперів [1].

Слушно, що до головних умов державного регулювання в першу чергу відносять прийняття нормативно-правових актів, обов'язкових для виконання, функцію контролю за виконанням яких здійснює уповноважений орган державної влади.

У цілому вдосконалення побудованої системи інституту саморегулювання в сучасних умовах відбувається досить повільно та не розглядається як важлива складова державного регулювання. Правові норми, що стосуються цієї діяльності, визнані як суперечливі. Передумовою даного фактору є те, що законодавством не визначено основного вектору в діяльності інститутів саморегулювання, не сформульовано цілей та шляхів здійснення саморегулювання, відсутній системний та комплексний механізм удосконалення та функціонування саморегулювних організацій.

Однак 10 травня 2018 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 308-р було схвалено Концепцію реформування інституту саморегулювання в Україні [5], розроблену на основі попередніх досліджень у цій сфері, в якій,

насамперед, за результатами аналізу нормативної основи саморегулювання та особливостей діяльності існуючих саморегулювальних організацій визнано наявність таких проблем:

- відсутність належного врегулювання на законодавчому рівні питань саморегулювання господарської та професійної діяльності;

- відмінність підходів до процедур здійснення саморегулювання у різних сферах, зокрема відсутність системного підходу до інституту саморегулювання на законодавчому рівні;

- неврегулювання на законодавчому рівні питання щодо утворення та діяльності саморегулювальних організацій;

- утворення саморегулювальних організацій у тих сферах діяльності, в яких законодавством допускається їх утворення, лише у третині випадків, при цьому серед існуючих на сьогодні саморегулювальних організацій тільки частина виконує свої функції;

- здійснення саморегулювальними організаціями повноважень з урахуванням виду діяльності, обсяг та зміст яких призводить до викривлення самої сутності саморегулювання;

- наявність в Україні організацій, які мають ключові ознаки саморегулювальної організації, але законодавством не передбачено можливості їх функціонування у такому статусі;

- відсутність належної законодавчої основи для здійснення контролю за виконанням саморегулювальними організаціями делегованих їм державними органами функцій з регулювання господарської діяльності.

Концепцією було заплановано протягом 2018-2019 років впровадження певних змін у системі публічного управління шляхом впровадження досвіду європейських країн в рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і державами-членами ЄС, з іншої сторони.

На сьогоднішній день Концепцію реформування інституту саморегулювання в Україні повною мірою так і не реалізовано, та вирішення проблеми регулювання інституту саморегулювання було б прийняття закону про саморегулювальні організації.

7.3. Критичний аналіз законопроектів про саморегулювальні організації в Україні

Після закінчення війни більшість галузей економіки будуть готові до того щоб створювати саморегулюючі організації з метою регулювання певних суспільних відносин в своїй сфері. Проте найбільшими проблемами, з якими вони стикаються є:

1. Відсутність законодавчої бази, яка б визначала статус саморегулюючих організацій.

2. Відсутність розуміння, що таке саморегулювання та що це дає.

Щодо відсутності законодавчої бази слід зазначити, що на сьогоднішній день відсутня законодавча база, яка б регулювала питання саморегулювання в

цілому, є лише проекти законів. Так, у Верховній Раді України зареєстровані кілька законопроектів, які зачіпають питання саморегулювання, це:

1. Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 17.12.2019 № 2613

Ініціатор(и) законопроекту: Гончарук О.В. (Кабінет Міністрів України).

Головний комітет: Наталуха Д.А. (Комітет з питань економічного розвитку).

Інші комітети: Ключко А.А. (Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування); Арістов Ю.Ю. (Комітет з питань бюджету); Радіна А.О. (Комітет з питань антикорупційної політики); Климпуш-Цинцадзе І.О. (Комітет з питань інтеграції України з Європейським Союзом).

2. Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 15.10.2020 № 4221.

Ініціатор(и) законопроекту: Лічман Ганна Василівна (ІХ скликання), Підласа Роксолана Андріївна (ІХ скликання), Кисилевський Дмитро Давидович (ІХ скликання).

Головний комітет: Наталуха Д.А. (Комітет з питань економічного розвитку).

Інші комітети: Костін А.Є. (Комітет з питань правової політики), Ключко А.А. (Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування), Арістов Ю.Ю. (Комітет з питань бюджету), Радіна А.О. (Комітет з питань антикорупційної політики), Климпуш-Цинцадзе І.О. (Комітет з питань інтеграції України з Європейським Союзом).

Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 17.12.2019 № 2613:

Метою проекту закону «Про саморегулювання господарської та професійної діяльності» є вирішення проблем та недоліків сучасного стану здійснення саморегулювання, впровадження в Україні моделі ефективного саморегулювання, що стане законодавчою основою для створення саморегулювних організацій (далі за текстом - СРО) і надасть можливість делегувати таким організаціям владні повноваження.

За проектом важливою частиною саморегулювання господарської або професійної діяльності є виконання СРО покладених на неї/делегованих їй відповідно до закону повноважень з контролю та/або регулювання господарської або професійної діяльності. Проте, які саме повноваження у цих сферах делегуються та/або покладаються на СРО, у проекті не визначено, що не відповідає вимогам визначеності, ясності і недвозначності правової норми, що може призвести до довільного трактування відповідних положень у правозастосовній діяльності.

Термінологічний апарат проекту потребує доопрацювання. Зокрема, у визначенні змісту терміну «суб'єкт професійної діяльності» не враховано, що під запропоновані у ньому ознаки такого суб'єкта можуть підпасти, зокрема, нотаріуси та адвокати, на саморегулювання яких дія закону відповідно до ч. 2 ст.

2 проекту не поширюватиметься. Крім цього, визначення змісту терміну «правила саморегулівної організації» (абз. 2 ч. 1 ст. 1 проекту) потребує уточнення, оскільки не всі внутрішні документи СРО стосуються саморегулювання господарської та професійної діяльності.

Певного уточнення вимагають принципи, на яких здійснюється саморегулювання господарської та професійної діяльності (ст. 3 проекту). Зокрема, недопустимість обмеження СРО економічної конкуренції доцільно розглядати не як прояв принципу законності (як це передбачається у п. 1 ч. 2 вказаної статті), а як самостійний принцип. При визначенні змісту принципу добровільності участі у саморегулюванні (п. 3 ч. 2 вказаної статті) слід врахувати, що законом може бути передбачена обов'язковість членства хоча б у одній СРО (ст. 8 проекту). Визначення змісту недискримінації (п. 4 ч. 2 ст. 3 проекту) зорієнтовано на саморегулювання у професійній діяльності (як діяльності фізичних осіб) і не враховує особливостей саморегулювання у господарській діяльності (як діяльності суб'єктів господарювання, якими разом з фізичними особами-підприємцями є й юридичні особи).

У визначенні змісту статуту СРО (ч. 2 ст. 5 проекту) не враховано, що у законі, який регулює господарську або професійну діяльність у певній сфері (галузі) або певного виду (видів), можуть бути встановлені додаткові вимоги до змісту статуту СРО, які, у свою чергу, мають бути відображені в ньому належним чином.

Згідно з ч. 3 ст. 6 проекту у разі невідповідності критеріям, визначеним цим Законом, неприбуткова організація втрачає статус СРО за рішенням суду. Однак з вищенаведеного незрозуміло, хто має бути позивачем у цій справі, а також чому державні органи, які делегують СРО власні повноваження, не можуть відкликати делеговані ними СРО функції за наявності встановлених ними порушень з боку СРО або у разі, якщо СРО перестала відповідати критеріям, за якими їй можна делегувати відповідні повноваження.

У ч. 4 ст. 6 проекту передбачено, що СРО не може засновувати «господарські товариства та інші підприємства, які займаються діяльністю, яка є предметом саморегулювання, бути учасником таких товариств, підприємств». Проте у цьому пункті не передбачена заборона на зайняття відповідною діяльністю для самої СРО.

Згідно з ч. 6 ст. 12 проекту СРО зобов'язана забезпечити додаткову майнову відповідальність своїх членів перед споживачами продукції (робіт, послуг) за шкоду, завдану внаслідок порушення правил саморегулівної організації та/або законодавства.

У цій же частині ст. 12 проекту передбачається створення компенсаційного фонду СРО як одного зі способів забезпечення майнової відповідальності своїх членів перед споживачами продукції (робіт, послуг). При цьому у законопроекті зазначена тільки сама можливість його формування і те, що порядок розпорядження його коштами, у разі його створення, визначається статутом СРО. Однак залишаються не визначеними такі важливі питання його діяльності як: статус компенсаційного фонду; порядок його використання (наприклад – лише у субсидіарному порядку, тобто у випадку, коли сам член СРО не може самостійно

її відшкодувати, і лише у частині, в якій він не здатний цього зробити) тощо, без визначення яких створення таких фондів може, зокрема, створити передумови для можливих зловживань.

Згідно з ч. 4 ст. 13 проекту порядок державного контролю (нагляду) за виконанням СРО делегованих повноважень здійснюється «у порядку, визначеному законом, що регулює відносини у відповідній сфері (галузі), або відповідного виду (видів)». Проте такий підхід не враховує того, що вказаний контроль має здійснюватися на підставі певних загальних засад, які мають бути визначені у цьому Законі. При цьому у законі, що регулює відносини у відповідній сфері (галузі), або відповідного виду (видів), мають визначатися особливості їх застосування при проведенні відповідного контролю у вказаних сферах (галузях), видах.

До того ж, не враховується і те, що у чинних законах, в яких вже передбачається делегування СРО певних повноважень органів центральної виконавчої влади (наприклад, у Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок»), зазначене питання не регулюється, а у ст. 15 «Прикінцеві та перехідні положення» проекту внесення відповідних змін до нього не передбачається.

Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 15.10.2020 № 4221.

Проектом закріплюються загальні засади саморегулювання господарської та професійної діяльності, його завдання та принципи.

Затверджується правова й організаційна основа створення, набуття та припинення статусу саморегулювних організацій, вимоги, яким повинна відповідати така організація.

Згідно зі ст. 1 проекту «саморегулювання господарської або професійної діяльності» розуміється як «самостійне регулювання господарської або професійної діяльності, що здійснюється суб'єктами такої діяльності через СРО відповідно до вимог цього та інших законів». При цьому, форми саморегулювання у ст. 4 проекту також передбачають його здійснення через СРО. Разом з тим, саморегулювання, зокрема, професійної діяльності може здійснюватися і у інших формах (без участі СРО), наприклад, через відповідні збори, конференції, з'їзди тощо. Проте слід звернути увагу на те, що у проекті інші, ніж СРО, форми саморегулювання не регулюються.

За проектом важливою частиною саморегулювання господарської або професійної діяльності є виконання СРО делегованих їй відповідно до закону окремих повноважень з контролю та/або регулювання господарської або професійної діяльності (ст. ст. 3, 13, 16, 17, 20 тощо проекту). Проте, яким чином мають визначатися повноваження, які можуть чи повинні делегуватися СРО, у проекті не визначено, що може ускладнити реалізацію відповідних положень.

Сфери, на які не поширюється дія Закону (ст. 3 проекту), мають бути визначені більш чітко. Зокрема, у п. 1 ч. 2 цієї статті встановлюється, що дія Закону не поширюється на сферу національної безпеки та оборони. Проте слід звернути увагу на те, що важливим елементом сектору безпеки і оборони (ст. ст. 1,12 Закону України «Про національну безпеку України» є «оборонно-промисловий комплекс України – сукупність органів державного управління,

підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами». Позбавлення відповідних підприємств, установ, організацій права на саморегулювання своєї господарської діяльності виглядає дискусійним. Це зауваження стосується і суб'єктів природних монополій, на яких також не поширюватиметься дія цього Закону.

Слід також звернути увагу на те, що до сфери дії Закону не віднесено суддівське, прокурорське самоврядування, самоврядування у сфері адвокатури та адвокатської діяльності, а також нотаріату. Разом з тим, дія Закону поширюватиметься на самоврядування третейських суддів, що не виглядає логічним.

Згідно зі ст. 5 проекту «саморегулювальна організація підлягає державній реєстрації як юридична особа відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»». Проте у проекті практично не врегульовані питання реєстрації відповідних юридичних осіб як СРО, які діють у відповідній сфері. У зв'язку з цим звертаємо увагу на те, що у випадках, коли законами встановлені особливості створення та діяльності СРО у певних сферах господарської діяльності, їх реєстрація як СРО здійснюються відповідними державними органами. Зокрема, згідно зі ст. 48 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» (який у чинній редакції діє до 01.07.2021) об'єднання професійних учасників фондового ринку «має бути зареєстровано в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку». Виходячи з цього, необхідно внести до проекту відповідні зміни.

Дискусійною, є пропозиція п. 1 ч. 4 ст. 17 проекту щодо надання СРО, яка є недержавною організацією, права виносити припис про усунення порушення у разі виявлення в результаті здійснення заходів контролю факту порушення її членом цього Закону, статуту, правил СРО. Зауважимо, що у ст. 7 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» припис визначений як «обов'язкова для виконання у визначені строки письмова вимога посадової особи органу державного нагляду (контролю) суб'єкту господарювання щодо усунення порушень вимог законодавства».

Пропозиція ч. 5 ст. 17 проекту щодо запровадження колективного страхування або встановлення вимоги щодо обов'язковості індивідуального страхування відповідальності членів СРО з метою відшкодування шкоди, завданої споживачам продукції (робіт, послуг) внаслідок порушення її членами правил СРО та/або законодавства потребує відповідного узгодження із Законом України «Про страхування», який не передбачає подібних способів страхування.

Запропонований аналіз дозволяє зробити наступні узагальнення.

Перспективним напрямком розвитку державного регулювання, спрямованим на забезпечення якості і надійності продукції, є роздержавлення

публічного управління та подальший розвиток саморегулювання ринків. В Україні запроваджується поміркована модель саморегулювання, яка поєднує риси як організацій професійного самоврядування, так і саморегулювних організацій, та за якою некомерційні об'єднання, які утворюються у добровільному порядку суб'єктами певного виду господарської діяльності або професії, у разі відповідності законодавчо встановленим вимогам отримують від держави повноваження з виконання традиційно належних лише їх регуляторних функцій.

Українське законодавство вже містить передумови для запровадження саморегулювання. На сьогодні створені та діють саморегулювні організації у різних сферах діяльності, їм делеговано окремі повноваження щодо допуску на ринок і регулювання ринку. Досвід цих організацій має стати основою для удосконалення та впровадження ефективних моделей саморегулювання, визначених за результатами вивчення й апробації кращих зарубіжних практик з роздержавлення публічного управління, що сприятиме послабленню рівня владно-адміністративного тиску, розвантаженню органів державної влади від невластивих функцій, підвищенню відповідальності учасників ринку і, як наслідок, покращенню якості робіт і послуг.

7.4. Проблеми праворозуміння державного регулювання і державного управління

У науковій та навчальній юридичній літературі поняття «державне регулювання» (англ. state regulation) розглядається як цілеспрямований вплив держави на організацію певної сфери життєдіяльності суспільства шляхом видання законів та інших нормативних правових актів, які визначають запропоновані державою правила діяльності суб'єктів у відповідній сфері.

Основною метою державного регулювання, з одного боку, є формування механізмів та стимулів певної організації та діяльності, а з іншого – застосування заходів державного примусу до осіб, які порушують вимоги, виражені в нормативних правових актах. Нормативні правові акти у разі є юридичної формою, у яку вдягаються різні способи і засоби державного впливу. Ці методи та засоби є складною системою правових, економічних, організаційних, соціальних та інших заходів.

У Юридичних словниках, довідниках та інш. інформаційних виданнях державне регулювання сприймається як система заходів (втручання держави), які забезпечують необхідний контроль конкретної сфери у вигляді специфічних методів

У найзагальнішому вигляді державне регулювання являє собою спосіб або метод державного впливу на стан та поведінку об'єкта регулювання відносин і реалізується головним чином шляхом передачі повноважень (у тому числі управлінських) від суб'єкта до суб'єкта регулювання, активним використанням договірних відносин, ліцензування, виявляючись переважно через законодавство та інші форми нормотворчої діяльності.

Структурно державне управління як система складається з трьох

діалектично взаємопов'язаних між собою підсистем: керуючої системи, під якою розуміється, як правило, держава як провідний суб'єкт управління, керованої системи, яка переважно відповідає суспільній системі, а також системи взаємодії між державною владою та суспільством.

В основі управління лежить принцип єдиноначальності, що означає надання керівнику будь-якого органу широких повноважень, необхідних для виконання його функцій, а також встановлення його відповідальності за результати роботи. І тут передбачається, що керівнику дають широкі, але функціонально обмежені повноваження. Водночас він відповідає за всі досягнуті результати роботи. На відміну від єдиноначальності, ключовим для розуміння суті сучасного менеджменту є аналіз результатів, а не сам процес роботи/діяльності.

За своєю сутністю державне управління має виражений суспільно-політичний ухил, тоді як державне регулювання характеризує різнобічний, комплексний вплив держави переважно на економічне життя суспільства. Його мета полягає у необхідності впорядкувати дії суб'єктів господарювання, надати процесам організаційного характеру, забезпечити дотримання законів, організувати реалізацію державних інтересів.

При цьому регулювання включає прогнозування, планування, фінансування, бюджетування, оподаткування, кредитування, адміністрування, облік і контроль. Таким чином, термін «державне регулювання», що отримує все більшого поширення, не знайшов однакового закріплення в законодавстві. Простежується тенденція диференціації формулювання та змісту поняття, що розглядається згідно з напрямками діяльності державних органів, до цього ж зводяться встановлення нормативних правових актів, прийнятих протягом останніх десяти років. Щодо різних сфер життєдіяльності суспільства також переважно використовуються формулювання: «забезпечення», «встановлення», «керівництво», «контроль».

У цих умовах заслуговує на увагу питання необхідності однакового законодавчого закріплення поняття, змісту (напрямів), методів державного регулювання як специфічної галузі діяльності уповноважених державних органів.

Слід звернутися до ознак, які допоможуть сформулювати уявлення про сутність та зміст поняття «державне регулювання».

Так, коло суб'єктів, які здійснюють державне регулювання у певній галузі суспільних відносин, представлено різними органами державної влади, зокрема, органами законодавчої та виконавчої влади. За змістом дана діяльність передбачає можливість здійснення зазначеними суб'єктами як управлінських, так нормотворчих і контрольних повноважень.

Важливо відзначити, що на відміну від державного управління, яке носить за своєю юридичною природою «підзаконний характер, вторинний стосовно законодавчої діяльності», державне регулювання об'єднує у собі як підзаконну, і законодавчу організуючу діяльність.

Форми державного регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства знаходять своє вираження переважно у вигляді правотворчої, правозастосовної (правореалізуючої) та правоохоронної діяльності держави.

Сутність державного регулювання визначається конкретною областю громадських відносин, що впливають, що зумовлюють використання специфічних методів. Зокрема, адміністративних методів (санкціонування (дозволення), владне розпорядження, узгодження, заборона), економічних методів (платність, матеріальне стимулювання), а також методів морального заохочення або так званих ідеологічних методів (переконання, виховання, роз'яснення, заходи нематеріального характеру) , що у сукупності утворюють єдиний імперативно-диспозитивний метод державного регулювання. Усі зазначені методи регулювання громадських відносин застосовувалися державними органами певних етапах у суспільному розвитку.

Сучасне демократичне суспільство є об'єктом впливу та втручання як державних органів, а й інших суб'єктів (наприклад, бізнес-структур, церкви тощо. буд.). Регулюючий вплив має створювати певний рівень стійкості у суспільних відносинах, запобігати розвитку негативних явищ. Державне управління та державне регулювання не суперечать і не виключають, а доповнюють одне одного в умовах демократії та ринкової економіки

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Які організаційно-правові проблеми адаптації адміністративного права є актуальними та відомими вже довгий час?
2. Які організаційно-правові проблеми адаптації адміністративного права є маловідомими?
3. Як здійснюється правовий супровід реформи адміністративних послуг в Україні?
4. Ваше ставлення до критичного аналізу законопроектів про саморегулівні організації в Україні.
5. У яких сферах діяльності створені та діють саморегулівні організації (досвід України)?
6. У яких сферах діяльності створені та діють саморегулівні організації (досвід інших країн)?
7. Як висвітлюється поняття «державне регулювання» у науковій та навчальній юридичній літературі?
8. Як співвідносяться поняття «державне регулювання» і «державного управління» у правовому розумінні?

Література:

1. Медведчук О.В. Нормативно-правові аспекти розвитку саморегулювання в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 98-102.
2. Гарбар Ж.В., Гарбар В.А. Впровадження моделі саморегулювання підприємницької та професійної діяльності як напрям реалізації державної політики дерегуляції в Україні. *Агросвіт*. 2018. № 20. С. 3-9.
3. Модельный закон о саморегулируемых организациях. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_i51#Text.

4. Грицаєнко М.І. Соціальний капітал у механізмі саморегулювання підприємницької діяльності в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2019. № 8. С. 70-78.
5. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні: Розпорядження від 10.05.2018 № 308-р. Кабінет Міністрів України. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-%D1%80#n10>.
6. Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 17.12.2019 № 2613. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67669.
7. Проект Закону про саморегулювання господарської та професійної діяльності від 15.10.2020 № 4221. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70181.
8. Шаповалова О.В. Контроль у капітальному будівництві в умовах адміністративної реформи. *Правові та економічні засади реформування системи органів державної влади і правосуддя в умовах інтеграції до європейської спільноти: проблеми та перспективи*: монографія. Кол. авторів; під ред. Г.В. Татаренко. Северодонецьк: вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. С.186-200. (208 с.).

ТЕМА 8 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2 години

План

- 8.1. Умови екологізації економіки України в екстремальних умовах війни.
- 8.2. Принцип екологічної цілісності у моделі сталого розвитку національних економік держав.
- 8.3. Регулятивно-діяльнісний аспект проблеми екологізації господарського законодавства.

Ключові слова: екологічний геноцид, екологічна шкода, екстремальні умови, війна, екологізація економіки, екологізація законодавства, модель сталого розвитку, господарська діяльність, адаптація, правовий режим, використання природних ресурсів, договір про розподіл продукції, поняття природних ресурсів, світові інтеграційні процеси.

8.1. Умови екологізації економіки України в екстремальних умовах війни

Із усіх видів людської діяльності війна найгірше впливає на екологію. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, за попередніми підрахунками, станом на 1 березня 2022 року агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км, що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України.

Під загрозою знищення перебувають близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га. Смарагдова мережа – це мережа природоохоронних територій, створена задля збереження видів та оселищ, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні, але розташовані в країнах, які не є членами ЄС. Усе це середовища існування для тисяч видів рослин і тварин. Ці території мають важливу роль для захисту біорізноманіття та збереження клімату. Ареали деяких рідкісних і ендемічних видів і оселищ опинилися в зоні активних бойових дій, що загрожує їхньому існуванню, наприклад це цілинні нерозорані степи, крейдяні схили на Донеччині, приморські оселища у південних областях, болота на півночі [1].

Під час ведення бойових дій активізується безпека сталого розвитку, виникає гуманітарна криза та відбуваються екологічні потрясіння, а відтак – турбота про навколишнє середовище перебуває на вимушеній «паузі». Це – дуже велика проблема. Адже при тому, що бойові дії відбуваються на нашій території, вони становлять загрозу не тільки для нашої країни, а й негативно впливають на екологічну ситуацію в усьому світі.

Серед найбільших екологічних проблем світового масштабу експерти

виділяють такі: – пошкодження ядерних установок, загрози ядерній та радіаційній безпеці; – лісові пожежі в Чорнобильській зоні відчуження; – постійні атаки промислових та інфраструктурних об'єктів; – хімічне забруднення; – шкода заповідникам та охоронним територіям; – шкода водним ресурсам (річки, Чорне та Азовське моря).

За даними ГО «Екодія» станом на кінець 2022 року зафіксовано близько 421 випадка потенційної шкоди довкіллю.

Половина усіх випадків – це пошкодження промислових об'єктів (нафтопереробні заводи, нафтобази, склади, тяглові підстанції залізничних станцій, аеродроми, аеропорти, нафтопродуктопроводи, заводи, магазини, полігони твердих відходів, автозаправні станції). Руйнування промислових об'єктів та великі пожежі призводять до токсичного забруднення атмосферного повітря, забруднення земель і водних ресурсів шкідливими речовинами по всій Україні. Найбільше таких випадків було зафіксовано в Харківській (15), Київській (14), Луганській та Дніпропетровській (по 10) та Донецькій (9) областях.

Зараз є дуже важливою активність Міндовкілля, громадянського суспільства та екологічного комітету Верховної Ради, щоб уся шкода довкіллю була максимально зафіксована та у подальшому компенсована агресором.

Також важливо, щоб план відновлення України включав заходи з відновлення та збереження екосистем, а до планів із відбудови населених пунктів включати природорієнтовані рішення та заходи з адаптації до зміни клімату.

Ризики, пов'язані з пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення, адже в умовах відсутності контролю й можливостей ліквідації негативних наслідків ці явища потенційно збільшують масштаби негативного впливу.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну завдало потужного удару економіці України, унеможливило діяльність економіки на великій території нашої країни. На десять областей, де йдуть бойові дії, припадає половина ВВП, як наслідок, за прогнозами Світового банку, обсяг виробництва в Україні скоротиться на 45,1%. Разом з цим Україна набула позитивного досвіду функціонування економіки в екстремальних умовах, коли відбувається адаптація до нових критичних умов.

Для мінімізації негативних економічних наслідків військових дій Уряд України планує запуснути нову економічну стратегію, спрямовану на підтримку бізнесу.

Ця стратегія складається з 8 напрямів які будуть діяти в умовах війни та стануть фундаментом для повоєнного відновлення. Шість програм безповоротної грантової підтримки спрямовані на підтримку малого й середнього бізнесу для розвитку міських та сільських територій. Інші дві програми стосуються розвитку ІТсфери [2].

Перша програма – це мікрогранти на створення власного бізнесу. Держава

спрямуватиме кошти для створення тисяч нових мікробізнесів. Також в рамках цієї програми можна буде отримувати пільгові кредити. Друга ініціатива – це безповоротні гранти на розвиток переробної сфери: деревообробної, меблевого виробництва, виробництва одягу, будівельних матеріалів. Важливою складовою агропромислового комплексу України є галузі, які спрямовані на переробку сільськогосподарської продукції.

Саме від ступеня їх розвитку залежить рівень забезпечення потреб населення у продуктах харчування, раціональне використання продукції рослинництва і тваринництва, зменшення втрат під час транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції, виробництво сільськогосподарської продукції з більшою часткою доданої вартості та експорт переробленої продукції рослинництва й тваринництва за вищими цінами [3, 4]. На нашу думку, необхідно стимулювати суб'єктів господарювання до впровадження і розвитку технологій з вищим рівнем переробки сільськогосподарської продукції. Хоча великі харчові переробні заводи мають цінові переваги, проте невеличкі підприємства також спроможні забезпечувати конкурентоспроможність своєї діяльності внаслідок уникнення втрат частини доходу через відсутність ланцюга посередника. Вважаємо за доцільне здійснювати переробку сільськогосподарської продукції на місці її виробництва чи вирощування, адже зменшуються втрати сировини, які можливі при транспортуванні на великі відстані, витрати на транспортування та збільшуються, відповідно, доходи від реалізації готової продукції, а не сировини для виробництва. Також згідно з новою економічною стратегією для підтримки сільського господарства планується реалізація програми щодо часткової компенсації вартості теплиць, в межах якої надаватиметься безповоротний грант на проект модульної теплиці розміром 2 гектари. Загалом планується будівництво до 3-х тисяч таких теплиць. У межах четвертої ініціативи з метою розвитку сільських територій передбачаються гранти на висадку нових фруктових і ягідних садів. Заплановано висадити нові сади площею до 10 тисяч гектарів. Варто звернути увагу на те, що після трьох місяців життя в умовах повномасштабної війни відновлено конкурс «Неймовірні села України 2022», який стартував під гаслом сталого розвитку. Проекти розглядалися за такими напрямками: кругове виробництво, ефективне управління відходами, раціональне використання ресурсів, відновлювальна енергетика та кооперативний рух. В умовах війни в пріоритеті українських громад відбудова сільських територій. Село-переможець Всеукраїнського конкурсу «Неймовірні села України 2022» отримає 100 тис. грн на реалізацію проекту від головного партнера — Посольства Королівства Нідерландів в Україні. Ще 2 села-фіналіста отримають по 50 тис. грн [5]. В умовах війни виникла необхідність у створенні нових механізмів взаємодії між усіма компонентами сільських територій (соціальною, економічною, фінансовою, природничоекологічною, інституціональною) та необхідність у оптимізації сільськогосподарської діяльності й впровадженню нових видів виробництв. Тому диверсифікація сільськогосподарського та несільськогосподарського виробництва на сільських територіях в умовах війни сприятиме досягненню цілей сталого розвитку.

8.2. Принцип екологічної цілісності у моделі сталого розвитку національних економік держав

Перехід до сталого розвитку економіки, що базується на принципах екологічної цілісності, соціальної захищеності та економічної ефективності. Загальносвітова тенденція сталого розвитку, обумовлена скороченням біологічного різноманіття, руйнуванням озонового шару, глобальним потеплінням, забрудненням екосистем, а також посиленням соціальної диференціації в розрізі окремих верств населення і країн. Світовий досвід доводить дієвість моделі сталого розвитку національних економік держав, що поєднує економічні, соціальні та екологічні пріоритети [6, с. 266].

У даний час питання наукового обґрунтування механізмів досягнення сталого розвитку з теоретичної та методологічної точки зору є дискусійними. Крім того, потребують подальшого дослідження регіональні аспекти сталого розвитку, що зумовлюється важливістю регіонів, як суб'єктів економічної діяльності, в досягненні економічних, соціальних і екологічних цілей держави.

Варто погодитися з думкою Квак М., яка зазначає, що в умовах обмеженості усіх видів ресурсів та необхідності забезпечення збалансованого економічного, екологічного, соціального розвитку держави на передній план управлінського процесу виходить здійснення раціонального бюджетного планування, яке сприятиме науково обґрунтованому проведенню ефективної державної політики узгодження поставлених цілей із засобами їх досягнення [7, с. 47].

На цьому етапі необхідності вдосконалення бюджетної політики України найдоцільніше використовувати програмно-цільовий метод планування. Найбільш відпрацьованим засобом реалізації державної політики, спрямованої на досягнення і підтримання сталого розвитку країни на довгострокову перспективу, що втілюється в життя шляхом використання програмно-цільового методу, є державні цільові програми. Зазначені обставини зумовлюють особливу актуальність дослідження державних цільових програм з метою оцінки їх впливу на ефективність державного регулювання, спрямованого на розв'язання найважливіших проблем сталого (збалансованого) розвитку країни.

У світовій практиці формування моделі стійкого соціально-економічного розвитку господарських систем в цілому, і регіональних зокрема, розглядається в якості стратегічно важливого напрямку реалізації національних економічних інтересів країн. На сьогоднішній день в ряді держав, в тому числі і в Україні, розроблені концепції переходу до сталого розвитку як на рівні національної економіки, так і на місцевому (райони, міста, сільські населені пункти). Однак з теоретичних позицій питання наукового обґрунтування способів і механізмів досягнення сталого розвитку вимагають подальшого поглибленого дослідження [8, с. 12].

Так, не зважаючи на важливість питання впровадження та застосування сталого розвитку, в даний час не вироблено єдиного підходу до розуміння самої сутності категорії «сталий розвиток», що обумовлено як багатоваріантністю перекладу цього терміна з англійської мови, так і його використанням відносно

різномірних економічних систем.

Класичним визначенням категорії «сталий розвиток» є те, що було запропоновано Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р.: «Сталий розвиток – це такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [9, с. 24].

Наведене трактування сутності аналізованого поняття має комплексний характер і відображає екстенсивний тип розвитку людства, наявність природно-ресурсних обмежень, взаємодію і взаємовплив антропосистеми і біосфери.

8.3. Регулятивно-діяльнісний аспект проблеми екологізації господарського законодавства

Досвід навчання за програмою дисципліни «Адаптація національного законодавства до вимог сталого розвитку» показує можливість оволодіння методами гармонізації цінностей права. Використання у дослідженні основ метода екологізації господарського законодавства у системі гармонізації цінностей права виводить аспірантів на регулятивно-діяльнісний аспект проблеми екологізації господарського законодавства.

Даний аспект передбачає системне розкриття характеристики відповідних законоположень про господарське використання природних ресурсів згідно з принципами сталого розвитку. Використання у господарській діяльності інвестицій оцінюються на предмет відповідності принципи сталого розвитку, коли діяльність здійснюється за договорами про розподіл продукції.

Вивчення зазначеного аспекта передбачає аналіз методологічних аспектів адаптації господарського законодавства до вимог сталого розвитку як визнаних світовим співтовариством цілей і принципів. Розв'язання зазначеного завдання передбачає передусім розроблення теоретичних засад узгодження вимог як елементів систем господарювання і природокористування для створення функціонально-цільової підсистеми сприяння сталому розвитку, без порушення системних зв'язків із спорідненими інститутами та іншими структурними одиницями суміжних галузей.

На теоретичних засад узгодження вимог стає можливим об'єктивне визначення напрямів формування адекватної правової бази для забезпечення адаптації інвестиційної моделі розвитку економіки України до права Європейського Союзу.

Йдеться про ті вимоги сталого розвитку, які передбачають дерегуляцію та розвиток підприємництва (як це прописано у Стратегії сталого розвитку «Україна-2030»). Стосовно вимог Концепції сталого розвитку для України (1999 року) вже було доведено, що у висвітленні особливостей системи господарського законодавства України заслуговує на увагу адекватність його стану не лише вимогам екологізації господарської діяльності, але й в цілому стратегії економічного росту на принципах сталого розвитку.

Основними цільовими орієнтирами сталого (збалансованого) розвитку для

умов України є формування соціально орієнтованої економіки, що передбачено ч.4 ст. 13 Конституції України, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального і соціального благополуччя, створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів. Завдання, що випливають з цієї Концепції, ставлять певні вимоги до всіх галузей вітчизняного права і законодавства, і перш за все – до господарського.

Найбільшою мірою триєдина проблематика сталого розвитку стосується господарсько-правових засобів. Саме вони мають своїм завданням утримання цілісності правової регламентації найважливіших економічних діянь, пов'язаних із господарським використанням природних ресурсів та забезпеченням соціальної спрямованості природокористування. Однак, коли зростає економічна влада внаслідок зниження контролю з боку держави у сфері господарювання, у тому числі щодо природних ресурсів, нерідко створюються різного ступеня перешкоди на шляху реалізації Концепції сталого розвитку.

Тому ті з господарсько-правових засобів, які адекватні завданням Концепції, потребують активізації, зокрема, є потреба в адаптації законодавства до вимог сталого розвитку не ситуативно, а цілеспрямовано – на комплексне вирішення завдання організації господарського використання надр, вод, повітря. Така можливість дещо зросла з прийняттям Господарського кодексу України (ст.ст. 5, 6, 11-12, 14-15, 45, 48, 148-153, 392, 406), оскільки він започаткував виокремлення в господарському законодавстві функціонально-цільової підсистеми сприяння сталому розвитку. Натомість недостатньо скоординованими залишаються інституціональні перетворення, які необхідні для підвищення ефективності господарського використання природних ресурсів. Для розв'язання проблеми адаптації господарського законодавства до вимог сталого розвитку важливо визначити вихідні методологічні та загальнотеоретичні положення в розумінні сучасного призначення вказаної галузі та Господарського кодексу України.

Актуальність проблеми оновлення структури господарського законодавства на засадах зближення його функцій із завданнями реалізації довгострокових проектів стабільного розвитку спонукає до з'ясування на виважених методологічних засадах предмету наукового пізнання функціонально-цільової підсистеми господарського законодавства стосовно сприяння сталому розвитку. Право- та соціально-пізнавальні засади вказаного процесу було закладено в роботах відомих українських науковців: Беяневич О.А. «Господарське договірне право України (теоретичні аспекти)», Бобкової А.Г. «Правовое обеспечение рекреационной деятельности», Витушко В.А. «Теория механизма правового регулирования экономических отношений», Знаменського Г.Л. – дисертації «Цели и способы повышения эффективности хозяйственного законодательства» та циклі інших робіт], Коссака В.М. «Правові засади іноземного інвестування в Україні», Луця В.В. «Контракти у підприємницькій діяльності», «Проблеми договірного регулювання майнових відносин за новим Цивільним та Господарським кодексами України», Мамутова В.К. «Совершенствование правового регулирования хозяйственной деятельности (методология, направления)» та циклі інших робіт.

Важливість дослідження регулятивно-діяльнісного аспекту проблеми екологізації господарського законодавства пов'язують із сприйняттям галузі господарського законодавства фактором стабілізації розвитку економічних відносин. Водночас не лише вади законотворення та юридичні колізії, але й різне праворозуміння та не однакове ставлення суб'єктів реалізації приписів законодавства до права, здатне розхитувати правовий порядок і народжувати правовий нігілізм. Аргументи на користь цього твердження містяться у численних публікаціях та обґрунтовуються у колективній брошурі В.А. Устименка; А.Г. Бобкової; В.С. Щербини; О.М. Вінник; Д.В. Задихайла; О.П. Подцерковного; О.А. Беляневич; О.В. Гарагонича; Б.В. Деревянка; Р.А. Джабраїлова; А.М. Захарченко; В.О. Коверзнева; В.В. Рєзнікової; О.В. Шаповалової; В.К. Малолітневої; О.Ю. Ілларіонова; та інших [10].

Найчастіше в юридичній і публіцистичній літературі мова йде про зближення тексту, змісту, сутності законоположень однієї системи із законодавством іншої. Таке уявлення є усіченим. Воно не вказує на глибинну сутність зближення правових порядків. Тому стає доцільним роз'яснення таких питань: Чи знаходить висвітлення в системі національного господарського законодавства відображення особливості Концепції сталого розвитку у порівнянні з її модифікаціями інших країн, зокрема, в частині зважування обсягу її економічної й екологічної складових?

Також варто усвідомити, яким є стан наукового вивчення господарського правопорядку і функцій господарського законодавства в реалізації довгострокових проектів сталого розвитку, на базі яких буде оновлюватися вигляд господарського законодавства, досягаючи відповідності існуючим сучасним умовам і вимогам стабілізації економічного росту?

Важливо усвідомлювати, що у словосполученні «адаптація законодавства до вимог сталого розвитку» термін «вимоги сталого розвитку» виступає у загальній формі як самостійний об'єкт. Це означає, що розгорнуте визначення вимог, до яких пропонується адаптувати господарське законодавство, необхідно розпочинати з аналізу системи вільної взаємодії суб'єктів господарювання та інших учасників реалізації обмінно-оцінних дій, які систематично відбуваються у ринковому середовищі.

У країнах Європи та Великій Британії академічний інтерес викликають питання досягнення динамічного балансу та рамок зближення і гармонізації дуже різних інтересів економіки, екології та соціального прогресу, коли йдеться про так зване «усталене використання» систем природних ресурсів. У даному дослідженні послідовно визначаються завдання господарсько-правової науки в сучасних умовах подолання наявних проблем реалізації вимог сталого розвитку, використовуючи міцний потенціал господарського законодавства.

Досягнення адекватності законодавства вимогам сталого розвитку, потребує визначення засобів, які ведуть до результату – реалізації цілі адаптації за українських реалій (умов та вимог) економічного росту. Теорія відображення об'єктивної реальності в праві відіграє надзвичайно важливу методологічну роль у розв'язанні проблеми визначення критеріїв новелізації господарського законодавства, зокрема, в аспекті здійснення адаптації його інструментарію до

сучасних відомих заходів підтримки і захисту правопорядку. Тим самим і забезпечується стабільний розвиток, цілі, умови і вимоги якого визначаються рівнем суспільних та правових досягнень.

Однак, з огляду на те, що досягнення гармонії тут ототожнюються з повторюваним впливом суспільства на законодавство і зворотним його впливом на сферу господарювання, значимість законодавства у стабілізації економічного розвитку розуміють неоднозначно. Якщо узагальнити позитивний підхід авторів до господарського законодавства, то уявлення про нього як про умову розвитку суспільних відносин можна викласти в такій тезі: Значимість господарського законодавства в реалізації вимог сталого розвитку полягає у можливості участі сучасного громадянського суспільства в перетворенні умов свого розвитку (найчастіше при збереженні в непорушності класичних канонів цивільного права) під відповідний рівень еволюції економічних відносин та стану трансформації законних інтересів суб'єктів господарювання.

Вважається, що саме завдяки законодавству вдається уникнути трактування і сприйняття господарського права пасивним «реєстратором» дійсності. Формально нормативне трактування господарського законодавства дозволяє вносити стійкість у зміст даної галузі завдяки поточним, наскрізним і допоміжним функціям.

Вченими неодноразово було доведено, що часті зміни закону, порушуючи нормальний хід повсякденної практичної діяльності, приводять до ослаблення авторитету закону. Отже, вимагати стабільності законодавства означає, що необхідно уникати довільних змін, викликаних суб'єктивними причинами. Тому оновлення господарського законодавства з метою забезпечення стабілізації розвитку є позитивним процесом.

Він базується на науковому обґрунтуванні в науці конституційного права інтересу суб'єктів господарювання (як значної частини суспільства) до соціальної спрямованості економіки. Це їхнє конституційне право співзвучне праву на розвиток, яке захищається міжнародною спільнотою. Попередньою умовою створення господарсько-правових умов забезпечення стабілізації розвитку є точне розуміння змісту співвідношення термінів «розвиток (ріст)» і «адаптація». Розвиток це не лише зміни. Зміни правових умов господарювання самі по собі не означають виходу економічних відносин.

Зміни без стабільності вважають анархією, а стабільність без розвитку – занепадом. Питання про стабільність і розвиток (ріст) завжди відноситься до належного співвідношення між ними. Але динамічний комплекс заходів господарського законодавства здатний забезпечити зміни співвідношення: «стабільність» і «економічний ріст». Водночас, навіть якщо започаткувати демократичний господарський правопорядок і гарантувати його охорону і захист, не зникає загроза правовій організації господарського порядку, здійсненої без компоненти розвитку. Тоді він спричинить організацію не розвитку, тобто чистий консерватизм.

Але і руйнування економічної системи ще не означає розвиток. Консерватизм уживається і з руйнуванням. Цікаво, що і свобода сама по собі не веде до розвитку, вона може захопити і консерватизм. Організація з розвитком –

це спрямована організаційна зміна, що має результатом ускладнення системи, вихід на новий якісний рівень.

У даному ракурсі дослідження «розвиток» і «ріст» розуміються як тотожні поняття, які вказують на об'єктивність процесу поступальної зміни стану і рівня показників успішності економічної системи. Поняття «організація» є видовим стосовно поняття «соціальна організація». Воно розглядається у декількох значеннях, серед яких для характеристики господарських відносин як предмету регулювання має значення таке визначення: «вид діяльності – процес, пов'язаний з цілеспрямованим впливом на об'єкт».

Позитивні зміни в стабілізації національного господарського комплексу є ознакою еволюції економічної системи. Натомість розрив юридичної теорії і практики, обумовлений як свідомим відторгненням політико – правовою практикою напрацювань правової науки, так і незадовільною якістю самої теорії, зокрема, теорії кодифікації законодавства, є фактором, який уповільнює організацію сталого розвитку.

На відміну від розвитку як об'єктивного процесу термін «адаптація» відображає процес утручання, усвідомленого впливу суб'єктів законотворчості на перебіг господарських відносин і правової організації порядку в них. На цьому рівні і має започатковуватися заснування концепції наукового розуміння процесу гармонізації законодавства про використання природних ресурсів, а також розбудова пріоритету адаптаційного процесу при формуванні засад правового впливу на стабілізацію і раціоналізацію системи концесійного залучення в господарський обіг їхнього використання. Вищенаведений підхід припускає розробку наукової основи в даній галузі на базі створення більш повного функціонально-цільового комплексу норм, який містить засоби мобілізації таких резервів економічного росту, як оборот ресурсів на засадах оренди, угод про розподіл продукції і концесії.

Позаправові фактори завадили свого часу конкретизувати заходи сприяння досягненню узгодженої ринкової саморегуляції з державним регулюванням економіки, як того вимагали вагомі обставини трансформації економіки. Натомість дійсно актуальною складовою економічної політики держави завжди визнається правове забезпечення інноваційної діяльності. Тому все господарське законодавство має сприяти нормальному здійсненню і розвитку інвестиційної діяльності в цілому та інноваційної, зокрема. Сприяння інвестиційній діяльності в галузях надро-, шельфокористування та реалізації стратегії енергозабезпечення без необоротного порушення оточуючого середовища а о б 'єднує комплекс вимог до господарсько – правових засобів в підсистему законодавства, спроможну ефективно вплинути на типізацію вимог сталого розвитку, щоб обрати їх орієнтиром адаптації.

Популярним орієнтиром є вимога забезпечення соціальної спрямованості економіки. Теоретичне дослідження інструментів адаптації господарського законодавства до потреб еволюційної позитивної зміни становища а соціальної спрямованості економіки дозволило встановити незадовільність стану обґрунтування низки наукових завдань. Так, реалізація довгострокових проектів економічного і соціального розвитку затримується не лише через відсутність

науково виваженої правової бази для організації їх за кошти власної держави й інвесторів, а ще й тому, що не активізується практика залучення інвестицій на засадах договірних форм державно-приватного партнерства.

Господарський кодекс України виконує місію узагальнюючої правової бази для залучення договірних та недоговірних форм реалізації організаційно-господарських зобов'язань. Багато норм, інститутів, інших їх структурних елементів господарського законодавства поки ще не стали у повній мірі пристосованими до виконання свого нинішнього призначення – забезпечення вимог стабільного розвитку при тому, що у концепції Господарського кодексу України немає принципів теоретичних розбіжностей, які перешкоджають переходу України на шлях інноваційного розвитку.

Формування національного господарського законодавства збігається за часом зі створенням передумов стійкого «імунітету» економіки України до трансформаційних і політичних потрясінь. Доцільність орієнтації вітчизняного законодавства на тенденції циклічної закономірності спадів і підйомів економічного розвитку певною мірою обумовила визначення його ролі в забезпеченні відтворення національного господарства України. Таким чином, задоволення нинішніх потреб суспільства у прозорості та доходності господарського обігу природних ресурсів вимагає вдосконалення саме господарського законодавства. І асамперед тому, що ключовою ознакою його функцій є динамізм стосовно врахування економічного стану сфери свого впливу (на відміну від догматичних функцій цивільного законодавства). Тут глобалістика пропонує ряд наукових рекомендацій, до яких доречно ставитися як до загальноприйнятих у світі цінностей. Серед них:

- про необхідність стабілізації (не зростання) і обмеження масштабів світової економіки, енергетики й ін.;

- про необхідність поступового переходу від панівної економічної системи світу тотального капітал-глобалізму до інтегрованої системи глобального економічного солідаризму;

- про необхідність запровадження системи фінансових рентних платежів, квот забруднення, санкцій за забруднення, а також міжнародної торгівлі квотами.

Вважають, що ера глобального капіталізму об'єктивно закінчується, проте вчені передрікають, що економічний глобалізм як найвища перехідна стадія капіталізму не «здасться без бою». Тому погодження навіть з допоміжною роллю господарського законодавства в реалізації «права на розвиток в інтерпретації М.Стронга, який вважає, що людство має право контролювати й регулювати як масштаби, так і структуру економічної (антропогенної) діяльності заради безпеки розвитку і виживання» вимагає прояснення: наскільки доцільними є важелі обмеження природоресурсообороту в сфері господарювання, в якій рівнем природоресурсообігу досягається економічний ріст.

Порівняння правового забезпечення соціальної спрямованості суспільного економічного розвитку в інших країнах світу показало, що воно залежить від стану розвитку світової металургії. Останнім часом основними напрямками розвитку металургійного виробництва західних країн були: масова ліквідація зайвих металургійних потужностей, оскільки утримування довго не

використовуваних потужностей потребує великих витрат, пов'язаних насамперед зі збереженням для них робочої сили; проведення широкомасштабної модернізації та реконструкції виробництва; розширення державних заходів регулювання ринку та виробництва металів.

Більш поглиблено вивчити питання регулятивно-діяльнісного аспекта проблеми екологізації господарського законодавства дозволяє ознайомлення зі статтею «Адаптація господарського законодавства до вимог ЄС щодо сталого розвитку» [13, с. 24].

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Екологічний геноцид, спричинений агресором – РФ внаслідок війни.
2. Приклади тотального зруйнування елементів екологічної системи України внаслідок війни.
3. Співвідношення політики сталого розвитку в Україні з Державними цільовими програмами.
4. Наведіть обґрунтування терміну «адаптація» в аспекті відображення процесу втручання та усвідомленого впливу суб'єктів законотворчості на перебіг господарських відносин і правової організації порядку в них.
5. Розкрийте прояв регулятивно-діяльнісного аспекту проблеми екологізації господарського законодавства.

Література:

1. Омельчук О., Садогурська С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. Центр екологічних ініціатив «Екодія». 01.04.2022. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>.
2. AgroPolit. (2022). Farmers will receive grants under the new economic strategy [Ahrarii otrymaiut hranty u ramkakh novoi ekonomichnoi stratehii]. URL: <https://agropolit.com/news/23957-agrariyi-otrimayut-granti-uramkah-novoyi-ekonomichnoyi-strategiyi--shmigal> (access date May 20, 2022).
3. Khomiuk, N., Pavlikha N., Voronyj, I. (2020), Diversification as a tool for sustainable development of rural areas in the context of decentralization [Dyversyfikatsiia yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku silskykh terytorii]. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Economical Sciences. 22, 96. pp. 35-41. URL: <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9606> (access date May 10, 2022).
4. Khomiuk, N. L., Pavlikha, N. V. (2020), Directions of diversification of agricultural production in Ukraine on the basis of sustainable development. [Napriamy dyversyfikatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini na zasadakh staloho rozvytku]. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Economical Sciences. 22. 95, pp. 45-51. URL: <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9508> (access date May 12, 2022).
5. AgroPortal. (2022). Incredible villages of Ukraine 2022. Restart in the conditions of

- war. Submission of applications [Neimovirni sela Ukrainy 2022. Restart v umovakh viiny. Podacha zaiavok]. URL: <https://agroportal.ua/proyekti/vidnovleno-priyom-zayavok-na-konkursneymovirni-sela-ukrajin>.
6. Оліфіренко Л., Коваль К. Індикатори забезпечення сталого розвитку регіонів України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4. С. 265-277.
 7. Квак М.В. Державні цільові програми – основа реалізації політики сталого розвитку в Україні. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 1. С. 43-48.
 8. Дерій Ж., Зосименко Т., Шадура-Никипорець Н. Імплементация сталого розвитку як ключовий принцип галузевого співробітництва Україна – ЄС. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4. С. 9-18.
 9. Варцаба В.І., Огородник В.О. Економічне зростання України крізь призму сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Економіка. 2020. Вип. 1. С. 19-26.
 10. Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України. *Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України*: брошура / під заг. ред. члена-кореспондента НАН України В.А. Устименка. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», 2021. 112 с.
 11. Макутов В.К. О предмете кодификации и беспредметной критике. *Вісник господарського судочинства*. №2. 2007.
 12. Макутов В.К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственноправовой мысли в суверенной Украине: Доклад на междунар. науч.-практ. конф. «Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора», 30 сент. 2004 г. Институт экономико-правовых исследований НАН Украины; Донецкий национальный ун-т. Экономико-правовой факультет. Донецк, 2004. 42 с.
 13. Шаповалова О.В. Адаптація господарського законодавства до вимог ЄС щодо сталого розвитку. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*: збірник наукових праць №32. Сєверодонецьк, 2016. С.25-40.

ТЕМА 9 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА

2 години

План

- 9.1. Характеристика розвитку трудового права ЄС.
- 9.2. Заборона дискримінації у трудовому праві ЄС.
- 9.3. Регламентация робочого часу та часу відпочинку в праві ЄС.
- 9.4. Охорона праці в ЄС.
- 9.5. Права працівників ЄС у випадку звільнення.
- 9.6. Регулювання відносин із соціального діалогу в праві ЄС.
- 9.7. Право працівників ЄС на участь в управлінні підприємством.

Ключові слова: адаптація, трудове право Європейського Союзу, трудове право України, етапи європейської інтеграції, соціальна політика, недискримінація, соціальний діалог, права працівників, участь в управлінні підприємством, пропозиції науковців.

9.1. Характеристика розвитку трудового права ЄС

Трудове право як право захисту та забезпечення трудових прав працівників було невід'ємною складовою реалізації свободи вільного руху працівників, основою для забезпечення трудової міграції в рамках ЄС. Тому, питання економічної інтеграції Європи, які обговорювалися у кінці 40-х років включали питання захисту соціальних та трудових прав. Тільки об'єднана Європа може дати перспективу для зростання стандартів життя та покращення соціальних умов.

Розуміння важливого значення розвитку трудового права ЄС закріплено в установчих договорах та є необхідним елементом для подальшої інтеграції та ефективного функціонування ЄС. Взаємопов'язаними є становлення та розвиток внутрішнього ринку і трудового права, адже вільний рух товарів, послуг, капіталів та працівників (осіб) повинен поєднуватися із дотриманням основних норм та принципів трудового права для забезпечення чесної конкуренції не за рахунок зниження рівня захисту трудових прав працівників та погіршення трудових стандартів.

Правову основу сучасного трудового права ЄС закладено у розділах X «Соціальна політика» та IX «Зайнятість» Договору про функціонування Європейського Союзу (далі-ДФЄС).

Європейська соціальна політика з'явилася в унікальному політичному середовищі, сформованому європейською історією, цінностями, нормами. Кожний член ЄС має особистий історичний і культурний вплив на форму своєї соціальної політики, втім, вони мають спільні фактори, які і дозволили розробити

загальноєвропейську модель соціальної політики, що передбачає єдність дій держави і громадянського суспільства, спрямованих на задоволення основних матеріальних потреб усіх громадян, на їхню участь у житті суспільства та на посилення соціальної згуртованості.

На сучасному етапі розвитку ЄС основні цілі соціальної політики деталізовані у ст. 151 ДФЄС, зокрема, там визначено такі цілі як підвищення зайнятості, поліпшення умов життя й праці, що забезпечує їхнє вирівнювання при одночасному прогресі, адекватний соціальний захист, соціальний діалог, розвиток людських ресурсів. Для досягнення цих цілей Європейський парламент та Рада підтримують та доповнюють діяльність держав-членів шляхом запровадження заходів, які покликані заохочувати співробітництво держав-членів. Такими заходами зокрема є різноманітні ініціативи у сфері навчання, розвитку, обміну інформацією. Парламент та Рада можуть за допомогою директив встановлювати мінімальні вимоги, але в чітко визначених сферах (ст. 153 ДФЄС). У статті 153 передбачено дві основні сфери для розробки та запровадження мінімальних стандартів: умови праці та зайнятості та права працівників на інформування і консультації.

Окрім розділу X «Соціальна політика», ДФЄС містить розділ IX «Зайнятість», в якому визначається компетенція ЄС у питаннях зайнятості.

У характеристиці розвитку трудового права ЄС представляє інтерес соціальний імідж державного службовця. Пропоную аспірантам виконати пошукове завдання щодо публікацій українських дослідників з питань правового регулювання трудових відносин державних службовців в сучасних умовах реформування законодавства України. Для прикладу пропоную статтю вчених СНУ ім. В. Даля [1].

Відповідно до статей 145 та 147 ДФЄС 362 Європейський союз спільно з державами розробляє скоординовану стратегію та заохочує співробітництво держав-членів, підтримуючи і, у разі необхідності, доповнюючи їхні заходи (статті 145, 147 ДФЄС). Проте заходи, які компетентні приймати органи ЄС у сфері зайнятості, як і у сфері соціальної політики, не передбачають гармонізації законодавчих та інших положень держав-членів (ст. 149 ДФЄС).

Правові засади регулювання трудових відносин містяться також у Главі 1 (Працівники) Розділу IV ДФЄС щодо вільного пересування осіб, послуг та капіталів. У статті 45 визначено, що свобода вільного пересування включає право погоджуватися на запропоновану роботу, вільно пересуваючись територією держав ЄС, здійснювати трудову діяльність на тих самих умовах, як і громадяни держави, та залишатися після закінчення трудової діяльності.

У цілому, регулювання трудових відносин здійснюється за допомогою актів вторинного права ЄС. Важливе значення для розуміння та розвитку трудового права має також практика Суду ЄС.

Таким чином, трудове право ЄС ніколи не входило до виключної компетенції ЄС, залишаючись предметом спільного ведення у сфері політики координації та співпраці. Це пояснюється великим розмаїттям стандартів життя та умов існування як у різних європейських країнах, так і в межах окремих держав.

Сьогодні трудове право ЄС як важливий елемент економічної інтеграції та ефективного функціонування внутрішнього ринку розвивається за трьома основними напрямками: підвищення рівня забезпечення мобільності працівників; заборона дискримінації (прямої та опосередкованої) та забезпечення рівних можливостей всім громадянам у сфері праці та зайнятості в рамках ЄС; покращення умов праці та зайнятості.

9.2. Заборона дискримінації у трудовому праві ЄС

Загальна заборона дискримінації в праві ЄС стала предметом адаптації українського трудового законодавства. Рівне ставлення та недискримінація є одним з основних принципів функціонування ЄС та фундаментальне право людини, яке широко визнається і захищається Європейським союзом.

Відповідно до ст. 2 ДФЄС визначено, що Європейський союз засновано на загальних цінностях держав-членів, якими, зокрема, є повага людської гідності, рівності, недискримінації.

Стаття 21 Хартії основних прав ЄС забороняє будь-яку дискримінацію. Встановлюються заборона дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних рис, мови, релігії або переконань, політичних або будь-яких інших поглядів, приналежності до національних меншин, майнового положення, місця народження, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації. Окремо забороняється у ст. 21 Хартії основних прав ЄС дискримінація за ознакою громадянства. Заборона дискримінації за ознакою державної приналежності закріплена також у ст. 18 ДФЄС. Водночас, Хартія не надає органам ЄС компетенції щодо прийняття антидискримінаційних законів у сферах діяльності держав-членів або приватних осіб та не встановлює більш широкої заборони дискримінації в зазначених сферах.

Компетенція ЄС стосовно прийняття законодавчих актів, включаючи гармонізацію законодавчих та процесуальних положень держав-членів, визначена у ст. 19 ДФЄС. Така компетенція поширюється тільки на боротьбу з дискримінацією за певними ознаками: статі, раси або етнічного походження, релігії або переконань, інвалідності, віку або сексуальної орієнтації (ст. 19 ДФЄС), хоча у ст. 10 ДФЄС визначено, що заборона дискримінації є важливим принципом, який охоплює всі напрями політики та діяльності ЄС.

Директива 2009/50/ЄС щодо умов в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою здійснення висококваліфікованої роботи (блакитна карта ЄС), яка була прийнята для залучення висококваліфікованих спеціалістів з інших держав – не членів ЄС, містить певні положення, які також стосуються рівного ставлення.

Так, з блакитною картою громадяни третіх країн та члени їхніх сімей можуть не тільки в'їжджати і перебувати на території держави-члена, яка видала карту, вільно пересуватися та переїжджати в іншу державу-член, працювати у відповідному секторі, але й користуватися певними однаковими правами з громадянами щодо, наприклад, умов праці, соціального забезпечення, пенсії, визнання дипломів, освіти та професійного навчання. Після двох років

легального працевлаштування, вони можуть отримати рівні права з громадянами у сфері доступу до будь-якої висококваліфікованої роботи.

Новим напрямом поширення принципу недискримінації є його застосування як методу при регулюванні праці осіб, що працюють в рамках різних видів нетрадиційних трудових договорів, зокрема, запозичені працівники, працюючи в рамках неповного робочого часу, чітко визначеного періоду в рамках строкових договорів тощо.

У Директивах 97/81/ЄС щодо неповного робочого часу, 1999/70/ЄС щодо строкових трудових договорах та 2008/104/ЄС стосовно агенцій тимчасової зайнятості передбачається застосування до відповідних категорії працівників принципу рівного ставлення у порівнянні з особами, які працюють в рамках повного робочого часу.

Разом з тим, у Директивах зазначається, що неоднакове ставлення до відповідних категорій працівників може бути виправданим, виходячи з об'єктивних причин.

У цілому, сучасний підхід до розуміння рівних можливостей в ЄС змінився. Визнається, що значна кількість осіб, фактично виключених з ринку праці (молодь, особи похилого віку, інваліди, певні категорії жінок тощо), стикаються з формальними дискримінаційними перешкодами з їх участю в ньому.

Нова роль законодавства з рівних можливостей передбачає підвищення рівня участі осіб на ринку праці, включаючи турботу про соціальне єднання, зокрема, широкий доступ працівників, особливо працюючих жінок, до дитячих закладів та закладів для догляду інших утриманців. Також, реальна рівність можливостей пов'язана і з солідарністю, що проявляється у наданні допомоги тим, хто не може користуватися наданими можливостями.

Незважаючи на розширення сфери застосування принципу недискримінації з розвитком права ЄС, законодавство не надає визначення поняття принципу недискримінації. Розуміння рівного ставлення та недискримінації у загальному сенсі було розтлумачено у практиці Суду ЄС. Дискримінація має місце, коли до двох схожих з фактичної та правової точки зору категорій осіб, ситуацій застосовується неоднакове ставлення або навпаки, коли до різних груп запроваджується однакове ставлення (case T-10/93 A v. Commission [1994]). Ситуації, групи осіб, які порівнюються, мають бути належними для співставлення.

Директива 2006/54/ЄС, як і раніше чинні Директиви 76/207/ЄС та 2002/73/ЄС, стосувалася впровадження принципу рівного ставлення до найманих працівників. У статті 8 Директиви 2006 р. першим пунктом у переліку виключень зі сфери її дії визначено індивідуальні контракти самостійно працюючих осіб. Водночас, положення Директиви у сфері професійних систем соціального забезпечення поширюються й на самозайнятих осіб (статті 10, 11). Водночас, для застосування принципу рівного ставлення для самостійно працюючих було прийнято Директиву 86/613/ЄС, під захист якої підпадали всі самостійно працюючі особи, зокрема фермери, працівники ліберальних професій, та яка була замінена новою Директивою 2010/41/ЄС. Нова Директива 2010 р. підтверджувала

заборону прямої та опосередкованої дискримінації, вимагаючи від держав прийняти заходи для забезпечення реалізації цього принципу при заснуванні бізнесу, організації компаній, розширенні бізнесу, запровадженні та реалізації будь-якої іншої форми самозайнятої діяльності.

Підтверджуючи принцип рівності, Директива, водночас, передбачає широкий перелік виключень (ст. 7) зі сфери її застосування. Зокрема, виключення стосуються встановлення державою пенсійного віку для жінок та чоловіків, здобуття права на грошову допомогу при перебуванні у декретній відпустці, задоволення прохання про виплату грошової допомоги непрацевдатним особам або людям похилого віку на основі прав, похідних від дружини, задоволення прохання про збільшення грошової допомоги дружині, яка перебуває на утриманні, при довготривалій інвалідності, нещасних випадках на роботі, професійних хворобах і для осіб похилого віку тощо.

У цілому, реалізації принципу недискримінації як загальному принципу права ЄС приділяється значна увага. Найбільш деталізованим у праві ЄС вважається принцип гендерної рівності у сфері трудового та соціального права. Важливий вклад у становлення цього принципу було внесено завдяки практиці Суду ЄС, під впливом якої приймалися нові нормативні акти та вносилися зміни до чинних.

Незважаючи на те, що правові акти захищають жінок у випадках нерівності, аналіз практики ЄСПЛ дозволив зробити висновок, що страждають чоловіки від гендерної дискримінації так само, як і жінки. Тому українськими науковцями пропонується прийняти нормативно-правові акти щодо рівності чоловіків і жінок у соціальному забезпеченні для подолання такої дискримінаційної практики на законодавчому рівні. Також рекомендовано реалізувати державну політику щодо протидії гендерним стереотипам у суспільстві. Результати дослідження науковців СНУ ім. В. Даля можуть покращити національне законодавство та міжнародних правових актів, подальше дослідження питань рівності та розвиток та методична база викладання прав людини та соціального забезпечення [2, с. 224].

9.3. Регламентация рабочего часу та часу відпочинку в праві ЄС

У сучасному трудовому праві питання робочого часу регламентуються на міжнародному універсальному, регіональному рівнях та у національному законодавстві держав.

Очевидною на сьогодні є тенденція поширення нетрадиційних режимів та форм робочого часу, збільшення гнучкості у врегулюванні робочого часу для забезпечення більшої продуктивності, але не збільшення його тривалості. Гнучкий режим роботи сприяє кращому поєднанню виконання професійних та сімейних, родинних обов'язків. Найбільш поширено застосування гнучкого робочого часу в Німеччині та скандинавських державах.

Все більше гнучкості надається роботодавцям у врегулюванні трудових відносин, зокрема, розширюючи сферу виключень з обмеження максимальної тривалості робочого часу. Стаття 17 403 Директиви 2003/88/ЄС дозволяє робити

певні виключення з правила про 48-годинний робочий тиждень для деяких специфічних видів робіт, зокрема, коли неможливо нормувати працю, вплинути на неї, чи коли тривалість визначається працівником самостійно. Була передбачена можливість відступати від положень Директиви в рамках перехідного до липня 2011 р. Також дозволяється відступати від положень Директиви щодо 48-годинної тривалості робочого часу у випадках погодження з працівником.

Можливість роботодавців відступати від стандарту тривалості робочого часу за погодженням з працівниками передбачається концепцією opt-out. У разі відсутності згоди роботодавець не може вимагати від працівників виконувати роботу більше 48 годин на тиждень.

Ця концепція, яка на початку 2000-х рр. застосовувалася у Великобританії, сьогодні включена у законодавство більшості держав ЄС як загальна норма або для чітко окреслених галузей та категорій працівників. Так, вона набула поширення у Бельгії, Нідерландах, Франції, Німеччині, Чехії, Угорщині, Латвії, Естонії, Іспанії тощо. Максимально допустима кількість годин при застосуванні концепції opt-out у зазначених державах коливається від 51 до 72 годин. Деякі держави навпаки, включили положення про недопустимість збільшення максимальної тривалості робочого часу за погодженням сторін: Австрія, Фінляндія, Люксембург, Швеція, Данія, Італія, Португалія та інші. Деякі держави встановлюють обмеження застосування opt-out до працівника, деякі – до трудових договорів, окремі держави чітко цього не визначають.

У Німеччині та Нідерландах окрім згоди працівника, відповідна можливість має бути прописана у колективному договорі. Окремі держави покладають на роботодавця обов'язок повідомити державну інспекцію праці про застосування opt-out (Чехія), зобов'язують роботодавців приймати додаткові заходи із захисту здоров'я та безпеки відповідної категорії працівників (Німеччина), провести консультації з соціальними партнерами щодо можливості не використовувати opt-out (Нідерланди). В цілому, загальною метою держав є намагання регламентувати можливість застосування відповідної концепції. Таким чином, Комісія, продовжуючи моніторинг підвищення тривалості робочого тижня за погодженням з працівником у державах ЄС, констатує неоднакову регламентацію цього питання у законодавствах держав ЄС та протилежне ставлення роботодавців та профспілок до можливості використання opt-out.

Установивши 48-годинний робочий тиждень, Директива 2003/88/ЄС не містить роз'яснень щодо можливої кількості трудових договорів, до яких він має застосовуватися. Це питання висвітлювалося в доповідях Комісії, зокрема 2010 р., на думку якої, для захисту життя та здоров'я працівників встановлений максимум має бути дотримано щодо всіх трудових договорів працівника, зокрема, у різних роботодавців. Комісія наголошувала на необхідності для регулювання таких ситуацій розробити ефективні механізми підрахунку тривалості робочого часу для можливості застосування обмеження загальної тривалості робочого часу.

Одним з найбільш дискусійних аспектів регулювання робочого часу в ЄС є визначення категорії часу очікування. Директива 2003/88/ЄС не містить

відповідного поняття, включаючи визначення тільки двох термінів: робочий час та час відпочинку. У Суді ЄС розглядалися справи, що стосувалися часу очікування виконання роботи чи виклику, та які Суд мав віднести до робочого часу або часу відпочинку у сенсі Директиви. Суд визнав, що час перебування лікарів у медичному закладі у стані готовності виконувати свою роботу, навіть маючи всі умови для відпочинку, має кваліфікуватися як робочий час, зокрема, у випадках, коли лікар безпосередньо не виконував роботу впродовж всього часу. З іншого боку, коли лікарі знаходяться в інших місцях за своїм вибором у стані готовності, то робочим може вважатися той період, коли працівники були реально залучені до праці (справи C-303/98 SIMAP [2001], C-151/02 Landeshauptstadt Kiel v Norbert Jaeger [2003]). Відповідно, час очікування може бути активним (передбачає виконання працівником своєї трудової функції та вважається робочим) та пасивним (коли працівник знаходиться у стані готовності поза робочим місцем та не залучається до праці).

Пасивний час очікування не вважається робочим, якщо інакше не визначено в національному законодавстві, колективним договором або угодою між соціальними партнерами.

Причому Суд ЄС залишив можливість диференційного підходу до оплати такого часу очікування. Комісія, враховуючи наявні спірні ситуації та практику Суду, пропонувала доповнити Директиву 2003 р. введенням нової категорії – часу очікування, під якою має розумітися період, упродовж якого працівник має обов'язок бути доступним на робочому місці або відповідно до умов трудового договору для виконання трудової функції за вимогою роботодавця.

Крім мінімальних гарантій щодо тривалості робочого часу Директива 2003/88 ЄС регламентує деякі питання нічної праці.

Під нічним часом розуміється будь-який період тривалістю не менше 7 годин, визначений в національному законодавстві, який повинен включати у будь-якому випадку проміжок часу між 24 та 5 годинами. Тривалість праці у нічний час не має перевищувати 8 годин протягом доби.

До нічних працівників відносяться, згідно з Директивою, будь-які працівники, які при звичайному режимі впродовж нічного часу працюють не менше трьох годин свого щоденного робочого часу, або будь-які працівники, які можуть під час нічного часу виконати певну частину свого щорічного робочого часу, якщо це закріплено в законодавстві або колективних договорах.

Кожний нічний працівник має право на безкоштовний медичний огляд перед його призначенням на нічну роботу та надалі з регулярними інтервалами (ст. 9). Нічні працівники, що мають проблеми зі здоров'ям, які пов'язані з виконанням нічної роботи, за можливості переводяться на денну роботу, яку вони здатні виконувати.

Роботодавці, які регулярно використовують працю нічних працівників, повинні повідомляти цю інформацію компетентним органам держави на їхню вимогу.

Надурочні роботи, максимальна тривалість яких врахована у 48-годинному стандарті, не регламентовані ні в Директиві 2003/88/ЄС, ні в інших документах ЄС. Правове регулювання надурочних робіт регулюється законодавством

держав-членів, хоча в деяких державах не встановлено жодних обмежень щодо надурочних робіт. Як правило, від роботодавця вимагається отримання згоди профспілки або інспекції праці перед залученням працівників до надурочної роботи, яка має компенсуватися більшою оплатою, іноді відгулом.

Одним із проявів тенденції поширення нетрадиційних режимів та форм робочого часу як в Україні так і в країнах ЄС є запровадження дистанційної роботи в умовах виконання обмежувальних заходів, зумовлених поширенням Covid-19.

Проблеми адаптації правового регулювання дистанційної роботи в умовах запровадження обмежувальних заходів, зумовлених поширенням Covid-19 в Україні та ЄС розглядалися науковцями СНУ ім. В. Даля. У своєму дослідженні вони спиралися (як на провідний) на метод порівняльного аналізу. Він допоміг їм порівняти специфіку практики країн-членів ЄС у сфері правового регулювання дистанційної роботи за вищевказаних умов в Україні та ЄС. На тлі виявлення досвіду регулювання відповідних трудових відносин в країнах ЄС було обґрунтовано шлях адаптації трудового законодавства України.

«В Україні необхідно вдосконалити норми регулювання обов'язків роботодавця щодо компенсації витрат на дистанційного працівника, закріпивши законодавчо обов'язок роботодавця забезпечити працівника комп'ютерною технікою, засобами зв'язку. Досвід європейських країн свідчить про необхідність впровадження «права на відключення» в Україні. Інформація та знання, отримані з досвіду різних країн ЄС, можуть бути використані як основа для адаптації та розробки нових відповідних положень в Україні» [3, с. 3].

Гарантії забезпечення права на відпочинок, поєднання сімейного та професійного життя відображено у Директиві 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 р., яка скасувала чинну раніше Директиву 96/34 ЄС «Про рамкову угоду щодо відпусток для догляду за дитиною». Директивою передбачено право працівників (жінок та чоловіків) на відпустку для догляду при народженні чи всиновленні дитини. Положення переглянутої Рамкової угоди поширюються на працівників, які працюють за трудовим договором незалежно від її виду (строковий, безстроковий, з повним або неповним робочим часом тощо) та мають дитину до 8 років. Тривалість відпустки було збільшено переглянутою Директивою до 4 місяців у порівнянні з 3 місяцями, які надавалися раніше. Крім того, у Директиві визначено, що принаймні один місяць з 4 має бути наданий іншому з батьків, що має позитивно вплинути на поєднання сімейного та професійного життя, а також на забезпечення принципу гендерної рівності у сфері зайнятості.

Деталізація умов надання такої відпустки визначається колективними угодами, законодавством держав-членів ЄС. Зокрема, держави самостійно деталізують положення та визначають термін попередження роботодавця працівником для використання такої відпустки. Директива пропонує державам додатково встановити умови, порядок використання відпустки батькам, усиновителям дітей з обмеженими можливостями та тривалими серйозними хворобами. Працівники можуть також вимагати надання відпустки у випадку форс-мажорних сімейних ситуацій, зокрема, у випадках серйозної хвороби, нещасного випадку, коли необхідною є безпосередня присутність працівника в

сім'ї.

У цілому, мінімальні гарантії ЄС впроваджені у вторинному законодавстві щодо робочого часу та часу відпочинку, можуть бути змінені національним законодавством держав-членів або колективними угодами, якщо вони впроваджують сприятливіші для працівника умови. Значна кількість працівників користуються більш високими гарантіями у порівнянні з закріпленими в законодавстві ЄС мінімальними стандартами, а отже, останнім часом роботодавці все частіше намагаються реалізовувати проекти зі скорочення соціальних гарантій працівників та розширення можливостей односторонньої зміни умов праці, зокрема робочого часу.

9.4. Охорона праці в ЄС

У цілому, законодавство ЄС у сфері охорони праці ґрунтується на 4-х головних принципах:

- більш досконалі стандарти охорони праці покликані сприяти зміцненню конкуренції;
- законодавство про охорону праці може принести очікувані результати лише за умовами його належного виконання;
- поява нових ризиків вимагатиме розробки нових правових норм;
- соціальний діалог залишається основним засобом при розробці політики з охорони праці, успіх якої залежатиме від спільних зусиль соціальних партнерів.

Політика ЄС у сфері охорони праці спрямована на досягнення 2 основних завдань:

- 1) соціальне – захист працівників шляхом забезпечення відповідного рівня охорони праці (ст. 153 ДФЄС);
- 2) економічне – забезпечення відповідності товарів, що виробляються в рамках цього сектора, стандартам безпеки та гігієни (ст. 115 ДФЄС).

Головною метою політики ЄС з охорони праці залишається зведення до мінімуму показників виробничого травматизму та професійних захворювань. Однак сучасне розуміння охорони праці має обов'язково включати охорону професійного здоров'я працівника з урахуванням його фізичних, фізіологічних, психологічних та ментальних особливостей. Відповідно, останнє десятиріччя ця мета набуває нового змісту, поширюючись до пропаганди «добробуту на роботі». Такий добробут означає сприятливі моральні та психологічні умови роботи, не допускати нервових стресів на роботі, надмірного психологічного, емоційного напруження, психологічного тиску з боку керівництва чи інших працівників, а не лише зменшувати статистику нещасних випадків чи професійних захворювань.

Окрім головної мети політики з охорони праці ЄС, виокремлюють допоміжні цілі:

- профілактика соціальних ризиків (стресів, домагань на робочому місці, депресій, роздратування, ризиків, пов'язаних з алкогольною, наркотичною, медикаментозною залежністю);
- аналіз нових чи виникаючих ризиків із зосередженням на ризиках,

пов'язаних із роботою з хімічними, фізичними та біологічними агентами, а також ризиках, пов'язаних із загальним виробничим середовищем (ергономічні, психологічні, соціальні ризики);

- врахування змін у формах зайнятості, організації роботи та робочого часу (найбільш вразливу групу складають працівники з нестандартною чи тимчасовою зайнятістю);

- врахування розмірів підприємств (конкретні заходи щодо інформування, підвищення рівня обізнаності, програм попередження ризиків повинні також спрямовуватися на малі та середні підприємства, приватних підприємців, домашніх працівників тощо);

- інтенсивна профілактика професійних захворювань (особлива увага приділяється в рамках ЄС вирішенню проблем, пов'язаних з втратою слуху, проблемами опорно-рухового апарату, із захворюваннями, спричиненими роботою з токсичними матеріалами та речовинами);

- врахування демографічних змін;

- врахування гендерного виміру при здійсненні оцінки ризику, проведенні превентивних заходів та компенсаційних виплат.

Рамкова Директива встановила основні принципи охорони праці та здоров'я працівників, яким мають відповідати всі документи, що приймаються в рамках ЄС або державами-членами на національному рівні:

- обов'язок роботодавця гарантувати здоров'я та безпеку в процесі здійснення трудової діяльності, зокрема, шляхом належного та своєчасного інформування працівників за допомогою інструкцій, спеціальних курсів правильного використання обладнання тощо;

- обов'язок кожного працівника сприяти охороні власного здоров'я та безпеки, безпеки інших працівників через дотримання інструкцій безпеки, правильного використання технічних засобів;

- відсутність та/або обмеження відповідальності роботодавця за шкоду, нанесену здоров'ю працівника внаслідок непереборної сили.

Тобто, відповідно до Директиви роботодавці зобов'язані забезпечувати здоров'я і безпеку для працівників на кожному етапі роботи; відповідно до оцінки професійних ризиків забезпечити надання адекватних захисних і профілактичних заходів; вести облік нещасних випадків; вживати необхідних заходів для надання першої допомоги, протипожежної безпеки, евакуації працівників та інших дій у випадках серйозної небезпеки; інформувати працівників, проводити з ними консультації та обговорення питань здоров'я та безпеки на роботі; забезпечити належну підготовку та навчання техніки безпеки, захисту здоров'я та життя для кожного працівника.

Весь комплекс спеціальних директив ЄС з охорони праці, які прийнято на підставі Рамкової Директиви 89/391/ЄЕС, можна поділити на декілька груп за предметом врегулювання:

1. Загальні принципи профілактики та основи охорони праці (Директива Ради 89/391/ЄЕС).

2. Вимоги охорони праці для робочого місця (Директива 89/654/ЄЕС щодо вимог до робочого місця; Директива 92/57/ЄЕС про виконання мінімальних

вимог щодо безпеки та захисту здоров'я на тимчасових та пересувних будівельних майданчиках; Директива Ради № 92/91/ЄЕС від 3 листопада 1992 р. про мінімальні вимоги для поліпшення безпеки та охорони здоров'я працівників у видобувних галузях, що використовують буріння; Директива 92/104/ЄЕС про мінімальні вимоги щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я працівників видобувних підприємств з підземним і відкритим способами видобування; Директива 1999/92/ЄС щодо захисту працівників, які піддаються потенційній небезпеці у вибухонебезпечних середовищах).

- Вимоги охорони праці під час використання обладнання (Директива 89/655/ЄЕС щодо використання працівниками засобів захисту; Директива 89/656/ЄЕС щодо використання засобів індивідуального захисту на робочому місці; Директива 90/269/ЄЕС щодо ручного переміщення вантажів, коли є ризик пошкодження спини у працівника; Директива 90/270/ЄЕС щодо роботи з екранами; Директива 92/58/ЄЕС про мінімальні вимоги до знаків на підприємстві, що стосуються загрози безпеки та здоров'я працівників). Однією з нових директив є Директива 2009/104/ЄС щодо мінімальних стандартів безпеки та здоров'я при використанні обладнання працівниками під час роботи, яка є другою директивою, прийнятою для реалізації ст. 16 Рамкової Директиви 89/391/ЄС. Крім того, було прийнято цілу низку директив, які пов'язані з охороною праці під час використання обладнання, стандартами щодо безпеки робочого місця. Зокрема, у 2006 р. було прийнято Директиву 2006/95/ЄС щодо стандартів використання електротехнічного обладнання, у 2010 р. – Директиву 2010/35/ЄС щодо портативного обладнання тиску.

- Вимоги охорони праці при роботі зі специфічними небезпечними елементами: хімічними, фізичними та біологічними речовинами. (Директива 2004/37/ЄС про захист працівників від ризиків, пов'язаних з використанням канцерогенів та мутагенів на підприємстві; Директива 2000/54/ЄС про мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я працівників від ризиків, пов'язаних з використанням біологічних агентів на виробництві; Директива 2009/148/ЄС щодо захисту робітників від ризиків, пов'язаних з впливом азбесту на роботі; Директива 98/24/ЄС щодо захисту здоров'я та безпеки працівників від шкідливого впливу хімічних реагентів на виробництві; Директива 2002/44/ЄС щодо захисту працівників від ризиків, пов'язаних з фізичними агентами (вібрацією); Директива 2003/10/ЄС про захист працівників від небезпеки, пов'язаної з дією фізичних агентів (шуму); Директива 2004/40/ЄС про мінімальні вимоги безпеки та охорони здоров'я працівників від ризиків, пов'язаних з фізичними агентами (в електромагнітній сфері); Директива 2009/161/ЄС щодо індикативних величин опромінення, яка вносить зміни до Директиви 2000/39/ЄС; Директива 2006/25/ЄС про мінімальні вимоги охорони здоров'я та безпеки працівників від ризиків, пов'язаних з фізичними агентами (штучної оптичної радіації). Незважаючи на розвинуте законодавство ЄС з питань захисту працівників від негативного впливу шкідливих речовин, вплив більшості на життя та здоров'я людини залишається мало вивченим. Європейський інститут професійних спілок спільно з Іспанським інститутом професійних спілок розробив інформаційну базу даних хімічних елементів та сполук, з якими люди стикаються

на роботі (RISCTOX), для інформування таких осіб про можливі негативні наслідки.

- Захист певних груп працівників на робочому місці (Директива 92/85/ЄЕС про сприяння безпеці та захисту здоров'я вагітних працівниць та таких, що нещодавно народили, матерів-годувальниць на робочому місці; Директива 94/33/ЄС щодо захисту молоді на роботі; Директива 91/383/ЄЕС щодо працівників, які знаходяться у тимчасових трудових відносинах; Директива Ради № 91/383/ЄЕС про доповнення заходів із заохочення покращення безпеки та здоров'я на роботі працівників з фіксованим терміном працевлаштування або тимчасовим працевлаштуванням). У 2008 р. було прийнято Директиву 2008/104/ЄС щодо агенцій тимчасової зайнятості, в рамках якої регулюється захист прав та інтересів запозичених працівників (Запозичена праця є атиповою для трудового права та характеризується як трьохсторонні правовідносини, в яких роботодавець та працівник домовляються про працю останнього на іншу особу під її керівництвом та контролем). Директива спрямована на забезпечення принципу рівного ставлення до відповідної категорії працівників та визнання таких агенцій як роботодавців.

- Захист працівників специфічних професій та секторів економіки (тимчасові робочі місця, видобувна промисловість, робота на риболовецьких суднах, Директива 90/269/ЄЕС про мінімальні вимоги здоров'я і безпеки до ручної обробки вантажів, коли існує ризик, зокрема, травми хребта працівників; Директива 2010/32/ЄС стосовно попередження гострих травм у лікарні та секторі охорони здоров'я; Директива 93/103/ЄС про мінімальні вимоги безпеки та гігієни праці для роботи на борту риболовних суден).

- Вимоги стосовно робочого часу (Директива 2003/88/ЄС про деякі аспекти організації робочого часу; Директива 2002/15/ЄС щодо організації робочого часу працівників, які здійснюють мобільну дорожньо-транспортну роботу; Директива 2000/79/ЄС щодо організації робочого часу у цивільній авіації в рамках Європейської угоди про організацію робочого часу роботи мобільних співробітників в цивільній авіації; Директива 2005/47/ЄС щодо організації робочого часу мобільних співробітників у транскордонних залізничних перевезеннях відповідно до Угоди між Співтовариством європейських залізниць та Федерацією працівників європейських транспортників про деякі аспекти умов праці мобільних працівників, зайнятих на сумісних транскордонних послугах на залізничному транспорті).

Моніторинг та контроль у сфері охорони праці в державах ЄС відрізняється своєю різноманітністю підходів, моделей та стратегій, починаючи від рівня компаній до загальнонаціонального рівня. Ініціативи ЄС спрямовано на отримання повної інформації у сфері безпеки та гігієни праці на обраному рівні з метою можливості запровадження превентивних заходів, прийняття рішень і можливих коригувань.

Окрім директив ЄС у сфері охорони праці активно розробляються та приймаються програми і стратегії. У 2000 році було прийнято Європейський соціальний план, який закріпив стратегічні напрями забезпечення здорових та безпечних умов праці на європейському рівні та встановив основні цілі політики

ЄС у сфері охорони праці, зокрема – консолідація, сприяння та розвиток законодавства для малих та середніх підприємств, спрощення, там де можливо, існуючих стандартів, обмін досвідом та розвиток співробітництва між інспекціями праці.

Європейські соціальні партнери відіграють важливу роль у процесі прийняття рішень у галузі безпеки та гігієни праці, оскільки беруть участь у проведенні консультації на різних етапах.

Передбачається також можливість укладення автономних угод у рамках європейського соціального діалогу.

Важливе значення охорони праці відображено в Угоді про асоціацію України з ЄС. У рамках співробітництва передбачається досягнення такої цілі як покращення рівня забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, зокрема шляхом проведення навчання і тренінгів з питань охорони здоров'я та безпеки праці, сприяння реалізації превентивних заходів, попередження ризиків великих аварій та управління токсичними хімічними речовинами, а також обмін доброю практикою та результатами досліджень у цій сфері; збільшення кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці тощо (ст. 420 Угоди про асоціацію 426України та ЄС). Крім того, у Додатку XI до Глави 21 «Співробітництво в галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію перераховано все основне законодавство ЄС у сфері охорони праці, до якого Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство у чітко встановлені терміни для кожного документа від 2 до 10 років.

9.5. Права працівників ЄС у випадку звільнення

Основою правового регулювання захисту прав працівників у випадку звільнення, зокрема, з ініціативи роботодавця, відображено у ст. 153 ДФЄС, в якій зазначено, що ЄС підтримує та доповнює дії держав-членів у багатьох аспектах сфери зайнятості та соціального захисту, зокрема у випадку розірвання трудового договору. В державах-членах ЄС припинення трудового договору є правомірним лише на підставах, визначених у законодавстві, та при дотриманні певної процедури звільнення. У разі звільнення працівника з ініціативи роботодавця, правомірні підстави припинення трудового договору можуть бути пов'язані з працівником (різні види порушення трудових обов'язків, недостатня кваліфікація тощо) та з економічними і виробничими факторами (колективні звільнення, банкрутство тощо).

Головне досягнення законодавства ЄС у цій сфері полягає у захисті майнових прав працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця. Виплати працівникам заробітної плати, вихідної допомоги та інших виплат повинні здійснюватися зі спеціалізованих гарантійних фондів, які не підлягають розподілу між іншими кредиторами при визнанні підприємства банкрутом.

Гарантійні фонди функціонують як правило на принципах фінансової незалежності, адміністративної незалежності, некомерційного характеру системи

гарантування та її обов'язковості.

Разом з тим, державам дозволяється встановлювати максимальну межу для виплат, що здійснюються гарантійними фондами. Директивою 2008 р. встановлено мінімальний гарантійний період, що охоплює винагороду за останні три місяці (в межах облікового періоду не менше шести місяців) або восьми тижнів (у межах облікового періоду не менше вісімнадцяти місяців) (ст. 4 Директиви 2008/94/ЄС).

У статті 2 Директиви 2008/94/ЄС передбачено поширення сфери дії директиви на всіх працівників, зокрема тих, які працюють в рамках неповного робочого часу, строкових трудових договорів або тимчасово. Мінімальний строк трудового договору або вид трудових відносин не впливає на права працівників, визначені у Директиві. Водночас, Директива може не застосовуватися до захисту деяких категорій працівників у випадку надання державою інших гарантій за національним законодавством. У статті 1 визначено, що держави можуть не застосовувати положення Директиви до надомних працівників, найнятих фізичними особами, членів риболовних суден.

Директива застосовується до всіх вимог працівників, які пов'язані з трудовими відносинами та висуваються до роботодавця – банкрута, за виключенням внесків у рамках державних систем соціального забезпечення. Також визначається, що розуміти під банкрутством роботодавця у ст. 2 Директиви 2008 р.

Роботодавець визнається у стані банкрутства, коли до нього висунуто вимогу про початок колективних процедур на підставі його неспроможності, відповідно до законодавчих, регламентарних та адміністративних положень держави-члена, які включають позбавлення роботодавця майна, призначення ліквідатора або особу, що виконуватиме схожі функції; та коли компетентні державні органи приймуть рішення щодо початку процедури банкрутства, визнання підприємства роботодавця чи його бізнес повністю закритим, якщо майна не вистачає на відкриття процесу. У випадку банкрутства транснаціональних підприємств гарантійні виплати має здійснювати установа, де працівник отримував заробітну плату.

Враховуючи позитивний досвід держав ЄС у сфері захисту прав працівників при банкрутстві роботодавців, деякі інші країни намагаються впроваджувати аналогічні положення у національному законодавстві, зокрема, законопроекти про створення гарантійних фондів були розроблені в Україні, інших державах СНД. Захист прав працівників при зміні власника.

Важливою гарантією прав працівників є їхній захист при зміні власника підприємства. З метою надання працівникам гарантій у разі передачі власником частково чи повністю підприємства іншій/іншим особі/особам було прийнято Директиву 77/187/ЄЕС з питань захисту працівників при зміні власника. Директива 2001/23/ЄС «Про зближення законодавства держав-членів щодо захисту прав працівників у випадках передачі підприємства, бізнесу або частини підприємства чи бізнесу» замінила попередню.

Директиву та консолідувала чинні норми права ЄС у цій сфері. Директива 2001/23/ЄС застосовується до підприємств всіх форм власності, зокрема, до

державних.

Перехід чи передача підприємства у світлі Директиви встановлюється при передачі економічної одиниці, яка має власну індивідуальність, що визначається групуванням ресурсів з метою здійснення економічної діяльності. Причому, економічна діяльність може бути як основною, так і додатковою. Положення Директиви застосовуються у випадку, коли за юридичним переходом або злиттям відбувається зміна фактичної юридичної чи фізичної особи, яка відповідальна за ведення бізнесу та, яка фактично бере на себе обов'язки попереднього роботодавця, незалежно від зміни власника підприємства (об'єднані справи 144 та 145/87 *Harry Berg and Johannes Theodorus Maria Busschers v Ivo Martin Besselsen* [1988]).

Директива також встановила обов'язок роботодавця інформувати працівників про плани передачі підприємства. Таке інформування має включати підстави та обґрунтування передачі, її дату, повідомлення про будь-які заходи, що стосуватимуться працівників (ст. 7 Директиви 2001/23/ЄС). За загальним правилом, яке закріплено в Директиві, у випадку передачі підприємства або його частини, всі права та обов'язки за трудовим договором переходять до нового роботодавця.

Положення колективного договору також залишаються чинними у повному обсязі до закінчення дії чи до вступу в силу нового договору. Неповідомлення роботодавцем правонаступника про будь-які права та обов'язки не впливають на їхній перехід та можливість претензій працівників щодо захисту таких прав до правонаступника (ст. 3 Директиви 2001/23/ЄС).

Новий роботодавець не має права на звільнення працівників у зв'язку з передачею підприємства або його частини, за виключенням звільнень у зв'язку з економічними, технічними, організаційними причинами (ст. 4 Директиви 2001/23/ЄС). Однак окремі норми законодавства ЄС передбачають захист прав працівників і в таких випадках.

Захист прав працівників у випадку колективних звільнень за ініціативою роботодавця (скорочення штату) є важливим аспектом регулювання трудового законодавства держав-членів ЄС. Регламентації цього питання присвячена Директива 98/59/ЄС «Про зближення законодавств держав-членів стосовно скорочення штату», яка замінила раніше чинну Директиву 75/129/ЄС. Директива не забороняє роботодавцю зменшувати кількість працівників. Утім, вона вводить в цей процес жорсткі процедурні правила, які допомагають зменшити негативні наслідки колективних звільнень.

Під скороченням штату розуміється (ст. 1 Директиви 98/59/ЄС) проведення роботодавцем звільнень на одній чи декількох підставах, що не пов'язані з конкретними працівниками, якщо таке скорочення стосується певної кількості працівників залежно від моделі, яка обрана державою-членом:

1) протягом 30 днів звільняється:

- мінімум 10 працівників на підприємствах із загальною кількістю більше 20 працівників, але менше 100;

- мінімум 10 % від загальної кількості працівників на підприємствах від 100 до 300 працівників;

- мінімум 30 працівників підприємств із загальною кількістю працівників не менше 300;

2) або протягом 90 днів звільняється мінімум 20 % працівників незалежно від їхньої загальної кількості на підприємстві.

Про планування колективних звільнень роботодавець зобов'язаний поінформувати працівників та провести консультації. Під час консультацій роботодавець має надати інформацію стосовно мотивів звільнень, кількості та категорій працівників, які звільнятимуться, визначити період часу, протягом якого відбуватимуться звільнення тощо.

Предметом консультацій може бути зменшення масштабів скорочення, відмова від колективних звільнень, або, принаймні, можливості зменшення негативних наслідків звільнень, зокрема – можливості забезпечення іншою роботою працівників, яких буде звільнено. Також, при проведенні консультацій можуть визначатися методи розрахунків будь-яких додаткових компенсацій працівникам, яких планується звільнити, окрім тих, що встановлені у законодавстві держави. Зокрема, Суд ЄС надав розширене тлумачення вимогам до умов виплати компенсацій працівникам, яких звільняють (справа *c-383/92 Commission v UK* [1994]).

Копії всіх документів роботодавцю необхідно передати в компетентні державні органи, куди представники працівників можуть надсилати свої зауваження. Роботодавцю забороняється проводити звільнення протягом не менше 30 днів з моменту повідомлення працівників. Однак держави-члени можуть надати компетентним органам можливість збільшити захисний період до 60 днів.

Положення Директиви 98/59/ЄС не застосовуються при скороченні штату в рамках строкових трудових договорів або договорів, укладених для виконання певної роботи, тільки якщо таке скорочення не відбувається до закінчення їхнього терміну дії або до завершення виконання відповідної роботи. Також не застосовується Директива до звільнень працівників державного сектора та працівників риболовецьких суден.

У випадку звільнення працівників у зв'язку з банкрутством, скороченням штату або при зміні власника передбачається обов'язок роботодавця проінформувати працівників та провести консультації щодо можливості зменшення негативних наслідків для працівників. Також при звільненні у випадку банкрутства, скороченні штату та з інших причин, на працівників поширюється також право на соціальне забезпечення та соціальну допомогу. Це право передбачено ст. 34 Хартії ЄС про основні права: «відповідно до правил, установлених правом ЄС, національним законодавством та практикою держав-членів, Союз визнає та поважає право на одержання допомоги з соціального забезпечення та на право звертатися до соціальних служб, що забезпечують захист у таких випадках, як втрата роботи».

Окрім гарантій захисту прав працівників, які передбачені законодавством ЄС, держави можуть впроваджувати більш високий рівень захисту працівників при банкрутстві роботодавця, зміні власника підприємства, колективних звільненнях.

9.6. Регулювання відносин із соціального діалогу в праві ЄС

Виникнення та розвиток соціального діалогу пов'язане з необхідністю погодження інтересів представників праці та капіталу, пошуком балансу у суспільстві та необхідністю долати соціальні наслідки економічних проблем. Узгодити всі соціально-економічні інтереси між індивідуальними суб'єктами дуже складно, тому більшість сучасних проблем у сфері трудового права вирішується за участю колективних суб'єктів за допомогою соціального діалогу. Головною умовою функціонування соціального діалогу є активне співробітництво працівників, роботодавців та органів державної влади, законодавче та інституційне забезпечення соціального діалогу. Він відіграє важливу роль у досягненні соціальної злагоди, соціальної та політичної стабільності у суспільстві.

Соціальними партнерами в ЄС визнаються організації, які відповідають таким встановленим вимогам, як наявність міжгалузевого характеру чи роботи в конкретних галузях та категоріях робіт, організаційної структури на європейському рівні, за можливістю представлення членами організації всіх держав ЄС тощо. Таким критеріям відповідає більше 30 європейських організацій. До них систематично звертаються для погодження позицій у сфері соціальної політики. Список організацій постійно переглядається, однак тільки три соціальні партнери постійно залишаються достатньо репрезентативними. Тому, основними соціальними партнерами, що беруть участь у діалозі є Європейська конфедерація профспілок (ETUC), Європейська конфедерація виробників та підприємців (UNICE) та Європейський центр представників державних підприємств (CEEP).

Тристоронній міжгалузевий соціальний діалог. Із самого початку європейського інтеграційного процесу важливим було залучення основних гравців на економічному та соціальному полі до розробки законодавства ЄС. Для забезпечення можливості ефективного проведення тристороннього діалогу на рівні ЄС було створено у 1970 р. спеціальний консультативний орган – Постійний комітет з питань зайнятості. Комітет проводить зустрічі за участю представників Ради, Комісії ЄС та соціальних партнерів з метою обговорення соціальних питань, що пов'язані, зокрема, з ситуацією на ринку праці, змінами в економіці.

У 2003 році Радою ЄС було прийнято рішення про проведення щорічних тристоронніх соціальних самітів (Рішення Ради 2003/174/ЕС) – зустрічей між керівництвом ЄС, європейських федерацій профспілок та європейських об'єднань роботодавців. Роль та значення соціальних самітів було визнано та підсилено у ст. 152 ДФЄС. Саміт проводиться щонайменше один раз на рік за участю трьох представників Ради, двох представників Комісії та по десять представників від організацій працівників та роботодавців.

Технічно координацію роботи делегації працівників здійснює ETUC, делегації роботодавців – UNICE.

Таким чином, європейський соціальний діалог надав соціальним партнерам можливість на європейському рівні втручатися у вирішенні питань в таких

галузях як зайнятість, професійна освіта, свобода пересування, охорона здоров'я та безпека, надання рівних можливостей та з багатьох інших питань. У цілому, міжгалузевий соціальний діалог передбачає розвиток системи відносин між працівниками та роботодавцями на європейському рівні. Європейські соціальні партнери можуть в рамках європейського соціального діалогу вести обговорення укладення рамкових угод. Було підписано декілька рамкових угод, зокрема про відпустку для догляду за дитиною, про роботу на умовах неповного робочого часу, про роботу за строковим трудовим договором, телероботу тощо.

Відповідно до ст. 55 ДФЄС передбачено два механізми реалізації таких рамкових угод, які укладені між соціальними партнерами на рівні ЄС у рішенні Ради ЄС або відповідно до процедур і практики, які властиві соціальним партнерам і державам-членам, або на підставі спільного клопотання сторін, що підписали угоду.

Так, міжгалузєва угода про відпустку для догляду за дитиною набула законодавчої сили завдяки прийняттю відповідної Директиви, що відображала основні положення угоди. А Угода про роботу за допомогою мережі Інтернет стала першою рамковою міжгалузєвою угодою, реалізація якої здійснюється за ініціативи сторін, які її підписали, а не завдяки законодавчим документам ЄС (тобто, відповідної директиви прийнято не було). Європейський галузевий діалог.

Зв'язки між міжгалузєвими та внутрішньогалузєвими організаціями характеризуються постійними змінами. Якщо всі європейські федерації профспілок, що представляють основні галузі економіки, є членами ETUC, то мережа організацій роботодавців не є координованою. Низка галузєвих організацій роботодавців не вважають себе соціальними партнерами взагалі, хоча і відповідають всім критеріям, що висуваються. Це призводить до відсутності балансу, коли деяким європейським профспілкам не знаходиться партнера серед організацій роботодавця при веденні соціального діалогу. Така ситуація ускладнює вирішення проблем та знижує ефективність соціального діалогу.

З 1999 року до галузєвого діалогу в рамках ЄС почали використовувати підходи, які застосовуються до міжгалузєвого діалогу (комюніке Комісії ЄС «Про розвиток та сприяння соціальному діалогу» від 20 травня 1998 р.). Зокрема, створюються комітети з соціального діалогу за запитом соціальних партнерів однієї галузі чи професійній сфері. Уперше такий комітет було створено в електроенергетичній галузі в 2000 р.

Сьогодні такі комітети функціонують в сорока професійних сферах і охоплюють основні галузі європейської економіки (сільське господарство, рибальство, промисловість, торгівля, побутові послуги і послуги для підприємств, банківська діяльність, поштові послуги, транспорт, спорт, ЗМІ та телекомунікації, тимчасова зайнятість, місцеві та регіональні органи влади тощо).

9.7. Право працівників ЄС на участь в управлінні підприємством

Важливою гарантією забезпечення колективних прав працівників визнається право на інформування та проведення консультацій на підприємстві.

Регламентації мінімальних стандартів порядку інформування та проведення консультацій на підприємствах присвячена Директива 2002/14/ЄС про встановлення загальних правил щодо інформування та консультування працівників в ЄС. Директива впроваджує мінімальні правила та процедури щодо інформування та консультування працівників на рівні підприємств у кожній країні та надає визначення основних понять, що застосовуються, залишаючи державам-членам можливість гнучкості у застосуванні ключових понять Директиви.

Категорії підприємств та установ, на які поширюється дія цієї Директиви, визначаються у ст. 3. Положення Директиви застосовуються до підприємств, на яких працює щонайменше 50 працівників, та до установ, що надають роботу щонайменше 20 працівникам.

Інформуванням визнається передача роботодавцем представникам працівників інформації з метою надання їм можливості ознайомитись з предметом питання та вивчити його. А право на інформування означає право працівників бути поінформованими про справи підприємства. Консультування передбачає обмін думками, діалог між роботодавцем та працівниками або їх представниками.

Відповідно, право на консультування характеризується можливістю працівників брати участь у процесі прийняття рішень на підприємстві. Право працівників на інформування та консультації реалізується у всіх випадках, передбачених правом ЄС, за законодавством та практикою держав-членів. Предметом інформування та консультацій є широке коло питань, зокрема інформація, яка пов'язана з розвитком діяльності підприємства, економічною ситуацією, можливими організаційними змінами.

Роботодавець та представники працівників мають діяти в дусі співпраці та з належною увагою до їх взаємних прав та зобов'язань, беручи до уваги інтереси як підприємства або установи, так і працівників. Причому, таке інформування та консультації мають бути проведені своєчасно, в іншому випадку вони втрачають своє значення.

Незважаючи на достатньо розвинуте законодавство ЄС щодо реалізації працівниками права на інформування та консультації, прийняття на рівні ЄС документів, які встановлюють принципи участі працівників в управлінні підприємством, ускладнювалося через суттєві відмінності в національних законодавчих процедурах та практиці держав-членів. Законодавство ЄС впроваджує мінімальні стандарти залучення працівників до управління підприємством.

Для позначення залучення працівників до діяльності з управління підприємством у державах ЄС використовуються різні терміни (участь, співучасть, спільне рішення). А в деяких державах, окрім традиційних профспілкових організацій, існує низка громадських організацій, які виконують

функції представників працівників. Тому, відсутність чіткого правового визначення та регулювання участі працівників призвело до функціонування в рамках ЄС дворівневої системи регулювання участі працівників в управлінні підприємством: на національному рівні та на рівні ЄС.

Разом з тим, регулювання цього питання, головним чином, відбувається на національному рівні держав-членів.

У переважної більшості держав ЄС існують системи непрямої та представницької участі працівників в управлінні, які функціонують на основі законодавства та колективних угод (Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Фінляндія, Німеччина, Італія, Нідерланди тощо). Робочі ради в Німеччині мають, окрім права на інформування та консультації, право на прийняття спільних рішень з питань, що стосуються фінансового, економічного стану підприємства, питань, які пов'язані з управлінням персоналом, з питань зайнятості.

Розширення змісту права на інформування та консультації здійснено у Франції. Робочі ради мають майже однакові права з аудитором компанії щодо доступу до необхідної інформації. Найширшими можливостями обмеження адміністрації підприємства щодо прийняття фінансових та економічних рішень мають робочі ради в Швеції та Фінляндії. Рішення, що прийняті без проведення переговорів з представниками профспілок, можуть бути забороненими до виконання.

З основними документи, що забезпечують впровадження вимог трудового права Європейського союзу у трудове право України можна більш детально ознайомитися у підручнику «Європейське право: право Європейського союзу» [4, с. 358-444].

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Трудове право на різних етапах європейської інтеграції.
2. Основні завдання ЄС у сфері соціальної політики та політики зайнятості.
3. Основні документи, що забезпечують впровадження принципу недискримінації у трудовому праві ЄС.
4. Основні напрями розвитку політики ЄС у сфері охорони праці.
5. Сформулюйте основні принципи законодавства ЄС щодо тривалості робочого часу.
6. Якими є сучасні тенденції розвитку принципу недискримінації та однакового ставлення у праві ЄС?
7. Охарактеризуйте концепцію флексек'юріті та її поширення в ЄС.
8. Як забезпечується захист прав працівників від незаконного звільнення роботодавцем в Європейському союзі?
9. Який механізм захисту прав працівників у випадку банкрутства роботодавця впроваджено в ЄС?
10. Чи передбачено в законодавстві ЄС механізм залучення працівників до управління підприємством, організацією?
11. Характеристика трудового права Європейського союзу
12. Які проблеми досліджувалися науковцями СНУ ім. В. Даля та інших закладів

щодо організаційно-правових проблем адаптації трудового права України до трудового права Європейського союзу.

Література:

1. Tiutiunnyk V.K., Kotova L.V. Legal regulation of labor relations of civil servants in modern conditions of reforming legislation of Ukraine. Modern scientific researches, Беларусь, 2020. Вип. 14. P. 112-119.
2. Oleg M. Yaroshenko, Kostiantyn Y. Melnyk, Dmytro I. Sirokha, Olena S. Arsentieva, Irina I. Teslikova Gender Inequality in Social Security on the Basis of the ECtHR Case-Law. Sriwijaya Law Review. Vol. 6 Issue 2, July (2022). P.224-238.
3. Oleg M. Yaroshenko, Dmytro I. Sirokha. Larysa Y. Velychko, Liubov V. Kotova. Valentyna V. Sobchenko Current Problems of Legal Regulation of Remote Work in the Context of the Introduction of Restrictive Measures Caused by the Spread of Covid-19 in Ukraine and the EU. Brazilian Journal of Law and International Relations Internacionais no Mundo Atual. Vol. 1, n. 34 (2022). P. 1-16.
4. Європейське право: право Європейського союзу: підручник: у трьох кн. За заг. ред. В.І. Муравйова. К.: Ін Юре, 2015. Кн. друга : Матеріальне право Європейського союзу / В.І. Муравйов, К. В. Смирнова, І.В. Влялько та ін. К.: Ін Юре, 2015. С.358-444. (456 с.).

ТЕМА 10 КРАЩИЙ ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2 години

План

10.1. Актуалізація для України досвіду з питань сталого розвитку.

10.2. Класифікація країн за показниками готовності та участі в розробці заходів щодо сталого розвитку.

Ключові слова: зарубіжний досвід, реалізація вимог сталого розвитку, актуалізація для України Угод про Асоціацію України з Європейським Союзом, досвід України з реалізації питань сталого розвитку, класифікація країн, показники реалізації заходів щодо сталого розвитку.

10.1. Актуалізація для України досвіду з питань сталого розвитку

Проблеми сталого розвитку країн світу достатньо активно досліджуються закордонними та вітчизняними науковцями. Підходи та напрямки втілення сталого розвитку на національному рівні, зокрема з урахуванням зарубіжного досвіду досліджували у своїх працях такі вчені, як С. Бобилєв, Б. Буркинський, Л. Браун, І. Бистрякова, Т. Галушкіна, Г. Гарднер, С. Герасимова, Б. Данілишин, С. Дорогунцова, М. Долішнього, М. Згуровського, Н. Картера, М. Кизима, Д. Кортена, В. Кравціва, Л. Круглякова, В. Кухар, Д. Медоуза, О. Осауленка, Б. та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових робіт та тривалий час існування України як незалежної держави, залишаються невизначеними можливості для реалізації зарубіжного досвіду запровадження політики сталого розвитку для формування дієвої державної політики.

Питання сталого розвитку актуалізувалися для України в зв'язку з укладенням Угоди про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом з іншого боку (ратифікованої Законом України № 1678-VII від 16.09.2014). Згідно з цим, сприяння сталому розвитку розглядається одним з головних принципів посилення співпраці між сторонами, які визнають важливість повного врахування економічних, соціальних і екологічних інтересів не тільки свого відповідного населення, а й майбутніх поколінь і гарантують, що економічний розвиток, екологічна та офіційна політика підтримується спільно.

В 2015 році Президент України підписав Указ № 5/2015 р., яким затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Документ визначає мету, напрями руху, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України. Так, метою Стратегії «Україна – 2020» є впровадження в державі європейських стандартів життя та вихід на провідні

позиції у світі. Виконання даної мети здійснюватиметься за векторами:

- вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя;

- вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності; вектор відповідальності – забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах;

- вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.

За роки незалежності України термін «сталий розвиток» згадується у різних варіаціях (сталий розвиток; сталий, екологічно збалансований розвиток; сталий соціально-економічний розвиток; сталий розвиток економіки/територій; сталий економічний розвиток; сталий, збалансований розвиток) з'являвся в окремих нормативно-правових актах у якості засади, мети, напряму, передумови, принципу, орієнтиру розвитку без чіткого уніфікованого визначення, проте ці визначення є досить неузгодженими між собою. Діючі нормативно-правові акти, розроблені національні програми, нарешті закони, не охоплюють всі боки цієї багатогранної і складної проблеми – переходу України до стійкого розвитку.

Європа була серед засновників концепції сталого розвитку, починаючи з 70-х років ХХ століття. Після 1992 року тут було прийнято багато програм, створено спілок, інших організацій по розробці заходів для переходу до сталого розвитку.

10.2. Класифікація країн за показниками готовності та участі в розробці заходів щодо сталого розвитку

За показниками готовності та участі в розробці заходів щодо сталого розвитку виділяють 4 групи країн:

1. Ранньою високою активністю.
2. Запізнілою високою активністю.
3. Запізнілою середньою активністю.
4. Пізньою низькою активністю.

До першої групи відносять: Швеція, Великобританія, Нідерланди, які накопичили певний позитивний досвід у цій галузі, хоча мають між собою певні відмінності. У цих країнах спільно діють державні органи і органи місцевого самоврядування, недержавні організації, виділяються кошти на проведення відповідних природоохоронних, рекламних, освітніх програм і заходів. Населення поводить себе активно, контролюючи владу в питаннях охорони навколишнього середовища.

Національна стратегія сталого розвитку Швеції, розроблена у 2002 р., описує поточну ситуацію у сфері сталого розвитку та майбутні перспективи

країни. Основними питаннями, що розглянуті в даному документі, є:

- організація ефективної взаємодії між економічним, соціальним та екологічним розвитком;
- глобальні проблеми сталого розвитку;
- аналіз міжнародної та національної діяльності у сфері сталого розвитку.

Даний документ містить перелік реалізованих заходів з переходу до сталого розвитку та сценарії майбутніх проектів. У стратегії виділено основні сфери сталого розвитку, а також конкретні цілі та заходи з їх досягнення (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

Зміст Національної стратегії сталого розвитку Швеції

Основні сфери	Мета	
Майбутнє навколишнє середовище	Нетоксичне навколишнє середовище, збалансоване морське середовище, процвітаючі прибережні території та групи островів збереження біологічної різноманітності	Ефективне використання енергії та транспорту, політика комплексних виробів і матеріально-ефективних циклів, ефективне управління водними та земельними ресурсами
Обмеження у зміні клімату	У період 2008 – 2012 рр. знизити викиди CO ₂ на 4% у порівнянні з 1990 р., а до 2050 р. – загальний викид CO ₂ на душу населення в рік має бути нижче на 4,5 тонн	Затвердити програму співпраці з компаніями з виробництва машин, відповідно до існуючої структури енергетики і транспорту, підвищити податки на викиди вуглекислого газу й понизити податки на використання робочої сили, підвищити суспільну обізнаність
Населення та його здоров'я	Мотивувати працю людей старшого покоління, проголосити мобільність праці та можливості знайти роботу. Гарантувати економічну безпеку в разі втрати доходу.	Розгляд пропозицій парламентського комітету щодо забезпечення можливості подальшої праці людям пенсійного віку, затвердити план дій здоров'я і праці.
Соціальна справедливість, добробут і безпека	Поділити навпіл доходи між 1999 і 2004 рр. Скоротити рівень злочинності і підвищити індивідуальну безпеку. Стимулювати молодіжну політику виховання в гарному і безпечному середовищі. Проголосити політику тендерної рівності.	Новий Соціальний Акт затверджений парламентом в 2001 р.: інтегрований підхід до зниження рівня злочинності, включити пріоритети зі зниження тендерної нерівності та проголошення рівних прав національних меншин у всі сфери політики. Конвенція прав дитини, затверджена в 2002 р.
Зайнятість і навчання в досвідченому суспільстві	Стати провідною нацією в галузі досліджень для внеску до сталого розвитку, за допомогою розподілу фінансових ресурсів, гарантуючи більш соціальний набір кадрів і підтримуючи міждисциплінарні курси сталого розвитку на академічному рівні	Впровадити план дій для освіти у сфері сталого розвитку, підтримувати наукові проекти і дослідження в області інновацій, зайнятості, соціальних досліджень, навколишнього середовища, сільського господарства, планування просторового розвитку

Аналогічна стратегія сталого розвитку затверджена у Нідерландах, яка містить загальні напрями регулювання сталого розвитку (табл. 10.2), мету та конкретні заходи. При цьому вибір цілей сталого розвитку та заходів по їх реалізації здійснюється за допомогою матриці компромісів.

Дана матриця містить соціальні, економічні та екологічні аспекти сталого розвитку.

До другої групи належать: Данія, Фінляндія, Норвегія, які тільки з 1997 року почали активні дії з реалізації концепції сталого розвитку, вважаючи, що вони вже багато зробили в 80-х роках ХХ століття. Однак, в цих країнах стратегія сталого розвитку відображена в національній політиці і отримала необхідні правові основи. У цих країнах місцеві органи влади повинні звітувати перед центральними органами про свої результати в питаннях переходу до сталого розвитку, особливо з питань збільшення ресурсозабезпечення, зниження забруднення, збільшення біорізноманіття тощо.

Напрями сталого розвитку «Державної програми дій для сталого розвитку Нідерландів»

Напрямок	Загальна мета
Вода	Підвищити ефективність використання водних ресурсів, запобігти повеням, гарантувати гарну якість питної води
Біорізноманітність	Покращити даний аспект до 2015 р. на 50%
Енергетика	Надійні, доступні й чисті енергетичні ресурси
Сільське	Стале і конкурентоздатне виробництво
Транспорт	Зниження транспортних витрат, перехід до сталої транспортної системи
Споживання та виробництво	Стимулювати підприємництво, мотивувати впровадження програми сталого виробництва і споживання на європейському рівні строком на 10 років
Знання	Розвивати економіку, засновану на знаннях, стимулювати інновації, інтегрувати сталий розвиток у систему освіти, розвивати дослідження взаємозв'язку між знаннями, інноваціями, сталим розвитком
Здоров'я	Скоротити вплив на здоров'я населення хімічних речовин до 2020 р., знизити негативний вплив чинників навколишнього середовища на здоров'я населення
Населення	Проголосити соціальну гармонію, участь 70% населення на ринку праці, виділити позитивні та негативні аспекти міграції, визначити наслідки старіння населення на споживання
Рекреаційні ресурси	Проект у майбутньому
Інструменти для зміни поведінки уряду	Краще керівництво шляхом розвитку інструментів з оцінки впливу політики, проведення досліджень, прогнозування та аналізу, впровадження принципів сталого розвитку в процес ухвалення політичних рішень
Бідність	Створити економічні, політичні й соціальні можливості для всіх, кожен громадянин повинен задовольняти свої базові потреби, підтримувати ініціативи зі скорочення боргів бідних країн

Данія, Фінляндія Норвегія, Ісландія, Швеція, у 2005-2008 рр. впроваджували «Скандинавську стратегію сталого розвитку», в якій виділені такі питання:

- зміна клімату;
- збереження біологічного різноманіття;
- розвиток і збереження природного й культурного середовища;
- морські ресурси та їх збереження;
- забезпечення якості та безпеки продуктів харчування;
- діяльність хімічної промисловості, енергетики, транспорту, сільського господарства з позицій сталого розвитку;
- організації взаємодії бізнесу та виробництва;
- участь громадськості в проблемах сталого та гармонійного розвитку.

До третьої групи належать: Австрія, Німеччина, які ще пізніше підключилися до виконання глобальних програм сталого розвитку, а після Ріо-92 тут був тривалий період «мовчання», лише з 1997 року вони не тільки стали брати активну участь в міжнародних конференціях по сталому розвитку, але і значно активізували свою роботу в цьому напрямку. Тут росте активність населення, розробляються проекти і програми, приймаються законодавчі акти тощо. Однак, вузьким місцем в реалізації концепції сталого розвитку є питання широкої участі населення і встановлення місцевих пріоритетних аспектів розвитку згідно «Порядку денного на 21 століття».

У стратегії сталого розвитку Німеччини, прийнятої в 2012 р., сталий розвиток визначено як провідний принцип політики Федерального уряду

Німеччини; задекларована необхідність дотримання даного принципу як цілі й критерію оцінки діяльності уряду. Стратегія базується на чотирьох ключових директивах: - рівномірність поколінь; - якість життя; - соціальна згуртованість; - міжнародна відповідальність.

Завданнями сталого розвитку Німеччини, починаючи з 2013 р., є фіскальна стійкість, стала господарська діяльність, клімат та енергетика та ін. (табл. 10.3).

Таблиця 10.3

Стратегічні завдання сталого розвитку Німеччини

Завдання	Зміст
Фіскальна стійкість	Консолідація державних бюджетів. Встановлення нового допустимого ліміту заборгованості для федерації та федеральних земель, обмеження зростання державної заборгованості. Створення основи для стабілізації євро в довготривалій перспективі. Покращення економіко-політичного управління та забезпечення надійності державних фінансів ЄС
Стала господарська діяльність	Перехід до низько вуглецевої продукції з ефективним використанням сировини. Створення нових економічних можливостей та робочих місць. Підтримка концепції Корпоративної соціальної
Клімат та енергетика	Скорочення викидів парникових газів у 2008-2012 рр. на 21% порівняно з 1990 р. Підняти цільовий показник ЄС по захисту клімату на 30% (у випадку, якщо Німеччині не буде надано додаткових вимог по скороченню викидів). Широке впровадження відновлюваних джерел енергії за рамковими умовами (наприклад, встановлення зеленого тарифу). Підвищення енергоефективності, збереження електричної та іншої енергії.
Стала водна політика	Чиста вода – незамінна основа життя людини й один з найважливіших ресурсів. Стала водна політика є міжгалузевим завданням. Укріплення зв'язків між глобальними питаннями майбутнього у сфері водної, енергетичної й продовольчої безпеки (конференція «Взаємозв'язок води, енергії та продовольчої безпеки», 2001 р., Бонн)
Сталий розвиток – «двигун» прогресу	Сталий розвиток як критерій прийняття економічних та соціальних рішень, провідний принцип у всіх сферах життя

Стратегія сталого розвитку Німеччини містить також індикатори за окремими сферами сталого розвитку. Аналогічні індикатори розроблені для таких напрямів сталого розвитку: «Якість життя» (14 індикаторів); «Соціальна згуртованість» (6 індикаторів); «Міжнародна відповідальність» (2 індикатори).

Таким чином, найбільш поширеними напрямками сталого розвитку в ЄС є:

- контроль за збереженням природного середовища;
- підтримання біологічного різноманіття;
- удосконалення екологічної політики: контроль за відходами та викидами, скорочення обсягів парникових газів, тощо;
- впровадження стандартів чистоти водних, повітряних, земельних ресурсів та їх захист від антропогенного навантаження;

вирішення специфічних національних проблем країни – старіння населення, підвищення активного довголіття та працездатності пенсіонерів, зниження рівня захворюваності та ін.

До четвертої групи належать країни: Іспанія, Італія, Ірландія, Франція. Жодна з названих країн не брала участі в підготовці глобальних програм сталого розвитку, а внутрішні дії по охорони навколишнього середовища та розвитку не зазначалися особливою активністю. Наприклад, в Іспанії регіональні агентства екологічного спрямування знаходяться тільки в стадії формування. Міністерство

з питань навколишнього середовища тут було створено лише в 1996 році. У Франції, хоча Міністерство у довкілля і було створено в 1971 році, але активна екологічна політика не проводиться.

Розглянемо, які координаційні органи деяких країн світу, відповідальні за питання, що стосуються політики сталого розвитку, а також межі їх повноважень (табл. 10.4).

Таблиця 10.4

Координація питань щодо сталого розвитку деяких країн

Країна	Орган відповідальний за сталий розвиток	Повноваження
Австрія	Комітет з питань сталого розвитку	Координація діяльності щодо забезпечення сталого розвитку між різними міністерствами
Швеція	Координаційна група з питань сталого розвитку	Кординація сталого розвитку в рамках урядових установ, виконує функцію аналітичного центру і сприяє подальшій розробці урядових установ, виконує функцію аналітичного центру і сприяє подальшій розробці Національної стратегії сталого розвитку.
Норвегія	Кабінет зі сталого розвитку	Несе відповідальність за забезпечення узгодженості щодо політики сталого розвитку політики
Фінляндія	Національна Комісія зі сталого розвитку	Просування стратегічних цілей сталого розвитку в рамках національної та адміністративної політики, а також активізація діалогу між різними суспільними силами. Заохочення і конкретизація процесів реалізації, сприяє узгодженості секторальної політики та адміністрації.
Великобританія	Робоча група з питань сталого розвитку Підкомітет з питань довкілля та енергетики	Об'єднання зусиль службовців і міністрів уряду з метою стимулювання дій з певних питань сталого розвитку
Німеччина	Комітет державних секретарів з питань сталого розвитку	Відповідає за розробку і реалізацію Національної стратегії сталого розвитку Німеччини.

У грудні 1997 р. було утворено Національну комісію сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України (Постанова КМУ від 8 жовтня 1997 р. № 1123), як консультативно-дорадчий орган з питань визначення національної стратегії сталого розвитку. На жаль, ця комісія виявилася недієздатною, оскільки не спромоглася підготувати ні Національну стратегію збалансованого розвитку, ні Національну доповідь України про стан виконання положень «Порядку денного на ХХІ століття» за десятирічний період (1992– 2001 рр.). Комісія не виконала поставлених перед нею завдань, і в 2003 р. її діяльність була припинена. За 6 років існування комісії відбулося лише кілька її засідань, і майже всі вони пройшли за відсутності її голови – першого віце-прем'єр-міністра України.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду свідчить, що розробка і прийняття стратегічних документів, які б визначали дієві заходи з реалізації принципу сталого розвитку, організація і координація діяльності у цьому напрямку є важливою складовою національної політики розвинених країн.

Основою сучасної державної політики є концепція сталого розвитку, тому в Україні виникає необхідність структурних змін в побудові ефективної політики, які би забезпечили сталі темпи економічного зростання, вирішення соціальних проблем, покращення навколишнього середовища та забезпечення успішної інтеграції країни у світовий соціально-економічний простір.

Кожній державі притаманний свій напрямок на шляху до сталого розвитку, враховуючи позитивний досвід державної політики розвинутих країн, що досягли успіхів на шляху до сталого розвитку.

Основні досягнення та підходи, які сприяють інтеграції трьох векторів сталого розвитку, було зроблено на європейському рівні. Вони підтримали інтеграцію сталого розвитку в процес прийняття рішень на всіх рівнях, зіграли важливу роль у формуванні регіональних стратегій, політичних структур і правових інструментів, за допомогою яких національним урядам вдалося розробити свою власну політику і правову базу. Крім того, ці організації надають консультативні послуги і конкретну підтримку в зміцненні потенціалу з метою підвищення здатності урядів перетворити ці регіональні процеси і інструменти в національні механізми управління.

Питання для самоперевірки та самоконтролю:

1. Дослідники зарубіжного досвіду формування концепції сталого розвитку.
2. Пропозиції щодо реалізації концепції сталого розвитку в Україні.
3. Можливості адаптації екологічного законодавства до вітчизняних умов у післявоєнний період.
4. Надайте характеристику стратегічних завдань сталого розвитку Німеччини.
5. Розкрийте зміст «Державної програми дій для сталого розвитку Нідерландів».
6. Розкрийте зміст Національної стратегії сталого розвитку Швеції.
7. Розкрийте зміст координації питань щодо сталого розвитку деяких країн.
8. Наведіть приклади сталого розвитку у Центральній Азії.

Література:

1. Добикіна О.К., Єршова С.В. Дослідження зарубіжного досвіду формування концепції сталого розвитку, її реалізації та можливості адаптації до вітчизняних умов. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. №1(51). С. 45-48.
2. Макосій С.Д. Зарубіжний досвід реалізації стратегії сталого розвитку. *Молодий вчений*. 2016. №6(33). С. 324-328.
3. 10 лет устойчивого развития «made in Germany» Национальная стратегия устойчивого развития. URL: <http://www.bundesregierung.de>.
4. Омаров Шахин Анвер оглы Концепция устойчивого развития в законодательстве Украины и стран мира и практика ее внедрения. *Бизнес Информ*. 2014. №12. С. 85-95
5. От переходного периода к трансформации: устойчивое и всеобъемлющее развитие в Европе и Центральной Азии. URL: https://www.unesc.org/fileadmin/DAM/publications/oes/ECE_RIO_20_RUS.pdf.
6. Зайцева Л.О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7401> (дата звернення: 02.02.2023)

Навчальне видання

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДО ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ»

(для здобувачів третього (докторського) рівня вищої освіти денної та заочної
(дистанційної) форм навчання спеціальності 081 «Право»)

Укладач:

ШАПОВАЛОВА Ольга Вікторівна

Оригінал-макет

О.І. Воронько

Підписано до друку _____

Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір типограф. Гарнітура Times.

Друк офсетний. Умов. друк. арк. ____ . Облік. видавн. арк. ____ .

Тираж ____ екз. Вид. № ____ . Замовл. № ____ . Ціна договірна.

Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Адреса видавництва: м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17.

Телефон: +38 (050) 218 04 78

E-mail: vidavnictvosnu.ua@gmail.com.